भा०स्कं.४ पत्र६५३ = पत्र४३

प्र० ३२

ॐ
श्री
भाग.
४ १

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॐ अथैकत्रिंशताध्यायैर्विसर्गस्तुर्य ईर्यते विसर्गस्त्री ब्रह्मपात्रैर्ब्रह्म मन्वादिभिः कृ
तः तत्र तु प्रथमे अध्याये देवकन्यान्वयात्पृथक् वर्ण्यते यज्ञमुखादि मूर्तिभिः प्रभवो हरेः तत्र कन्यान्वयविस्तारेणाव
क्तुमाह मनोस्त्विति त्रयः कन्याश्चेति च २ तथापि भ्रातृमतीं पुत्रिकाधर्मलोभः सूचितः तद्दर्शयन्नाह पुत्रिकाधर्ममाश्रि
त्येति अभ्रातृकां प्रदास्यामि तवैतां कन्यामलंकृतां अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति भाषाबन्धेन कन्यादानं पु

श्रीमैत्रेय उवाच: मनोस्तु शतरूपायां तिस्रः कन्याश्च जज्ञिरे आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति विश्रुताः आकूतिं
रुचये प्रादादपि भ्रातृमतीं नृपः पुत्रिकाधर्ममाश्रित्य शतरूपानुमोदितः २ प्रजापतिः स भगवान् रुचि
स्तस्यामजीजनत् मिथुनं ब्रह्मवर्चस्वी परमेण समाधिना ३ यस्तयोः पुरुषः साक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृ
क् या स्त्री सा दक्षिणा भूतेरंशभूतानपायिनी ४ आनिन्ये स्वगृहं पुत्र्याः पुत्रं विततरोचिषं स्वायंभुवो
मुदा युक्तो रुचिर्जग्राह दक्षिणां ५ तां कामयानां भगवानुवाह यजुषां पतिः तुष्टायां तोषमापन्नोज
नयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषः प्रतोषः संतोषो भद्रः शांतिरिडस्पतिः इध्मः कविर्विभुः स्वह्नः सुदेवो रोच
नो द्विषट् ७ याम.

त्रिकाधर्मेणाभ्रातृकायाः कन्यायाः पुत्रापि धर्मेणैव प्रसिद्धः तत्र तस्य यद्यपि मनः तत्र आसीत्तथापि कृतवानित्या
ह अपि भ्रातृमतीमपीति मिथुनं पुरुषं स्त्रियं च समाधिः ईश्वरस्य ध्यानेन ३ भूतेर्लक्ष्म्या अंशभूता अनपायिनीत
या विवाहे न विरहं इति पुत्र्याः आकूतेः पुत्रं यज्ञं ५ ६ यजुषां यज्ञानां मंत्राणां वा पतिर्विष्णुः
द्विषट् द्वादश ७ ११ १

श्री भाग टी॰ २

ग्रामे नाम कुलाद्रिं तपसि स्थितः सन् १७ तस्मिन् कुलाद्रौ प्रसूनानां स्तबका येषु पलाशाशोकेषु तेषां कानने
निर्विन्ध्याया नद्यास्तस्याः स्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टे नादिते १८ २० प्राणायामैधः संदीपको यस्य तेन तेन मुनेर्मू
र्ध्नो निर्गतेनाग्निना तप्यमानं समीक्ष्य तदाश्रमपदं प्रययुरित्यन्वयः २१ अप्सरःप्रभृतिभिर्वितायमानमाविस्ता

मैत्रेयः ब्रह्मणोदितः सृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदां वरः सह पत्न्या ययावृक्षं कुलाद्रिं तपसि स्थितः १७
तस्मिन् प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने वार्भिः स्रवद्भिरुद्घुष्टे निर्विन्ध्यायाः समन्ततः १८ प्राणा
यामेन संयम्य मनो वर्षशतं मुनिः अतिष्ठदेकपादेन निर्द्वन्द्वोऽनिलभोजनः १९ शरणं तं प्रपद्येऽहं
य एव जगदीश्वरः प्रजामात्मसमां मह्यं प्रयच्छत्विति चिन्तयन् २० तप्यमानं त्रिभुवनं प्राणायामै
धसाग्निना निर्गतेन मुनेर्मूर्ध्नः समीक्ष्य प्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमुनिगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगैः
वितायमानयशसस्तदाश्रमपदं ययुः तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमना मुनिः उत्तिष्ठन्नेकपा
देन ददर्श विबुधर्षभान् प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणाञ्जलिः वृषहंससुपर्णस्थान् स्वैः स्वैः श्चिह्नैश्च
चिह्नितान् कृपावलोकेन हसद्वदनेनोपलम्भितान् तद्रोचिषा प्रतिहते निमील्य मुनिर
क्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणं युञ्जन्नस्तावीत्संहताञ्जलिः श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरी

र्यमाणं यशो येषां ते २२ तेषां प्रादुर्भावः प्राकट्यं तेन सह यो योगः सन्निधिः तेन विद्योतितं मनो यस्य
उत्तिष्ठन्नेकपादेनोत्तिष्ठन् २३ अर्हणं पुष्पादिकमञ्जलौ यस्य उपतस्थे पूजयामास वृषहंससुपर्णस्थान् स्वैः स्वैः चिह्नैः
त्रिशूलकमण्डलुचक्रादिभिः २४ कृपयावलोको यस्मिन् हसद्युक्तं वदनं तेन उपलम्भितान् प्रसन्नेनैव ज्ञापि
तान् तेषां रोचिषा दीप्त्या श्लक्ष्णया मधुरया सूक्तया गम्भीरार्थया २६ राम॰ २

स्वायंभुवमन्वंतरगतं वदन् कामाह गुरुशिला इति द्वाभ्यां मन्वंतरं मनुर्देवाः मनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोऽवताराश्च
ये ह्यस्मिन्यत्र इति वक्ष्यति तत्र स्वायंभुवो मनुः तुषिता देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञो हरेरवतारः स एव सुरग
णेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ पृथ्वीपालकौ तदेवं यज्ञस्येन्द्रत्वे ऽप्यस्मिन्धर्मे तयोः पुत्रपौत्रनप्तॄणां वंशो

तुषिता नाम ते देवा आसन्स्वायंभुवान्तरे मरीचिमिश्रा ऋषयो यज्ञः सुरगणेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौ
मनुपुत्रौ महौजसौ तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणामनुवृत्तं तदन्तरं ९ देवहूतिमदात्तात कर्दमायात्मजां मनुः तत्सं
बन्धि श्रुतप्रायं भवता गदतो मम १० दक्षाय ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवान्मनुः प्रायच्छद्यत्कृतः सर्गस्त्रि
लोक्यां विततो महान् ११ याः कर्दमसुताः प्रोक्ता नव ब्रह्मर्षिपत्नयः तासां प्रसूतिप्रसवं प्रोच्यमानं नि
बोध मे १२ पत्नी मरीचेस्तु कला सुषुवे कर्दमात्मजा कश्यपं पूर्णिमानं च ययोरापूरितं जगत् १३
पूर्णिमासूत विरजं विश्वगं च परंतप देवकुल्यां हरेः पादशौचाद्याभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेः पत्न्यन
सूया त्रीन् जज्ञे सुयशसः सुतान् दत्तं दुर्वाससं सोममात्मेशब्रह्मसंभवान् विदुरः अत्रेर्गृहे सुरश्रे
ष्ठाः स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः किंचिच्चिकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मे गुरोः १६ राम·

नुवृत्तं व्याख्यं पालितं तन्मन्वंतरं ९ श्रुतप्रायं त्वया हरेलेन श्रुतेन तत्कन्याया श्रुतं तन्नात प्रायच्छत् इति १० प्रसूति
प्रसवं पुत्रपौत्रादिविस्तारं ११ यथा नवपत्नीत्वं आसीत् १२ कश्यपस्य वंशः षष्ठे वक्ष्यति द्वितीयस्य वंशमाह पूर्णिमेति दे
वकुल्या नाम कन्या हरेः पादशौचान्निमित्ताज्जाता दिवः सरिद्गङ्गा अभवत् १४ आत्मेशब्रह्मसंभवान् विष्णुः
रुद्रब्रह्मणामंशैः संभूतान् १५ किंचित् किं स्वित् १६ राम·

श्री॰ भाग॰ टी॰ ३

ता कन्या निर्दिशति सिनीवालीति ३४ ३५ पुलस्त्यस्य हविर्भुवि पत्न्यामित्यन्वयः सोगस्त्यः दह्राग्निः जाठरः वि
श्रवाश्च पुलस्त्यस्य सुत इति शेषः ३६ तस्य विश्रवस इति विडविडायां जातः सुतः कुबेरः अन्यस्यां भार्यायां केशिन्यां
रावणादयः त्रयः सुताः ३७ ज्वलतः प्रकाशमानान् ३९ चित्रकेतुप्रमुखा जज्ञिरे ते च सप्त ब्रह्मर्षयो जाताः ४० तानेवा

श्रद्धा त्वङ्गिरसः पत्नी चतस्रोऽसूत कन्यकाः सिनीवाली कुहू राका चतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४ तत्पुत्रावप
रावास्तां ख्यातौ स्वारोचिषेऽन्तरे उतथ्यो भगवान् साक्षाद् ब्रह्मिष्ठश्च बृहस्पतिः ३५ पुलस्त्योऽजनयत्पत्न्या
मगस्त्यं च हविर्भुवि सोऽन्यजन्मनि दह्राग्निर्विश्रवाश्च महातपाः ३६ तस्य यक्षपतिर्देवः कुबेरस्त्विडवि
डासुतः रावणः कुम्भकर्णश्च तथान्यस्यां विभीषणः ३७ पुलहस्य गतिर्भार्या त्रीनसूत सती सुतान्
कर्मश्रेष्ठं वरीयांसं सहिष्णुं च महामते ३८ क्रतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत ऋषीन्षष्टिस
हस्राणि ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्जायां जज्ञिरे पुत्रा वसिष्ठस्य परन्तप चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्त ब्रह्म
र्षयोऽमलाः ४० चित्रकेतुः सुरोचिश्च विरजा मित्र एव च उल्बणो वसुभृद्यानो द्युमान् शक्त्यादयोऽपरे ४१ चि
त्तिस्त्वथर्वणः पत्नी लेभे पुत्रं धृतव्रतं दध्यञ्चमश्वशिरसं भृगोर्वंशं निबोध मे ४२ भृगुः ख्यात्यां महा
भागः पत्न्यां पुत्रानजीजनत् धातारं च विधातारं श्रियं च भगवत्परां ४३ आयतिं नियतिं चैव सुते मेरुस्त
योरदात् ताभ्यां तयोरभवतां मृकण्डः प्राण एव च ४४ मार्कण्डेयो मृकण्डस्य प्राणाद्वेदशिरा मुनिः
कविश्च भार्गवो यस्य भगवानुशना सुतः ४५ त एते मुनयः क्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावयन् एष कर्दमदौ
हित्रसन्तानः कथितस्तव शृण्वतः श्रद्दधानस्य सद्यः पापहरः परः ४६॥ राम॰ हविर्भुवीति विस

ष्टस्या यातो नाम्नैकश्चान्ताः दयोऽपरे अन्यस्याः पुत्राः ४१ ४२ ख्यात्यां पत्न्यां पुत्रान् पुत्रौ पुत्रीं च तानेवाह धातारमिति ४३
योयातरविधात्रोः ४४ कविश्च भार्गवः भृगोः पुत्रः प्रख्यापनैः सर्वलोकानभावयन् ४६॥ रामायनमः राम ३

3

अनुप्रोक्तं कल्पे कल्पे विभज्य गृहीतो देहो यैः ते अग्निहोत्रब्रह्मविष्णुगिरिशाद्ययेव यस्मात् प्रणतोस्मि तेभ्यः सका
शादेकएव मे मयात् एकतः प्रारणं प्रपद्ये इत्येकस्यैव निर्दिष्टत्वात् सत्वगुणात्मक इति गुणाभि देवकथ्यता
मित्यर्थः २२ अस्य प्रपंचएक इति विविधैः प्रधानैरूपत्वात् विभुप्रधान इति पाठः प्रजनयप्रोक्ता यन्त्रैचिन्त्यो
हतः विनेत्वमीनः मनसोपि दूरादगोचरत्वात् अतः कथन्त्वयोग्यनागता २८ २५ तेनयायथाहतः सकल्प

९ अत्रिरुवाच विष्णोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहः तेब्रह्मविष्णुगि
रिशाः प्रणतोस्म्यहं वः तेभ्यः कएवभवतोमइहोपहूतः २७ एकोमयेहभगवान्विविधप्रधानै
श्चित्तीकृतः प्रजननायकथं नुयूयं अत्रागतास्तनुभृतां मनसोपि दूराद्ब्रूतप्रसीदतमहानिह विस्म
योमे २८ मैत्रेयउवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः प्रत्याहुः श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्यतमृ
षिं प्रभो २९ देवाऊचुः यथाकृतस्ते संकल्पो भाव्यं तेनैव नान्यथा सत्संकल्पस्य ते ब्रह्मन्यद्वै ध्यायति
ते वयं ३० अथास्मदंशभूतास्ते आत्मजा लोकविश्रुताः भवितारोंग भद्रं ते विस्रप्स्यन्ति च ते यशः
३१ एवं कामवरंदत्त्वा प्रतिजग्मुः सुरेश्वराः सभाजितास्तयोः सम्यग्दंपत्योर्मिषतोस्ततः सोमोभूद्ब्र
ह्मणोंशेन दत्तो विष्णोस्तु योगवित् दुर्वासाः शंकरस्यांशो निबोधाङ्गिरसः प्रजाः ३३॥ यम-

तेन तथैव भाव्यं नान्यथा यतः सत्संकल्पस्यते संकल्पः तर्हि कथमेकस्मिन्ध्यायमाने त्रयः प्रतीताः स्यत
त्राहुः यदीकजगदीश्वरावतारत्वं भगवान् ध्यायति तएते वयं त्रयोपि नहैवेकातत्त्वं नास्माकं भेदोस्तीत्यर्थः वि
स्रः स्पविस्ताराणि ... तिग्रंतं ... त्योः ... तयोर्दम्पत्योः सम्यक् सभाजिताः पूजिताः स्याताः प्रतिजग्मुः ३०

ध्यस्य प ता

श्री भा टी ४

त्वब्धावलोकार्थैः स्मरणात्तैरभिष्टुतावर्चितौ तस्मै तोषयर्येतुः ५७ स्वैवोभारस्यव्ययायनाशायचकारण्वावतार्थः
नैवसाधुतमिहागतावित्यर्थः तदुक्तंतत्र अंशेनावतरावेशाः कृष्णोनारायणः स्वयमितिपरद्वन्द्वः श्रीकृष्ण
नृष्टहाजनः उभावपिकृष्णनामानौ ५८ अग्न्यभिमानिनो देवान्स्वाहानामतस्यभार्याभूतभोजनमिति त्रयाणां
विशेषणं ५९ पितरस्त्रयः पितामहः एक तैः साकंसह ६० वैतानिके वैदिके कर्मणि यजते येषां नामभिरग्निर्देवता
काइष्टयो निरूप्यन्ते क्रियन्ते तएते त्रयोनलौकिकाः अतो ब्रह्मनोनवेपथ्यश्चइतिभावः ६१ सौम्याः सोमपाः येषाम

एवं सुरगणैस्तात भगवन्तावभिष्टुतौ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौ गन्धमादनं ५७ ताविमौ वै भगवतो हरे-
रंशाविहागतौ भारव्ययाय च भुवः कृष्णौ यदुकुरूद्वहौ ५८ स्वाहाभिमानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजीज-
नत् पावकं पवमानं च शुचिं च हुतभोजनं ५९ तेभ्योऽग्नयः समभवंश्चत्वारिंशच्च पञ्च च तएवैकोनपञ्चा-
शत्साकं पितृपितामहैः ६० वैतानिके कर्मणि यन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः आग्नेय्य इष्टयो यज्ञे निरूप्य-
न्तेऽग्नयस्तु ते ६१ अग्निष्वात्ता बर्हिषदः सौम्याः पितर आज्यपाः साग्नयोऽनग्नयस्तेषां पत्नी दाक्षायणी स्व-
धा ६२ तेभ्यो दधार कन्ये द्वे वयुनां धारिणीं स्वधा उभे ते ब्रह्मवादिन्यौ ज्ञानविज्ञानपारगे ६३ भवस्य
पत्नी तु सती भवं देवमनुव्रता आत्मनः सदृशं पुत्रं न लेभे गुणशीलतः ६४ पितर्यप्रतिरूपे स्वे भवाया-
नागसि रुषा अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता ६५ इतिश्रीभागवते चतुर्थस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १

शौक्रमसितेमाग्नयः तदुहितास्तनयः ६२ तयोस्तुसंततिर्नाभवेतजीवन्मुक्तत्वादित्याहउभेतइति ६३ गु-
णशीलतआत्मनः सदृशोदेवव्रतमनुव्रतापिसतीपुत्रनलेभे ६४ तत्रहेतुः स्वपितरिदक्षे अप्रतिरूपे असदृश
प्रतिकूलेसतीत्यर्थः आत्मनः स्वयमेवात्मानं देहमजहात्त्यक्तवती योगसंयुतायोगमाश्रितेति ६५ इ-
तिश्रीभावार्थे चतुर्थे प्रथमः १ ॥ ॐ श्रीरामायनमः ॥

राम ५

अजात्मजः ब्रह्मपुत्रः ५२ पुत्रेभ्यः संपतेभ्यः सिलिलेभ्योवा ५८ ५१ सर्वेषां पुराणानां मनुष्य तिर्यक्स्योसा ५२ ५३ उप
नस्पृष्टेजः ५४ विजमायया यस्मिन्नात्मनि योगगाने रूपभेदं गांधर्वं नगरमिवेदं विश्वं विरचितं तस्यात्मनः प्रतिब
न्धाय प्रकाशानाय आत्मानं योग प्राङ्मुखकारप्रकटितवान् न तस्मै प्रकृतायनमः किंरूपेण प्राङ्मुखकारत्वेषे स्तुति

प्रस्तुतिं मानवी देत्त्व उपयेमे स्वजात्मजः तस्यां ससर्ज उद्दितः सोऽपामललोचनाः ५७ त्रयोदशाद्धा
धर्मायतथैकामत्रयेविभुः पितृभ्य एका पुत्रेभ्यो भवायैकाभवच्छिदे ५८ श्रद्धामैत्रीदयाशान्तिः त
ष्टिपुष्टिक्रियोन्नतिः बुद्धिर्मेधातितिक्षा ह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्यपत्नयः ५९ श्रद्धासूतशुभं मैत्री प्रसादमभ
यंदया शान्तिःसुखं मुदंतुष्टिः स्मयंपुष्टिरसूयत ६० योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थं बुद्धिरसूयत मेधास्मृ
तितितिक्षातुक्षेमं ह्रीःप्रश्रयंसुतं ६१ मूर्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ययोर्जन्मन्यदोविश्व
मभिनंदत्सुनिर्वृतं ६२ मनांसिककुभोवाताः प्रसेदुःसरितोद्रयः दिव्यवाद्यन्तत्र्यायेतुःकुसुम
वृष्टयः ६३ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः नृत्यंतिस्मस्त्रियोदेव्य आसीत्परममंगलं ६३ देवा
ब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः योमायया विरचितं निजमात्मनीदं खेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्ष
णाय एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्तिनाद्य प्राङ्मुखकारपुरुषायनमःपरस्मै ६४ सोयंस्थितिव्यतिका
रोपशमायसृष्टान्सत्वेनःसुरगणाननुमेयतत्त्वः दृश्याददभ्रकरुणेनविलोकनेन यच्छ्रीनिकेतममलं
राकारोयस्मिन्नुतेननेन रूपेण ६५ सोयंनोस्मान्नुस्मरणानन्तरल्पकरुणा युक्तेनानंदितं लोकनेनविशिष्टनेत्रेणदृष्ट्य
न्तपश्यन्तकृपश्रेतोयज्ञोतिकेतनमसं लमरुविन्दनेत्रं लियत्नातिरस्कृतं नालधृतः अन्नसेयमाथ्यानो विचार्य नन
सोकमयरो तेन नयस्यके यश्चनानस्मानस्मान् स्थितं जंगमं यादायायाव्यानिकसंस्यथानतस्यायमायसत्वेनयु

मृगाक्षा व क्षाव स्मृतिविलाबाल स्या द्विली यस्याः प्रभुनन् प्रनाभि वारान्येभवि उच्चितं ममाने वा वाचि ताक तोन १२ अनन्हाय कन्या ह्नेम नेनपा मानेश्रा हलमक्रियायेतिमार्थः घतेर्मिः उच्चाली वेदलनलागि मि १३ अना वासेषु कुसुम च्छानेषु सुमादि कीर्णाः केशा यस्य १४ विनादि भस्म नाकृतं स्नानं येन प्रेता। नो स्रजो माल्यानि यस्य स प्रेतस्रक् नृणामस्थीनि भूषणानि यस्य स शिवइत्यर्थः स्पष्टो नाम मात्र यस्य तमो मात्रात्मकः केवलं तमोरूप आत्मा स्वभावो यस्य १५ उन्मत्तवत् भूत विशेषः तेषां नाथ यदृ वृन्दे इष्ट विनाय वर्तते सदैवा स्तव स्तुयसभुः नमस्कियाया स्मि अमानिने अभिन्नमनव इति वा भेदः नमस्य पर मेष्ठ

यद्दीवा शृणु या या हास्याः पाणि मर्कटलोचनः प्रमन्यातामिवारान्यो ऽवायाप्यकृतनो वितं १२
नमस्क्रियायाश्च त्वयेमानिने भिन्नसेतवे अनिच्छन्नपि दो बाला अन्नयोवाष्वलीगिरा १३
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतभूतगणैर्वृतः अटत्यन्मत्तवन्नग्नो व्युप्तकेशो हसन्रुदन् १४ चिताभ
स्मकृतस्नानः प्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः शिवापदेशो ह्यशिवो मत्तो मत्तजनप्रियः १५ पति
प्रथमभूतानां तमोमात्रात्मकात्मनां तस्मा उन्मादनाथाय नष्टशौचाय दुर्हृदे १६ दत्ता बत
मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना १७

इत्य महीया मानुषी कन्या कथं योग्या इति लज्जादिना
दाने मलिम्लुच्च्व वित्तलस्वं अधलाभेन दत्तवान् अथ्राय हेत्व नहेत माह इत्यानेन हीनत्वे प्रवाँ यर सव च न विरो
धापत्तेः पतत्ङमेभगव तिय थाकश्चित् अद्राय वेदम्र्ध्य लाभेन ददाति तद्वदिति प्रेताना वासेश्वितादि
ष्वेकेशि उवनमात्र मिति स्वयमेवाह तन्मन वदिति अग्नयथान मलइयेवा व स्यात् अशिवो नास्ति शिवाय
स्मात् प्रमत्तो मत्तजने प्रिय इति भेदः पतिः प्रथमभूतानामि ति भक्ता वास्तव्यमाह नाम मा न पिदोषम

द्वितीयेऽथ प्रथमाध्यायोपत्ति प्रभवस्तयोः विदेहाद्दर्शनेहेतो विघ्नसमयपतनं भवः १ सती सतीनाम्नी १ तथा सोक
स्य विदेहादेहत्यागे कई तिवराचरगुरुं जगतो देवतं ततो देहि कथं पतितवहे विनिर्वेदत्वे हेतुः भावेन पा
ते शान्ति देवविग्रहो यस्य कृतं ग्रन्थं समागमो दक्षिणेयस्य तत् यज्ञाकः प्रजापतिर्दक्षः कथं देवि एवं श्रुते तस्मिन्दे
योः पृष्टो शाकमुद्रमर्थः २ यतो हेतो विदुषः यतो विदेहात् प्राणान् सत्याज सती दात्यादि ३ तदेव स्या
त्योतमिति ह्यासमवस्ताति पूर्वेति समेता श्रासन् ४ प्रविष्टदह्मिति कोषः महत्सदः महती सभा ५ तपि

विदुरः भवेशीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजां सती १ कस्तं चराचरगु
रुं निर्वैरं शान्तविग्रहं आत्मारामं कथं द्वेष्टि जगतो दैवतं महत् २ एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् जामातुः श्वशुर
स्य च विद्वेषस्तु यतः प्राणांस्तत्यजे दुस्त्यजान् सती ३ मैत्रेयः पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमर्षयः त
थामरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोऽग्नयः ४ तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वार्कमिव रोचिषा भ्राजमानं वितिमिरं
कुर्वन्तं तन्महत्सदः ५ उदतिष्ठन् सदस्यास्ते स्वधिष्ण्येभ्यः सहाग्नयः ऋते विरिञ्चं शर्वं च तद्भासाक्षि
प्तचेतसः ६ सदसस्पतिभिर्दक्षो भगवान् साधु सत्कृतः अजं लोकगुरुं नत्वा निषसाद तदाज्ञया
७ प्राङ्निषण्णं मृडं दृष्ट्वा नामृष्यत्तदनादृतः उवाच वामं चक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्य दहन्निव ८ श्रूयतां ब्रह्मर्षयो मे
सहदेवाः साग्नयः साधूनां ब्रुवतो वृत्तं नाज्ञानान्न च मत्सरात् ९ अयं तु लोकपालानां
यशोघ्नो निरपत्रपः सद्भिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूषितः १० एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहितु
रग्रहीत् पाणिं विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साधुवत् ११ गमः

भ्यः स्वीयासनेभ्यः ६ १ प्राक् सोपवेशनात् पूर्वमेव निषण्णमुपविष्टं मृडं शिवं तत्तदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभि
रकृतादरः नामृष्यत् नासहत वामं वक्रं यथास्यात्तथाभिवीक्ष्य ८ मे वचनं श्रूयतां अज्ञानान्मत्सराच्च न ब्रु
वतः ९ स्तब्धेनानम्रेण निर्लज्जिया स्वपक्षे येन पाठभेदेन १० तदेवाह एष मे शिष्यतां प्राप्तः विप्राग्निसमक्षे सा
वित्रीत्यायामेव दुहितुः पाणिमग्रहीत् ११ गमः

श्री भा· टी· ६ श्री

6

अथैवमुपायोपायान्तरमप्येवन्याह विद्याबुद्धिः अयमेव तत्त्व विद्येति बुद्धिर्यस्य अतो मोजः एवं विद्वान् प्राप्तति संसारोति
तिमर्थाभ्यो प्राप्ते संवन्नन्यतः तित्तथा तत्र मेह स्तेये चानुवर्तते संसारेतज्ज्ञ नामरणाय तु भवेति मे कः प्राप्यः २५ अ
ताया वेहनुपायाः मुख्यिणः मुख्याता र्थवाहः मनः सोम कत्वात् अथ वा हवकलायाः मध्येः मधुरायत त्वेनम
स्या रोचने न म म सोमनः सोम के न राजमथित आत्मा मनो येषां ते सममनसं के मे स्ताम भवति द्वितीयः २५ सर्व
भक्ताः भक्ताभक्त विचार शून्याः सुखेरे हादिपोषणाय भक्ता नि विद्यानपो भ्रता नि ये विनादि ष्टेव आरामो रति
र्येषां ते या वका संतो विवर्त्ति तित्र्याप वन त्य २६ अयमकृतं न प्रत्ययन् प्रापद्रयं ब्रह्म दण्ड २० स स्थाने

विद्या बुद्धिरविद्यायां कर्मण्युम स मोजः संसारे तिष्ठये चात्मज्ञ प्राप्तावमानिने २४ गिरः श्रुतायाः पु
ष्पिण्या मधुराज्येन भूरिणा मथ्नातोन्मथितात्मानः संमुखन हृद्विषः २८ सर्वभक्ष्याद्विजाह त्येष्टु
नविद्यान पो व्रताः विनेदेहे द्वियारामयाचका विचरंतिहि २६ तस्यैवं वदतः शापं श्रुत्वा द्विजकुला
यवै भृगुः प्रत्यसृजच्छापं ब्रह्मदण्डं दुरत्ययं २० भववृतधरायेच येच तान्समनुव्रताः पाषंडि
नस्ते भवंतु सच्छास्त्र परिपंथिनः २८ नष्टशौचा मूढधियो जटाभस्मास्थिधारिणः विशंतु शि
वदीक्षायां यत्र देवं सुरासवं २४ ब्रह्म च ब्राह्मणांश्चैव यद्यूयं परिनिंदथ सेतुं विधारणं पुंसामतः
पाषण्डमाश्रिताः ३० एष एव हि लोकानां शिवः पंथाः सनातनः येपूर्वे चानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणं जना
र्दनः ३१ तद्ब्रह्म परमं शुद्धं सतां वर्त्म सनातनं विगर्ह्य यात पाषण्डं दैवं वो यत्र भूतराट् ३२॥

त्स्यापरिपन्थिनः प्रतिकूलाः २८ सुरा गोदी पैष्टी माध्वी च आसवस्तालादि सं भवम यं च हृदैवत्वा कंवस्त नयत्रे दे
वे पूज्यदेवतावदादरणीय मित्यर्थः २९ ब्रह्म वेदं कथं भूतं सेतुं मर्यादा रूपं तदेवाह पुंसां वर्णाश्रमाचाराणां
तात्विधारणं धारकं ३० सेतुत्वे प्रपंच यति द्वाभ्याम् एष वेद लक्षणः एव शिवः पंथाः यं पूर्वे ऋषयः अनुसंत
स्थुः आश्रितवंतः यत्र यस्मिन् जनार्दनः प्रमाणं मूलं भूतराट् भूतानां नाथः स्वामी पतिः ३२॥ राम·

राम· ५

अप्रतीपं अप्रतिकूलं यथा भवत्येवं स्थितमपि निंद्य १७ देवानां यजनं यस्मिन्ये देवैः सह भागं न लभतां किंतु तेभ्यः पृ
थगेव लभतां अग्रभोजित्वात् यद्वा तेषु भुक्तवत्सु लभतां सर्वशेषकत्वात् अयं हेतुः देवगणेषु अधमो यस्मात्सः १
रुद्रतः तस्मात्स्थानाद्विनिष्क्रम्य जगाम हे कौरव्य १९ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्नन्दी रोष एव कषायः तेन
दूषितः आरक्तनेत्र इत्यर्थः तस्य गिरिशस्यावाच्यतां वचनानर्हतां निन्द्यतामित्यर्थः तेभ्योपि शापं विससर्ज २०

मैत्रेय उवाच विनिन्द्यैवं स गिरिशमप्रतीपमवस्थितं दक्षोथाप उपस्पृश्य क्रुद्धः शप्तुं प्रचक्रमे १७ अयं तु
देवयजन इन्द्रोपेन्द्रादिभिर्भवः सह भागं न लभतां देवैर्देवगणाधमः १८ निषिध्यमानः स सदस्यमु
ख्यैर्दक्षो गिरित्राय विसृज्य शापं तस्माद्विनिष्क्रम्य विवृद्धमन्युर्जगाम कौरव्य निजं निकेतनं १९ विज्ञा
य शापं गिरिशानुगाग्रणीर्नन्दीश्वरो रोषकषायदूषितः दक्षाय शापं विससर्ज दारुणं ये चान्वमोदं
स्तदवाच्यतां द्विजाः २० य एतन्मर्त्यमुद्दिश्य भगवत्यप्रतिद्रुहि द्रुह्यत्यज्ञः पृथग्दृष्टिस्तत्त्वतो वि
मुखो भवेत् २१ गृहेषु कूटधर्मेषु सक्तो ग्राम्यसुखेच्छया कर्मतन्त्रं वितनुते वेदवादविपन्नधीः २२
बुद्ध्या पराभिध्यायिन्या विस्मृतात्मगतिः पशुः स्त्रीकामः सोस्त्वतितरां दक्षो बस्तमुखोचिरात् २३ ॥

एतं शापं तिसृभिः एतन्मर्त्यं इदं शरीरं तद्द्विषन् एवं मत्वा अप्रतिद्रुहि भगवति द्रोहं करोति स पृथग्दृष्टिः भे
ददर्शी तत्त्वतः परमार्थात् विमुखो भवेत् भवतीत्येकः शापः २१ यज्ञतन्त्रमेवाह गृहेष्विति कर्मतन्त्रं कर्मप्रपञ्चं करोतु वेदवा
दाः अर्थवादास्तेषु यत्स्वर्गादि देवाः न मोक्षं यान्तीति तैः स्वर्गादिषु भवतो विपन्ना विनष्टा धीर्यस्य २२ परा
देहादिः तमेवात्मत्वेनाभितो ध्यायन्त्या बुद्ध्या विस्मृता आत्मनो गतिः तत्त्वं येन अतः पशुः
अतितरां स्त्रीकामो अस्त्विति द्वितीयः शापः बस्तस्य मुखमिव मुखं यस्येति तृतीयः शापः २३ ॥ राम

ग

श्री भा॰ टी॰

लोलानि येष्वलामती लिया सोस्त्यां तत्तलानि या सा ता: ७ निर्यापितः प्रवर्तितः हे वामनि सापि वने यत्र स्थिताः
कृत हि वयं वनं गामि सदा मग्ना मनवा या पि यमेति निवृत्ताः एता मीवितु याम्रजाति ८ भेत्स्यत्प्रकट यत्मा
हतस्मि निति निषप्रिः पिल्लभ्या मुग्धनं दत्तं परिवर्हं मल क्षारा दिभ्य भवता मह अहि तस्यै कतेकामयेग्र हितमि
ति पुष्टे सत्कृत परि विहे इच्छा मीति ९ भ्रु सूभंगि नी भते भिः संभ्रलाः सहर्षाः क्रिन्नधियः सेहादिविभावि
रमतेः अत्र तत्कृते मनो यस्या सा यस्त्वा मि हे मूढ तन्त्री यमानं प्रवृत्तं मानं श्रुद्धे षु धन निवह पुष्पग्रेष मधु वयहा।
उत्सिप्य मार्गं पत्तने के लेख्यता १० अहो किं तत्रा श्रयं यत्र वनं वनं दोलमुकामिति चेदतं आह नवयीति हे ग्रजवन
स्त्र सानिने या भ्या पोले ला ली हे हकं डलाः पति भूत पति देव मोन्मत्त वयाल्प भाषत ७ सतोऽ
मा भजाप्यते स्तथ्रस्त्रसमा मतं निर्हापितो यत्र महोत्सवः किल वयं वनं गामि सदा मवामति यत्र।
स्थिता मीवितु या ब्रजेनित्यं ८ तस्मिन्भागिन्यो ममभते भिक्षुकैः फ्रवंगमिथानि सुहृहृहरा
याः समहनं विश्रावना भिका मेयमा पनीत परिवर्हं महितं ९ नवर्समुमेनव भने समताम
त स्वसः क्रिन्नधियेवमानेर इत्येपिवितं कठमनामहर्षिमिरुनीय मानं वसु ज्ञाय यु युजे १० तं
ध्यानदायश्वमजानमाया याविनिर्मितमाति गुणत्रयात्मकं अथा पहे यो वितत विश्वतोदीना
मिहैसम्भवसंभवति ११ पप्रच्छ पाती भवामपापितो ब्लेकृताः कोनसतो व ह्यथ्याः या
सांप्रजङ्गिः शितिकण्ठमण्डितेन गोविमानैः कलहंसपाण्डुभिः १२॥

दिव्य मार्ग यं अपेन या वन्मा यया इत्तिते विभातिग्रता यत्र पितृत्वं नाश्रु यं ब्रह्मिः तथा पहे यो सितं नन्द
कस्वभावा न वततेवं न नाना मिश्रता दीनाङ्कपणामती हे भव संभव हिति तं जन्मभूमिं ह्यहे दृष्टुं इच्छामि ११ दि
हत्वा मेव त सम्मा येन ज्ञानं क्रियरूपं ति हो भ्या हे श्र भव तिसहदृ यो गढुः त्वं तया नास्त्यादि ति मितिभावः
अन्माया पितः सबंधुर हितः अपिअयाती: पप्रच्छ कानसतोमतं सहिता व ह्यथ्याः सतेः शृं: कर्यन्मनः या

१२

पुत्रेण सप्राणयोरुभयोः नाधात् विमाना इवेति तथाविभूषा वरदत्तगृहीता नानाशोभमानादिति भावः २२ अथ भूः सर्वे
भगोहरिः यत्र हः पूज्यः २४ तत्रमुत्रमस्य कविधायरमहेशामविष्णुरयत्र प्रयाणेमुनिनातत्रावभूव स्थानेनक
त्वाहतः स्थानपयुः २५ इति वनथो द्वितीयः २ ततीयेतस्मनीतानयज्ञेनास्य वदिङ्लेखा नमिश्रातीमहेशोनवा
विताचीतिहेतुभिः स्त्रियमानयोः शिष्यानयोः ५६ सुरस्यानस्त्वसात् १ रुद्रविंद्रीनायन्तोनासीवतथा
पिरतस्पहदूपरिव्यागोहेवाद्वीसुतवरेणोहेनकरोः वविहितमाहयदातेप्रजापतीनामधिपत्येभिषिक्तः
नदातस्यस्ययागेवोभवत् २ गर्भैरेवत्रसतिणानपुमसतमभिभूपतिदरूत्पवाजपयनेतुहस्पतिसवेनयजे
मैत्रेयः तसेववदतः पापभुगासमगावानवः निष्ठुक्रामनतः किंचिद्भिमनाइवसानुगः २३ नैपि
विष्णुसनः सत्रमदहस्य परिवत्सवान् सविधायमहेशामयत्रे अथभाहरिः २४ आसुत्रावभूत्र
यज्ञोगायमनयाविनः विनिझालमनः सर्वदेवगणमयप्रलनः २५ इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां द्वि
तीयोऽध्यायः २ मैत्रेयः सदाविद्विषतोरेवं कालेवैप्रियमानयोः जामातुः श्वशुरस्यापिसुमहान
तिचक्रमे १ यदाभिषिक्तो दक्षस्तु ब्रह्मणापरमेष्ठिना प्रजापतीनां सर्वेषामाधिपत्येस्मयोभवत् २
इष्ट्वासवाजपेयेन ब्रह्मिष्ठानभिभूयच बृहस्पतिसवंनाम समारेभे क्रतूत्तमम् ३ तस्मिन्ब्रह्मर्षयः से
वेदेवर्षिपितृदेवताः आसन्कृतस्वस्त्ययनाः तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ४ तदुपश्रुत्यनभसिखेचरा
णांप्रजल्पतां सतीदाक्षायणीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवं ५ व्रजन्तीः सर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः
तेतिपक्षतेबोजपेयेनेष्ट्वासमारेभे ३ कृतस्वस्त्ययनाः कृतमंगलाः सभर्तृकाइतिदक्षिणादिभिः प्रथमान्तर्हि
तानामभिपत्यहेतोस्तेनवहेतलम् ४ नभसिखेचराणां प्रजल्पतांविनयज्ञमहोत्सवंबुद्धवा ५ तत्रव्रजन्ती
रूपदेवानांगन्धर्वादीनांस्त्रियः स्त्रियश्चसतिलयसाभ्यायो ॥ येहस्त्रावेन्द्रकामान्तिमप्रभावतेतिप्रया
णामनयः कर्णभूताः ॥ योहस्तुः स्त्रियानानिपानानियासांताः सहेतः सहिताः निष्कानिवेद

श्री भाग: वती: ८

स्वजनत्वमपेत्य पावंध हस्या गहनात्म प्रतीयात् रावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रयाघ्रैकुटिलया
नुज्ञाप्रपश्यति आरोपिताउत्तमिमाभ्रूयेषु ताभ्यारोपिताभूनदितिवा १८ ननु स्वजनानामहं स्वहङ्गितमनेषां
वेत्तिनप्रमो ८ अनन्तस्याङ्ग: सहस्त्वादित्याहनेत्यतिस्रविभि: शिलीमुखै: बाणै: अर्दितो गा: खेडितगात्रावि
नष्यानवष्यते यत: शेते स्वपिति स्वानाङ्कुरुक्ति भिमर्मस्थानाडितोयथाहृयनाहृदा दिवानिशानष्यति २१

नेताहस्थानां स्वजनत्वमपेत्यायत्नात्प्रतीपादनवस्थितात्मनां येभ्यागतानुवक्रधियाभिवदते
आरोपितभ्रूभिरमयेक्षणानितिभि २८ नयोभि नेत्रयतेशिलीमुखे शेतेर्दितागाहृदयेनहृयना
स्थानोयथाविक्रधियाङुरुक्तिभि: दिवानिशानष्यतिमर्मताडिता: २१ वयं जनस्तु स्वगते प्रमा
पते प्रियात्मजानाममसि स्वभूमममता अथापिमानेनपितुप्रयन्नासेमदाश्रयात्क्ष: परितप्यतेयत्
त: २ पापक्षमानेनहताभ्रैरिद्रिया: सम्यड्मिभि: पुरुषवड्मिसाहिता अकल्पषामधिरो
८ मनसाधायेंद्हेहि च्छ्रयथाश्रस्वमाहवि २१ राम राम राम राम

महिनप्रगताद्यानोयशके तिचेन्न नवाहमङ्गेनिष्ठितंउन्नस्थागति: स्थितिर्यस्य तस्यात्मजानाममध्येत्वं प्रिये
तिममता सिपितु: सकाशात्मानेनत्वं स्यासेमदाश्रयात् मनाविवधात् २ ननुभगवन् त्वयाकिमितिरा
त: निवसन्नायतोभ्रमोत्वाङुहिश्रन्तत्राहपापक्षमानेनालदत्तमानेनहताङ्:खिनेद्रिय: कामि: पुरुषाजीवं
व: नस्पवुद्धिश्रमनत्वात्स्त्रीणानिरहङ्कारणामित्यर्थ: सम्यड्मिभि: गुणेकीर्त्यादिभिपक्षापदे स्थानेव ऋयां
प्राप्तमकल्प: कृष्णान्त: सन् परेपदेहेहिचश्रमायथाहरिकेवलंहिमेति २१ राम राम

२

रि

८

हे मम स्वेश पितृगेहोत्सवं निशाम्य सतया देहं कर्तुं नगतेन हंसेन प्रबलतितव्यापिता हताः सतः कथं मम पूर्णमः तत्र हंसो

हंसः स्वः कोतने गच्छतव्या भर्गादीनां नगरे हे अनाहता अग्रं विपर्ति सतः अस्वमाबे १६ हे प्रमनस्तनस्मात् सीदयत

इह मेवा किं तत्कर्तुं भवानर्हति का हानि कर्तव्यमेवाह अदयद्वत्वमायुनस्य ज्ञानेनापितु यात्मनो देहस्यार्थे हनि

नु पिता पयता वेतो यं नारी ग्रहद्वितिख्याता सिग्रतामामनरात्स्वां पाश्चितः सन् १७ अभिभाष्यमा सियाचितः कः

स्वः नानाहममनभिरतियेतान् कृतानि सत्यकृतक्रियाणान् संस्मारितः सन् अनाहता अपीति तया यदुरितस्मृतेन

कथं सतोयः पितृगेहकौतुकं निशाम्य देहं सुरवर्यनैगते अनाहता अग्यभियेति सोऽहं भर्तृगेहे देहा

हन्तस्तुकेत तन् १६ तन्मे प्रसीद मम वा किं तत्कर्तुं भवान् काहानि कावनाहेति तया तत्त्वतोयेहमद

अदयद्धयानि नु पिता मातृगृहातां याचितः १७ स एवमुक्तस्तु बभौ विनोदितिः प्रियया भिभाषितः

प्रत्यभ्यधत्त प्रहसन् कृतप्रियः संस्मारितो मर्मभिदः कृतानि च स्मरनाहको विप्रसृजां सभवतः

१८ श्रीभगवानुवाच त्वयोदितं शोभनमेव शोभने अनाहता अप्यभियं निबंधुः तेयद्य

नुन्यादिनदोषहृद्यावलीघटामात्मसदेनममुना १९ विद्याद्यमोविद्यवपुःवयः कुलैः सतां गु

णैः धीश्चिरसतनुमते वैः स्वतो हताया भूजनमानदृदृक्षाः स्वधान पश्यन्ति हि धाममूर्धसा २०

त्वं शोभनमेव किं तथ्यमानं यत्पदेहारामहंकारः त्वत्तेनमदेनममुना बेतैर्भवो यदि अनुन्यादितं दोषदृशि भवे

नराह नहितम्मादिशियरोपितेसो बाहापितृयेयाते २० ननु विद्यादि गुणानु तैः तादृश्यं मगहतस्य कथंगतो

कथं तथ्यविवेकनाशः तत्राह सतां यत्ते विवेकहेतु भिरपि अवमतमानो मतो विवेः योरभूतः तत्र एवते भूतः शु

तः धृतो गायहंविकानायसहजादिमानो मानो गोष्ठो हिन्भेवेनयाह विद्यादिरेवसत्स्वतो हताया यथे वेकज्ञानेनदृ

सतिभूयसामहमानो धामते ज्ञान पश्यति ननुवः तेनद्वारा द्वियेषानो २१ राम

श्री भा वे टी ५

विपत्ते दोषमाहुः यदीति तद्धेतोः निदायानिक्रमयतः संभावितस्य सत्प्रतिष्ठितस्य यदाभवति तदा सपरा भवः मे
स्य मरणात्कल्प्यते इति चनर्थेन्तरीयः ३ वनर्थे पिपतिक्तिन्नागता पिज्ञावमानिना कृष्णानिर्भर्त्स्यते यत्र ततो दैह
श्वितीयेते उभयथा तु त्तानिवल्लभ निवारणे वस्तुः हिंदूत्यः निष्क्रामती भवान् परिशांकिनापुनर्निविशतीवचन
दासा सती हिया सवश्च १ सुहृदां दिदृक्षाया प्रतिघातिनस्य मेना अवसरे कलाभिः लेशः अति विकला व्या
कुला अप्रतिपूरुषस्य समानमपक्षपातस्य दृष्टिते प्रपद्यतीभुवसौकरिष्यतीव कृष्णाजातो वेपथुः कंपोयस्याः २ तत
नस्ते विनिद्राय पिशेगृहानानागात् कथं यतः यः प्रीत्या तस्य आत्मनो देहस्याधमवान् त्यागो हेतुः सएव तीव्र

यदि त्वजिष्यत्युनिदायमहद्वोभइभवेत्या ततनोभविष्यति संभावितस्य स्वजनायराभवोयदाससद्यो
मरणाय कल्पते २९ इति श्रीचनर्थेन्तरीयः ३ मैत्रेयः एतावदुक्ता विरराम शंकरः यन्त्राना शंस
भयमवितयन् सुहृद्दिदृक्षुः परिशांकिनाभवाविष्क्रामती निर्विशती द्विधासमा १ सुहृदिदृ
क्षायतिघातमेनाः स्नेहाद्रुदत्यश्रुकलातिविह्वला भवं भवान्यप्रतिपूरुषं रुषा प्रधक्ष्यतीवैक्ष
तजातवेपथुः २ ततो विनिःश्वस्य सती विहाय तं शोकेन रोषेण च दूयता हृदा पित्रोरगात्स्त्रैणविमू
ढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनो योर्धमदात्सतां प्रियः ३ तामन्वगच्छन्द्रुतविक्रमां सतीमेकां त्रिनेत्रानुचराः ६
सहस्रशः सपार्षदयक्षा मणिमन्मदादयः पुरोवृषेन्द्रास्तरसागतव्यथाः ४ तां सारिकाकंदुकदर्पणा
म्बुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः गीतायनैर्दुन्दुभिशङ्खवेणुभिर्वृषेन्द्रमारोप्य विटंकिता ययुः ५

भावः नेतविमृढधीयस्याः सा ३ द्रुतविक्रमां शीघ्रं गच्छन्तीं सहपार्षदैर्यक्षैर्वर्तमानाः मणिमान्मदश्चाद्या
पिर्येषांते पुरः पुरतो वृषेन्द्रो येषां ते गतव्यथा निर्भयाः कृतातिक्रमणस्यागमना हागतव्यथा इति वा ४ तां वृषे
समारोप्य शारिकादिभिः क्रीडोपकरणैः श्वेतातपत्रादिभिः चामरहारादिभिर्विटंकिताभिः चामरहाराविटंकिताभिः स रम ५
हिताः किताः शोभितायथुः शारिकापठन्ति श्रपिताः पतिजगीतायेनेः गीताश्रयैः ५॥

सत्वयाप्रमुप्यानविनयायकारणं देवतातएवाभोतत्वादहेः समपद्यमेप्रस्तुतमादिकं सिद्योत्तैयद्विधीयतेनतसा
त्तेः सायविधीयतेसाधनमेवाह परमेस्रोर्वस्रदेवायगुह्याशयायश्रेनयामिणएवतमुच्चेतसेवपरिहरणोतस्मि
न्नायकत्वापारायोगान्श्रनोनर्यामिदह्मामनसासर्वज्ञत्वसिभावः २२ किंचनकेवलमभ्यागतेष्ववासुदेव
दह्मानमनेक्रियतेकिंतनित्यश्रवमनसिवासुदेवस्थितत्वस्माद् विष्णुर्मलमतः कारणंसत्वगुणोवावा
सुदेवपाह्नितेवसुदेवशाह्नोक्तंतः यपस्मात् नयनस्मिन्सत्वेप्रभावाद्वासुदेवइयतेप्रकाशतेश्रपातमाह
तमावरणंयस्मात्तमश्रयमर्थःवासुदेवोभगवतिश्रनीयतइतिद्विवासुदेवः परमेश्वरः श्रसिद्धः सर्वविष्णुर्के

इमद्रमप्रश्रवणाभिवादनेविधीयतेसायमिद्धः समपद्यमे श्रात्तेःपरमेभुरुषायचेतसागुह्याशया
२३ येवनदेहमात्रिने ११ सत्वविश्रद्धंवसुदेवशाह्नितेयदीयतेनत्रभुमानपाहुतः सत्वेचतस्मिन्भगवा
न्वासुदेवोह्यधोक्षजोमेमनसाविधीयते ज्ञतेतिरीत्तानुपितापिदेहद्धाहन्ता समसद्धिइनदनुव्रतास्त्र
येयोविश्वसृजस्यजातानतंवरोक्षमामनानामंदुवेचसाः करोतिरः २४ ॥ राम-

सत्वेप्रतीयते श्रतः सम्यगर्थेनप्रसिद्धोनत्वप्रकृत्यर्थोलिङ्गार्थते ततःनवानमयतिदेवमितिचमन्यावावसेप
स्मिन्त्रितिवावसुदेवःदीप्यतेयोगतनतुरंतिवाकस्तुभिःप्रणमदीव्यतिप्रकाशतेइतिवावसुदेवशह्नवाच्यम्प्रद्य
सत्वंततः किमत्राह सत्वेचतस्मिन्नमयानमस्कारेणानुविधीयतेमेव्यतेऽयमर्थः मनसेतिपाठेमनसावि
शेषेणापीयतेधीयेतेनम्वत्यतेऽयमर्थः सयतः श्रधोक्षजतेषुप्रत्याहृतेषुदेवगुणोयेनप्रकाशतेइन्द्रियागोचरइत्य
र्थः २३ तस्मात्त्वयानतिरीक्षः यंदेहहन्तद्वस्पीतिपाषकोनारिति जेष्णवानिकपित्तहन्त्यर्थेद्विदशात्रुः नदेवाह
देवोहयताः विश्वसृजायतागानमानिरवद्यायतिरश्मकेरोतिरस्कारवान् २४ ॥ श्रीरामायनमः ॥ ३ ॥

श्री॰ भा॰ टी॰ १०

निंदामेवाहुस्तनयस्येति मयोद्दशाभिः स्नेहातिरेकेण स्वकविरोधेन तस्मिन् प्रिये भवेत् तत्स्नेहेन विनाकृतमः प्रतीपयेन प्रतिकूलमाचरेत् वेदाभावे हेतुः यस्य लोके निश्रायनः अतिशायिनो नास्ति तथा प्रियस्याप्रियस्य नास्ति समाप्रिया देशातिशायेन मयो नास्तिहेहस्य नो प्रियो यम्मात्मा समस्तस्यात्मनि कारणत्वेन समस्तस्य रूपदशितवा ॥ नस्यव्यतिकू लकारणं कुधामहत्वमहो इत्यामाहत्तानहोऽयायनरपुरुषाणां चात्तविंध्यरहतीम् हतमहोद्दमाहदोषनिति द्वाभ्या दक्षिजेम्यधिरत्यंयः भावाद्यः त्वद्विधः अस्पृयकः परेषां गुणेषु दोषनिवृत्तिं गति ननु गुणास्ते किं नमथ्यास्या गुणे गुदोषामगृह्णातिकिं तथा स्थिता न गुणदोषा स्थिवेके न गृह्णाति तेन मह्यं तं न उच्यते माधवस्तु केवलं गुणानेव गृ

श्रीदेवी नयस्य लोके स्यतिशायिनः प्रियाः तथा प्रियो देहभृतों प्रियात्मनः तस्मिन्समस्तात्मनि मुक्तवै रके स्तेन भवेत् नमः प्रतीपयेत ॥ दोषान्परेषां हि गुणेषु साधवो गृह्णाति केचिन्न भवादृशो द्विज गुणा स्वपत्याद् बहुलीकरिष्णवो महत्तरा स्तेष्वविदद्भवानघं २२ नाश्चर्यमेतद्यदसत्सु सर्वदा महद्विनिन्दा कुण यात्मवादिषु सर्ष्य महापरुषवाद्यान्मुभिर्निरस्ततेजः सुतदेव शोभनं २३॥ राम॰

हृगातिनदोषान्वेनेममहत्तरागुह्यानेमहत्तमास्म सेषान्गृह्णाति प्रसन्नत्व स्त्वान् अपि गुणान्बहुलीकरिष्णवो भ वंति नेषु भवान यं अमविदन्न विदितवान्कल्पितवानित्यर्थः न च ब्राह्मणेन ते भिरुएकल्पितवानिति स्तेन न स्तवितं २२ एतत्सुरज्जने षुपुत्तमवेस्माद्भलेतिजानपजडशारीरतदेवात्मेति वदतियेनेषु ईर्ष्या अमत्ति सेर्ष्यं यथा भवत्येवम हतं निवितेदंतिपदेन दाघ्यर्थं न भवति सर्ष्यं निरस्ततेजः प्रभावो येषामिति वा यद्यपि महापुरुषाः स्वनिंदां महते तथापि तत्पादरेणवः तदसहमानाः तेषां तेजांसि निरस्यति अतो शनेषु महन्निंदमेवोचितमित्यर्थः २३॥ श्रीरामायनमोनमः ॥

राम॰ १०

आत्ममेनायोधेदद्दोषः तेनोर्जितेन योगमयानेत्युस्समेर्ध्येपश्यविशमवयस्मिन् पश्चानेनोर्जितमतिशयितं यत्वेः
शासेणरस्वरेष्यायोयस्मिन् तनयजनेयत्तस्थानेसमाविशह्वीविश्वधैर्स्यजन्मस्सदादिभिः निस्सृष्टानि निर्मितानि मा
एतानियामाणियस्मिन् ९ कस्यैतन्नाद्भियत्नादनवान्यज्ञक्तोनादत्तान् पद्मयतनरसात् तयेहैतः तेनविश्वानेना
स्वस्य जननीयचरतेविना नास्वमादराः परिष्वजः आलिंग्यतावन्मः प्रेमास्फुभिनिकृह्वःकेन्ययामा २ अग्रति

आत्रस्य योगोर्जितयजनैवशासेविश्वर्धिज्ञह्वेविश्वधैर्स्यमर्वयाः स्पृहार्वयःकांचनदर्भवर्मभिनिस्पृहभा।
एउयजनेममाविशान् ९ नामायानेतत्यजनकस्यैनोद्भियद्धिमानिनायत्तक्तोभयाजनः चरतेस्वस्केवेजन
नीवसादराः प्रेमास्फुकेगः परिष्वजन्मंदा २ सौंदर्यमप्रत्यमसमर्थवानेयामाशांचमात्स्यस्तभिस्स्पृसा
दरे दत्तांसप्यांवरमामनेवमानादत्तपिज्ञाप्रतिनद्दितासती ८ अकृत्स्नमागतमवेत्तवाक्षरंपिज्ञायदेवी
कृतहेलनविभो अनादत्तायत्तमदस्यधीस्वरीणकोपलोकानिवपत्तनीकथा ५ जगाद्दवामर्षविपत्र
यागियाधिवद्धिशेषमपथ्यस्मसमयो स्वतेजसात्र्वतगणान्ममर्यिनात्रिहृदये वीजयानोभिस्पृहजनः १०

नेदितात्रनादत्तामतीनादत्तनहृहीनवतीकथंसौंदर्यणमोदरतेनमगिनीनायः सप्रस्त्रः तत्समर्थायोगया।
यावर्तानयासहत्तांवनादजनीस्पृणोदिमर्थः ८ नविपतेरुद्दधर्मामागोयस्मिन् नेदेवीरुद्रेक्तनेहेलनेअन
ज्ञानेभ्या ''नायकरणान् ५ जगाद्दनिदितवतीअमर्षणकोपेनविपन्नाअवज्ञा
तत्परशिवस्थेत्तीतिशिवद्धिद्दनेपूमपथः कर्ममार्गः तत्प्रत्ययः अभ्यासः तेनसम
योगवीर्यस्यदत्तवधायसममभ्यितेस्वान्नानिहृदानिवार्यः १० रामायनमः

श्री. भा. गी. टी. ११

मवत्वस्तु ऽस्मत्रं क्रिरीटो नीलकंठाः नन्दिकेश्वरात् प्रसादात् अत्र स्नापवित्रस्य मार्गं विना न शुद्धिरिति दृष्टान्ते
नाहं ज्ञानस्य भक्तिस्मान्यस्याध्यानं ऽस्मनमेव सुमः शुद्धिं प्रवर्तते १८ यदुक्तं स्नभक्तियाया शुद्धयरिति त
स्मान्नदनेतिवेदवादान् विधिनिषेध यन्त्रणात् सर्वलोके स्वात्मनो वरप्रमाणास्य महतोमनः सम्यग्विरक्तस्य म
तिः नान्यवर्ततेविहितमादिकाकृत्वात् अधिकाराभेदेह द्योतः यथाऽदेवानां गतिरक्तोऽशणवमनुष्याणां हृधियामेव
अतः स्वधर्मवचप्रवृत्तिलक्षणानि हि निलतावाप्तिनः सत्यवमनं धर्मगुरुर्वान् लिपेत् नन्दिदेत् सर्वास्वापि
कानेनोमयोः समतात् नन्दिपदेवे निवानयः १९ एतदेवोपपादयन्नाह सर्वन्नमोदिदासारिनिहन्ते शमदमा

अनलसोऽत्रस्मिदं कलेवरं नाप्य विषयेष्विति कंठमार्हिणः न यस्य मोहादि हि विशुद्धिमंधसोऽज्ञत्वमपि
नैवेंद्रियाण्यवर्तते १८ न वेदवादाननुवर्तते मतिः सर्वलोके रमतो महात्मनः यथागतिर्देवमनुष्ययो
रिष्टथकस्मस्वधर्मेनापरेतिपोक्षितः १९ कर्मप्रवृत्तं च निवृत्तमप्यनेवेदे विविधोभयलिंगमाश्रितं विरो
धिनत्वेनापरेक कर्तरि द्वयं न ध्याब्रलणौकर्म नवक्षेति २ राम राम राम

दिक्सतेसततमेव यतः वेदेश्वाश्रितं विहितं नज्ञमव स्मयाश्रितं न नविशेषणाणामव स्य याश्रितेमव स्यामवाहऽभय
याणावेराणलक्षणलिंगविहमधिकारिविशेषणं यस्मिन्स्तत् नन्नयावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति शांतदांत इत्यादि
श्रुतेव मव स्याश्रमीयतेमत्यन्तथापुभयोरेकाधिकारविरोधान्नयोपपत्तिमाह सुगपज्ञावो योगपद्ये याप
देनेकस्मिन् कर्तरि न नकर्मद्वयं विरोधिन्त्वात् हिनिवृत्तमेकमिति वै नाधिकर्त्तव्यमेवनेमाह ब्रह्मणिसदाशिवे किंचि
दपि कर्मनकर्तीति स्वप्नाप्रीति अतोयथायुक्तमयोः परस्परधर्माकरणेन दोषः नयेष्मा नेतऽभयधर्माकरणे
पीतिभावः २ राम राम

११

तदेवं सृष्ट्यो हृदयमात्मनस्त्रिवक्त्रतन्त्रोक्तमाह यथाविज्ञाप्यो यद्यस्य हृदं हृन्मात्रे शिव इति तत्त्वसिद्धं नाम इ
णः सर्वेषां मायाभूतत्वात् सम्प्रदेतीति केवलं गिरेरेवेति तेन तन्मनः एवं कतल स्य सहृदयमिव संसारपितं शिवं हृदि
त्वेव्य शासनमात्तायस्य त्र्यम्बकोऽशिवनतः श्रमगलव्रूपः २४ पापहन्ते नन्दकं भक्ति प्रदत्वेन शिवं वृषले वो
त्वाहृत्य यस्य पादपद्मसमाश्रितालयः पेष्टिमसमः अत्ताने दः सर्वाससर्वमकर्दः नरश्रिभिः पक्षाश्रिः
सकामस्य लोकस्य तात्र्शिवो वर्धति २५ यद्यद्धं शावायदं शिवादिशिव इति यद्धोऽन्येतवासे विस्मादित
हारि येनाह किं वेति योजनया वक्तीर्धस्य ध्यानेऽवसन्नवसलिलस्यतस्य स्थानस्य मात्मादि भूमा

पथस्तेनामगिरीशेनेन्द्रत्वं सहृन्मसंसारयमाशुहंतितत् पवित्रकीर्तितमलेभ्य शासने
भवानेशा हि शिवं शिवेनः २६ यत्पादपद्म महामनोऽलिभिर्नित्यं शिवत्रसरसा सवा
श्रिभिः लोकस्य यदृधति वा शिवोऽर्चितः नतेऽभवान् दृश्यतिविश्वमेव २७ किंवा शिवा
त्वमविलेन विद्धस्तदे स्वमकादयः तम वक्तीर्यजस्य ध्यानेन त्वान्तभस्मन्कपालवसा
त्विषाचैव मधर्मिदमति नवलयोनवहे २८ कर्मोऽपि पारलिपिपाद कल्पवृक्षे धर्मा वि
नर्यस्याभिर्नेभिस्यमाने किं यान्नमस्त्रकपतीनसत्त्वं समुच्चमिहातमस्तनपिततो विसृजे

निन्दकपालानि नभूषणत्वेन संनि ह स्याद्वैताम्भेनविदुः किं विदं त्वं हेमि श्रेतन नथ्यासतितेषां तदात्मा
न्तपधमैरित्याह नमु तमादवस्थैर्मालितेनिमात्मनेन्द्रनपियो वृथेति २९ इदानीं देवत्व कका
माधर्मत्वनमाह कर्णांवाम्नायलिंगिकृतम् यथापि मतेमात्पितिं करोन भवति कदाचिथमां वितीधर्म
वत्के ईशेस्ताभिनिश्वसतुणाभिरस्यमनेऽपि लिङ्गमाम्नमुः शालिः येनकधतीसकल्याणवादिनी

प्रकरणवशात् क्रियापदं नमोऽपि स्त्वयेत्याणानिसृजेदिति
यत्याधर्मः २०

श्री
भा
चं
टी
१२

योगमार्गमेवाह कृत्वेति द्वयोः अनिलौ प्राणापानौ ऊर्ध्वाधोवृत्तिकौ निरोधेन समानौ एकवृत्ती नाभिचक्रे कृत्वा तत उदान
मुत्थाप्य धिया सह हृदि स्थापयित्वा कण्ठमार्गेण भ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ महतां पूज्यतमेन २६ चरणाम्बुजस्या
सवं भजनानन्दं भर्तृचिन्तनेन दग्धदेहत्वात् हतकल्मषः सद्यः प्रज्वलितो भूत् समाधिना जातो योऽग्निस्तेन २७ खे भुवि च हा
हन्तेति वादः नमो वा हन्त हन्तेति विषादे दैवतमस्य पूज्यतमस्य प्रिया केन दक्षेण प्रकोपिता सती २८ महद

कृत्वा समानावनिलौ जितासना सोदानमुत्थाप्य च नाभिचक्रतः शनैर्हृदि स्थाप्य धियोरसि स्थितं
कण्ठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिन्दितानयत् २५ एवं स्वदेहं महतां महीयसा मुहुः समारोपितमङ्कमादरात् जिहा
सती दक्षरुषा मनस्विनी दधार गात्रेष्वनिलाग्निधारणां २६ ततः स्वभर्तुश्चरणाम्बुजासवं जगद्गु
रोश्चिन्तयती न चापरं ददर्श देहो हतकल्मषः सती सद्यः प्रजज्वाल समाधिजाग्निना २७ तत्पश्य
तां खे भुवि चाद्भुतं महद्धाहेति वादः सुमहानजायत हन्त प्रिया दैवतमस्य देवी जहावसून्केन
सती प्रकोपिता २८ अहो अनात्म्यं महदस्य पश्यत प्रजापतेर्यस्य चराचरं प्रजाः जहावसून्यद्वि
मतात्मजा सती मनस्विनी मानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोऽयं दुर्मर्षहृदयो ब्रह्मध्रुक् च लोकेऽपकी
र्तिं महतीमवाप्स्यति यदङ्गजां स्वां पुरुषद्विडुद्यतां न प्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः वदत्येवं जने स
त्या दृष्ट्वासुत्यागमद्भुतं दक्षं तत्पार्षदा हन्तुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामापततां वेगं निशाम्य

नात्म्यं दौर्जन्यं [illegible] हृदयमाय यस्मात् [illegible] विमतात्मजा जाता २९ दुर्मर्षमसहनं हृदयं यस्य
यो [illegible] स्त्रीणां [illegible] अपराधतः [illegible] न निवारितवा
न् पुरुषद्विट् शिवद्वेषी ३० अद्भुतं दृष्ट्वा ३१ यज्ञघ्नघ्नेन [illegible] ३२

४१

व

२

१२

12

वितामप्रकल्पमानः तथानम्रुरह्यादिमायोमाणापभावरूक्तः तथाहयेपिनः प्रसादिनास्थितः परव
प्रतिमादिसमहृपः पञ्चुखाकेनमनीत्यपुः यतोयः परस्यपत्रमाला स्वेवभवतिनाखुरदेनपनुगतेना
तेनल्पमः केवलर्पीश्चिनायमवतोगिप्रभस्पतेयः प्रसन्परस्पः नास्त्ययेवंभूताः किन्तप्रमयक्त लिगाः
प्रव्यक्ते लिंगहेतयांसाइच्छामात्रप्रभवत्वात् प्रपत्तीमलविद्धिः संविताः अतोहमयोकेद्वारविद्द
निगर्वमाहृत्या इतिभावः २१ किंवहुनाऽनेनसमेहेहायक्तास्वैवत्याह हाभ्यांकेतननालस्यैनकिमपि
ज्यतेमेव कथमनेनप्रजन्मत्वदेवाहदवेकनापराधस्पत्वदेहाद्भुतेनतन्नप्राप्तयदेहः कथम्पा

मावः परस्याः पितरस्मदाश्रिता यायुग्नशालासमनवधूमवर्त्मभिः तदस्मनोऽस्त्वनाद्रिरीत्ता
प्रव्यक्तलिंगा प्रवपूतमस्विताः २१ नैतेनदेहेन हरेवकेनामप्रापदेहो ह्यनेनालमजोजन्मना
श्रीशमपाभूतबजनग्रसगतः तज्ञारप्रियेमहतामवधारत् २२ योऽनेनदीयंभगवान्नृप
धजोरागायत्तीनाहदघतासहदभेनः आपन्नमिमस्थितमामनुहृदहंप्रभुत्वपनल्लाणपदं गाजे
२३ भेयः इमघरोदहदाप्रापादहुरस्मितारुदीणीनिप्रसाद्भ्यानवाकस्मात्प्राजलेपीनड
दल संहनानि मीत्यदरपोगणस्य समाविशान् २४ राम॰

न्यमस्याहजनस्यमवप्रहेशनः संदेशात्प्रमलस्वाभूत् स्मृतः योमहतांप्रतिरपकृतेनस्यायनन्तनदि
कन्वसर्वथादस्माकुमित्यर्थः २२ किंच यो हिस्माहितादेवदेनादीनापिदालावर्त्तितेसेवपयत् नदी
यंतनांवंयवाप्रकृनां नागमप्रदाहृत्वंधुमाह यदहातिनदाहरूपेनतसि स्थितयथाभवत्येवंसदे
भन्नाप्रतिद्रुः स्वितहितामवाप्रितनस्याहिनिश्रिन्नेसनतत्रायमायेयुरुहन्तस्पतामि २४ रवंप्रावंज
वारहृमापाप्रहेतत्कापादिरियषणामिल् इसीमाइसीमादिशिपाठान्तरे ऽर्धपञ्चसीश्यानवाकस्यहीनमो

श्री भाग टी २२

मन्युनाकृदेशेणपरिचक्रमेप्रददाहिणीचकार अर्थमित्यमः इतिचानेयत्वं रंहो वेगः तेनभीतानामस्त्रीयस्यावलीयसाम
पिमहः स्रहिमेवलसोढुंतममेने ९ जगादनकोन्यमुः तस्याप्यनेकमूलत्वोषयतिशाहऊवेतीतियोषणा
नियये नैमुत्रीयस्यसः २ कक्षिदिधिनमोनभवतिकिंनरजः इतिजात्वाङ्कः रजत्वानतऊतोपूतदयुः वि
तयामासः इत्तनरमेवलोस्यातिकाकाल्पयतिवा इतिदसुनामभावेदेनः प्राचीनबर्हिः तदानींनतोराजा
जीवतिनकाल्येनेनप्राग्रेनीयते ८ प्रस्तुतिदंसपत्नीमामिप्रामस्वायामाविकः फलंपश्यतीत्याह इति

प्रज्ञाप्रपवेंऊपितेनमन्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविशुं मेनेनदासमानममेगारहसामस्त्रीयसाता
नसहः मुहित्तं ५ अन्वीयमाणमत्तकृदपावैदेश्रेंपासदाि व्यनदसमेरवं उयम्पस्तूलंजगाद
नकानकेसमाइवऊपणपूरणाग्नि ६ अप्यतिजीयजमानःसदस्याः कक्षबुदीव्याप्रसमो
त्यरेण नमः किमेतत्कृतपनदजोऽस्य दितिच्छिजाहिजयतस्मुरध्यः ७ वातानवातिवहिस
तिदस्यवः प्राचीनबर्हिर्जीवतिह्रोगृहपः गावोनकाल्पतरदक्रतोराजोलोकाधुनाकिंप्रलय
यकल्पते ८ प्रस्तुतिमिश्राः स्त्रियतंच्छिनविनाऊच विपाकोहजनस्यैवनस्य यमपश्यतीत्याह
हितणाप्रजेषः सतांमतोमवदध्वनाशा ९ यस्यैतकालेवपनजटाकलापः स्वशूलस्तवा
पितदिमाजेद्रः विनस्यन्तस्यस्तुदिनामसदोधेजात्त्रष्टाटहासस्तनयत्नुभिन्नदिक् १०॥ राम॰

तस्याऊः स्वाधिकोहेतुः अवदध्यो अवज्ञानवानुअनामामनामामे ५ नचेदंसतावत्तामात्रेकिंतकृदावत्ताने
अन्तोनास्यकृदेश्मविष्णुतोस्याऊः पस्तितिहाभ्यांवृम्राविकीर्णाजटाकलापोयस्यसस्वशूलस्यापेश्रपितःः
अनादिग्गाजेशोयस्मनदिनान्यनामिनान्यस्तानियेसेदोषोवाहवधजाः तान्विनमदोषणनेत्पसर्वैः अष्टहास
कठोरेदामपवत्तनयित्नुगर्जितेनेनभिन्नाविदिशाविदिशायेनतः २०॥ राम॰ राम २२

अध्वर्युणा हूयमाने यज्ञे तपसा सोमं प्राप्ताः ऋभवो नाम देवा उत्थिताः ३३ ब्रह्मतेजसा उशद्भिर्दीप्यमानैः ३४ इ
ति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ एवमेतस्मिन्नंतरे दक्षयागमाकर्ण्य शिवः वीरभद्रं सृष्ट्वा यज्ञनाशमकारयत्
तत् प्रजापतेर्दक्षस्य निधने कृते तेनासत्कृतायाः तस्याः सत्याः ऋभवो देवाः १ सधूर्जटिः रुद्रः जटाः तडिद्वह्नि
ज्वालोग्रयातां उत्थितः सन् गंभीरनादो विससर्ज सहसा उत्थाय सुदष्टौष्ठपुटो नदन् ... ज्वालासदृशं उग्ररोचिषं
3
अध्वर्युणा हूयमाने देवा उत्पेतुरोजसा ऋभवो नाम तपसा सोमं प्राप्ताः सहस्रशः ३३ तैरलातायुधैः स
र्वे प्रमथाः सह गुह्यकाः हन्यमाना दिशो भेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे
चतुर्थोध्यायः ४ मैत्रेयः भवो भवान्या निधनं प्रजापतेरसत्कृताया अवगम्य नारदात् स्वपार्षद
सैन्यं च तदध्वरर्भुभिर्विद्रावितं क्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धः सुदष्टौष्ठपुटः स धूर्जटिर्जटां तडिद्वह्नि
सटोग्ररोचिषं उत्कृत्य रुद्रः सहसोत्थितो हसन् गंभीरनादो विससर्ज तां भुवि २ ततोऽतिकायस्तनु
वा स्पृशन्दिवं सहस्रबाहुर्घनरुक् त्रिसूर्यदृक् करालदंष्ट्रो ज्वलदग्निमूर्धजः कपालमाली विविधो
द्यतायुधः ३ तं किं करोमीति गृणंतमाह बद्धांजलिं भगवान्भूतनाथः दक्षं सयज्ञं जहि मद्भटा
नां त्वमग्रणी रुद्र भटांशको मे ४ ॥ रामाय नमः

स्तो २ ततो जटायाः सकाशात् अतिकायो वीरभद्रो जात इति श्लोकः तनुवा तन्वा देहेन दिवं स्पृशन् अग्रमस्पृशत्
घः घनरुक् मेघवर्णः त्रयः सूर्या इव दृशो नेत्राणि यस्य करालाः दंष्ट्रा यस्य ज्वलदग्निवन्मूर्धजा यस्य क
पालमाली युक्तः विविधानि उद्यतान्यायुधानि यस्य ३ हे रुद्र हे भट शूरजयशील मद्भटानां त्वमग्रणीः ममांशको
त्वं जहि अस्मत्तेजो इत्यमितिमाम स्थाः यत्नस्त्वमग्रणीकः ५ ॥ राम राम ॥ राम

श्री भा॰ चं॰ टी॰ २४

उज्जहार उद्धृतवान् सदस्थः सभायामवस्थितः सन् शपंतं शिवनिंदां कुर्वंतं दक्षं प्रति निकोचेन असूसुचत्
प्रेरितवान् २० कालिंगदेशराजस्य निबद्धमाहृद्बलभद्रो यथापातितवान् तद्वत्पातितवान् गरिमणि गुरुतरे ह
रे निंद्यमाने दतः दंतान् दर्शयन् योऽहसत् भवितव्यत्वेनतस्मादिनस्यापि पिष्टभोजनपानप्राप्त्यर्थं स्थापितवान्
तथाहि ममाप्य पिष्टभागो दंतकोहि नर्देवाग्रजवत्रिति विहितस्य पोषणस्यहिंदिवस्याभावात् तत्रतस्यदंतः
सन्नीतिवक्ता व्येस्यानन्नवेनतस्यगाछुनश्त्याश्रकात्नजाय्यस्यदंतपानोवस्थामेदेप्रहतेवद्विवचनेनज्ञायते

भगस्य नेत्रे भगवान्पातितस्य रुषा भुवि उज्जहार सदःस्थोक्ष्णा यः शपन्तमसूसुचत् २० पूष्ण
श्चापातयद्दन्तान्कालिंगस्य यथा बलः शप्यमाने गरिमणि योहसद्दर्शयन्दतः २१ आक्रम्योरसि
दक्षस्य शितधारेण हेतिना छिन्दन्नपि तदुद्धर्तुं नाशक्नोत्त्र्यम्बकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनि
र्भिन्नत्वचं हरः विस्मयं परमापन्नो दध्यौ पशुपतिश्चिरं २३ दृष्ट्वा संज्ञपनं योगं पशूनां स पतिर्मखे
यजमानपशोः कस्य कायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदा तेषां कर्म तत्तस्य पश्यतां भूतप्रेतपि
शाचानामन्येषां तद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः तद्देवयजनं दग्ध्वा प्रा
तिष्ठद्गुह्यकालयं २६ ॥ इति श्रीचतुर्थे पंचमोध्यायः ५ ॥

अत एव रुस्सो ननु गृहदंडधाय व्यतिरिक्तया तयजमानस्य दक्षिभंतदिया विष्यतीत्यर्थः २१ छिन्दन्नपीति त्वगिन्द्रियस्य
परित्यक्तांभ विष्यति मुखेवावीरभद्रः २२ शस्त्रानिति नैमंत्रसहितैर्न निर्भिन्ना त्वक् यस्य तथाभूतं दक्षमिति शेषः २३
सपशूनां पतिः शर्वेसंज्ञपनं योगं कंठनिष्पीडनादिरूपमारणोपायं दृष्ट्वा तेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषां
ब्राह्मणादीनां तद्विपर्ययः असाधुवादः अभूदिति शेषः २५ गुह्यकालयं २६ इतिश्रीभावार्थेचतुर्थेपंचमः ५

राम॰ २४

मे

अमर्षयित्वा स्वमहत् महत्तेजस्त्वामस्मुष्यते कोपयाप्तं सनदत्तः उत्तदिग्भागेन तत्र संबोधेन पुनस्तं कोपय
नो विधानरथिर्द्धि स्वस्तिस्यात् तस्माद्देवकाम्यस्य कथा ११ तद्दिशा प्रचलितो हृदयस्य जनेन वृक्षयथा भवेत्येव
मच्यमाने मतिनस्यात तमाः महोत्पातादुत्थिताः पर्यङ्क सर्वेनसूक यथृतामहात्मनापिवहत्यभयावदाः
१२ नानाश्रायुधानि येषां तामनेकं रूपं सेहरूयतागुधैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैः पीतैः मकारस्येवोदरमाननं च
येषां तैः परितो धावद्भिर्वृत्तः १३ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमसन्मयोः अग्निं तत्र पूर्वपश्चिमायनं काष्ठेषु

अमर्षयित्वा तं समस्तं तेज से तमन्युस्तं तेजः विषदं प्रकृत्या करालदंष्ट्राभिः कटलं भागणे स्यात्स्वस्ति किं
कोपयतो विधानः ११ वरेण तमग्निं महर्षयो मानेजनेन दत्तस्य महत्तमहात्मनः उत्पत्तिकस्यात्म
माः महत्तशोमयावद्दादिदिविष्ट सोचपर्यंके १२ तावत्तत्कराद्गुर्वैर्मतेमहात्मनायुधैर्वामनकैः क
रायुधैः पिंगैः पिशंगैः मकरोदराननैः पयाहवद्भिर्विदुएवस्वध्यत १३ केचिद्भ्रमजः प्राग्वंशपत्नी
शालां तथापरे सदआग्नीध्रशालां तत्र तद्विहारमहानसे १४ ऋत्विजयजमानानां तथैके ग्रीनतायय
न् जगृहुर्भस्त्रयत्केचित्तद्विभिदुर्वेदिमेखलाः १५ आवाधनम्नीनन्ये केपत्नीस्तर्जयन् अपरेज
गृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्विलापिनाम् १६ भृगुं बबन्ध मणिमान्वीरभद्रः प्रजापतिं चण्डीशः पूषणं
देवं भगं नंदीश्वरोग्रहीत् १७ सर्वएवऋत्विजोऽदृष्ट्वा सदस्याः सदिवौकसः तैरर्द्यमानाः सुभृशं ग्रावभि
र्नैकधाद्रवन् १८ जुह्वतः स्रुवहस्तस्य श्मश्रूणि भगवान्भवः भृगोर्लुलुंचे सदसि योहसत् श्मश्रु दर्

र्शयन् तेयज्ञशालायाः पश्चिमतः पत्नीशाला यज्ञशालायाः पूर्वतः सदोमण्डपे सदस्याः पूर्वतः हविर्धानेन
ष्योत्तरतः आग्नीध्रशाला तत्र विहारे यजमानगृहे महानसेन पाकस्थानं शाला १४ ऋत्विजः उपद्रष्टृ उत्तरवेदि
मेखलामीमांसत्रयाणि १५ २ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधानेकधा तद्रवुः १६ सर्वोऽहस्तस्य भवोवीरभद्रः लुल

श्री भा च टी २५

15

कैलासमेववर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिनरैनैरदेवैर्जुष्टं ४ शृंगैः समणिरद्भदमिन्मनरेणात्वयः कथंभू
तैः नानाधातुभिः विचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मादयेषु ९ नानामलाविश्रस्रवणानियेषु नानाकंदराः सानव
स्तेषु रमणैः सह क्रीडंतीनां ११ मयूराणां केकाभिः स्तैः नादितं मदांधैरलिभिर्विघुष्टं नानागानाति वि
घोषैः नद्याश्च कलरवकंठानां कोकिलानां स्मावितैः सुतनीतैः स्वरैः श्रवणेपतत्रिणां चक्रजितैः १२ नद

जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरैर्नरैः जुष्टं किन्नरगंधर्वैः रप्सरोभिर्हेनेसदा ४ नानामणिमयैः शृं
गैर्नानाधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः ९ नानामलप्रस्रवणैर्नानाकं
दरसानुभिः रमणैर्विहरंतीनां रमणैः सिद्धयोषितां ११ मयूरकेकाभिरुतं मदांधालिविघुष्टि
ते सावितैः कलकंठानां कूजितैश्च पतत्रिणां १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः व्रा
जंतमिव मातंगो गृणंतमिव निर्झरैः १३ मंदारैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभिते तमा
लैस्तालतालैश्च कोविदारामनार्जुनैः १४ चूतैः कदंबनीपैश्च नागपुन्नागचंपकैः पाटलाशो
कबकुलैः कुंदैः कुरबकैरपि १५ स्वर्णार्णशतपत्रैश्च वेणुवेणुकजातिभिः कुब्जकैर्मल्लिका ते
भिश्च माधवीभिश्च मंडिते १६ पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः भल्लैः रोषधिभिः र
मोः राजजंबोश्च जंबुभिः १७॥ राम॰ स्तैकदन शाखैर्द्रुमैः द्विजान्पक्षिणः आह्वयंतमिवलोके

द्विहस्तमात्रिलयोर्हेः स्वरेणमंडः मार्थिनां कुर्वंति अहिस्रो लिन हस्ताकारैर्द्रुमैतत्रमपरिस्खनैश्चतथाल
स्यतः समर्थः व्रजाद्रिमातंगो व्रजंतमिव निर्झरध्वनिभिः गृणंतं भाषमाणमिव १३।१४ चूतोसयोरवांतरजाति
भेदः वेणुकेचकयोश्च नीपकदंबयोः त्वनभेदः १५ वेणुकजातिभिरिमवेणुकोपैलाजातिमालती १६ राम॰ २५

पष्ठेनदेवसंघेनसहस्रात्वामवेविधिः सोनयामासदत्वा दिशीवितायर्थमादरात् अथदेवगणाः स्वयंभुवेम
वेदयन्निति द्वितीयेनान्वयः सन्नादिभिः १ संछिन्नानिशुद्दिनानिभिन्नानिविदीर्णानिश्रमानियेषांसहति(
भिः सम्भ्रम्यवर्तमानाः कस्यदत्तस्यनेयतः नजरमतः विश्ववंत्वानेजीवयसिअतितेजस्विनिपकषेसाता
गसिसत्यपिस्वयंनचहतानागसोवुभूषतापयराधेकनेमिछतोमानाधाववभूषातेषांहेमानभूषात् मायेण

मैत्रेयः अथदेवगणाः सर्वेरुद्रानीकैः पराजिताः शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ संछि
न्नभिन्नसर्वाङ्गाः सर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः स्वयंभुवेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २ उपलभ्यपुरै
वैतद्भगवानब्जसंभवः नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः ३ तदाकर्ण्यविभुः प्राहतेजीय
सिकृतागसि क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभूषतां ४ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेवर्हि
षोभागभाजंपरादुः प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीताङ्घ्रिपद्मं ५ आशासा
नाजीवितमध्वरस्यलोकः सपालः कुपितेनयस्मिन् तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापयध्वंहृ
दिविद्धंदुरुक्तैः ६ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वं विदुः प्रमाणंबल
वीर्ययोर्वायस्यात्मतन्त्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७ सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैः समन्वितः पितृ
भिः सप्रजेशैः ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषः कैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ ॥

तिलोकोक्तिः नभवेदित्यर्थः अथापिप्रसादयध्वं हेमायूयंयेभवंनः बर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः
हृतवन्तः अप्रहीनाङ्घ्रिपद्ममपायेप्रसन्नेत्यर्थः ५ आशासाना जीवितमध्वरस्यस्थानंप्राप्यमानाः
मेतः यस्मिन्कुपितेनभवेतन्नश्येदित्यर्थः ६ वयंनतत्स्वानविनिश्चाः तमेवकश्चिदुपायंविधित्सेतिचेत् प्रतन्त्रा

श्री भा टी २९

यतेस्मरश्रौ हित्वा अतिक्रम्य तद्धतेवरद्युतेर्दिवाआगतह्रादे दृष्टराति चतर्थेणान्वयः कथंभूतं वनं
विचित्राणि माला निफलानि छन्दानि येषां ते द्रुमैः स्मरस्फुरत्वकार २७ रक्तकंठखगानां मनोकस्य स्वरैर्मण्डितः
षट्पदाः षट्पदस्वराय स्मिन् कलहंसानां कुलस्य प्रेक्षोत्सवरद्गणानि पुस्त्रा निर्मत्सजलाशयाय स्मिन् २८
वनकुंजरैः संघाघीय हरिद्वेदन द्रुमाः तन्नवधिना वायुना धूणपुंजनस्त्रीणां मनः अधि अधिकमन्मथयत् २९

हित्वायत्रेश्वरपुरीं वनं सौगंधिकं च तत् द्रुमैः कामदुघैर्हृद्यं चित्रमाल्यफलच्छदैः २७ रक्तकंठख
गानीकस्वरमण्डितषट्पदं कलहंसकुलप्रेष्ठं खरदण्डजलाशयं २८ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंद
नवायुना अधिपुण्यजनस्त्रीणां मुहुरुन्मथयन्मनः २९ वैदूर्यकृतसोपाना वाप्युत्पलमालि
नीः प्राप्तं किंपुरुषैर्दृष्ट्वा त आराद्ददृशुर्वटं ३० स योजनशतोत्सेधः पादोनविटपायतः पर्य
क्कृताचलच्छायो निर्नीडस्तापवर्जितः ३१ तस्मिन्महायोगमये मुमुक्षुशरणे सुराः ददृशुः शि
वमासीनं त्यक्तामर्षमिवान्तकं ३२ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैः शान्तैः संशान्तविग्रहं उपास्यमानं स
ख्या च भर्त्रा गुह्यकरक्षसां ३३ विद्यातपोयोगपथमास्थितं तमधीश्वरं चरंतं विश्वसुहृदं वात्स
ल्याल्लोकमंगलम् ३४ ॥ रामाय नमः ॥

यत्र वाप्युत्पलमालिन्यो वाप्यस्तत्र किंपुरुषैः प्राप्तं वापीर्दृष्ट्वा हेत्यर्थः ३० योजनशतमुत्सेध उच्छ्रायो यस्य पादो
नैः सर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैः शाखाभिरायतो विस्तृतः पर्यक् सर्वतः कृता अचलच्छाया ये
न निर्गतं नीडं यस्मात् ३१ मुमुक्षूणां शरणे आश्रये यस्मिन् त्यक्तामर्षमन्तकं तं नलस्य ३२ न विद्यते हि सनंदनाद्यैरि-
तिपंचभिः सख्या च कुबेरेणोपास्यमानं ३३ विद्या उपासना उपास्ति तैकाग्र्ययोगः समाधिः तेषां पंथानं
प्रवर्तनं ह्रा लोकस्य मंगलं तपो वात्सल्यात् स्वाभाविकाचरंतम् ३४ ॥ राम

राम २९

16

द्रुमजातिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्ये १८ कुमादादिसमस्तद्भिर्दैरन्नभिर्नलिनीषुमरः सकलमधुरंय।
द्यामवयेनं कूजनियानिपक्षिहृदानिनैरुपशोभिते १९ मृगादिर्जेहृनिषेवितनामभिः कलरोमृगैः मृ
वैमृगागणामृगविशेषेणान्वेनोक्ताः इदानींस्वतन्त्रेणोत्पोनकृत्यकदलीषुरोंडैः संकद्दानिस्राह्णनानिन\
लिनीनांपुलिनानितैस्त्रीशोभायस्मिन् २० नर्ययागम्यायर्थ्यत्सपरिवेष्टितसत्याः भवान्याः स्नानेनप्रणप

स्वर्जरामातकाम्रायैः प्रियालमधुकौ गदैः द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितेवेणुकीचकैः कुमदोत्पल
कल्हारशतपत्रवनर्द्धिभिः नलिनीषुकलंकूजत्खगवृन्दोपशोभिते १९ मृगैः शाखामृगैःक्रो
डैः मृगैन्द्रैरृक्षशल्यकैः गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टेमहिमादिभिः २० कदलीषण्डसंरुद्धनलि
नीपुलिनश्रियं पर्यस्तंनद्यामस्याः स्नानप्रणपनतोयया २१ विलोक्याभूतस्तामिरिविवुधाविस्मय
मुः रहस्यलतनेरम्यामलकांनामवेपुरी २२ वनेसौगंधिकंवापियन्तन्नामपवाजे नन्दाचालक
नंदावसरितौबाह्यतःपुरतः २३ तीर्थपादपदांभोजरजसातीवपावनी ययोः सुरस्त्रियः क्षत्तरव
रुह्यस्वधिस्यतः २४ क्रीडंतिपुंसः सिंचंत्योविगाह्यरतिकर्षिताः २४ ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुंकु
मपिंजरं वितृषोपिपिबंत्यंभः पाययंतिगजागजी २५ तारहेमसहारत्नविमानशतसंकुलं जुष्टंपु
ण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंतडिदभ्रवत् २६ ॥

नरमतिमगन्यमरकेयस्याः नंदानद्यगिरिशैवने चरहस्यः यत्र वनेतत्नामसौगंधिकंनामपंकजंभवतिजातावेकव
चनं २२ पुरीवर्णयतिनंदाचेतिद्वाभ्यांः सरितौपुराद्बाह्यतोभवतस्तीर्थपादस्य हरेः ... पादाब्जरजसा २३ ययोवि
गाह्यप्रविश्यक्रीडंति २४ ययोरंभो विगतत्तृषोपिगजाः पिबंतिनवं इति नः नामाम्नः स्त्रीणांस्नानेनभ्रष्टं गलितंयच्च नवं
कुंकुमतेनपिंजरंपीतवर्णंगजी करिणी २५ तारहेमनानारत्नमयविमानानांशतैःसंकुलानंडिः स्तोकं ... विमा

श्रीभा. टी. १२

ननु विरुद्धमेतत् तत्राह त्वमेव सद्रूपयोर्विभक्तयोः शिवशक्त्योः जीवविश्वसृष्ट्यादिकरो विभिन्नानामभिदिवस्वरूप
योरिति याद्वेशाशयोः श्रुतेर्न विरोधः ॥ ४२ ॥ धर्ममर्थं च वेदोक्तिधया त्रयी तस्या अभिप्रायतत्सर्वं तत्त्वगुणपाधर्वस्तद्वानसि
यत्राह धर्मार्थदुघा धर्मा द्विमिथ्यत्वेन त्वां प्रपेदन्ते दक्षेण सूत्रेण मीतमेव वर्णाश्रममर्यादाः स्वश्च वसितानिबद्धा
स्तेषां नाशितिवा स्मृत्यो श्रुतिलिङ्गति ॥ ४४ ॥ सर्वकर्मफलदातापि त्वमेवेत्याह द्वंद्व मंगलममंगलानां स्वभावानां कर्म
णां कर्तुः स्वभावस्मानवान सुषेप्रमंगलानां स्वभावानां कर्मणां कर्तनेष्वनमिस्रनरके दनुषेतत्वेन देनताह
वनस्मिन्वेवकस्य चिद्धियद्यो भवति ॥ ४५ ॥ तत्कोपाशोद्वेनरितिप्रसमाविनमितिके मन्यायेनाह नवैस
नामतः ते षामिभवेत् नवनात्त्रितायार्थेषु मीपश्रुप्रत्यया भिभवति तद्वत् ॥ ४६ ॥ अतः पृथग्धियः भेद
त्वमेव भगवन्नेतच्छिवशक्त्योः स्वरूपयोः विश्वं सृजसि पास्यत्सि क्रीडन्नूर्णपटो यथा ॥ ४३ ॥ त्वमेव धर्मा
र्थदुघाभिपत्तये दक्षेण सूत्रेण ससर्जिथाध्वरं त्वयैव लोकेऽवसिताश्च सेतवो यान्ब्राह्मणाः श्रद्दधते धृत
व्रताः ॥ ४४ ॥ त्वं कर्मणां मंगल मंगलानां कर्तुः स्वलोकं तनुषे स्वः परं वा अमंगलानां च तमिस्रमुल्ब
णं विपर्ययः केन तदेव कस्यचित् ॥ ४५ ॥ न वै सतां त्वच्चरणार्पितात्मनां भूतेषु सर्वेष्वभिपश्यतां तव
भूतानि चात्मन्यपृथग्दिदृक्षतां प्रायेण रोषोऽभिभवेद्यथा पशुम् ॥ ४६ ॥ पृथग्धियः कर्मदृशो दुराशयाः परो
दयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशं परान्दुरुक्तैर्वितुदन्त्यरुन्तुदास्तान्मावधीद्दैववधान्भवद्विधः ॥ ४७ ॥ यस्मिन्य
दा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधियः पृथग्दृशः कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपां न साधवो दैवबला

दृशः अतः कर्मदृशो वैद्दृश्यधियो दुराशया यो येषां परेषामुदयेनार्पितात् हृदि रुक् येषां अतः तदा मर्म
भेत्तारः येदेवैव वधो येषां तानवधीद्भवद्विधः निरुपमः साधुः मावधीत् तद्वत् ॥ ४७ ॥ अतः प्रसन्नमाहात्म्ये मालोका
न्यहतने मेवाह सीमाहृत्तमा यस्मिन्देशे यदा काले स्पृष्टधियो मोहितचित्ताः पृथग्दृशो भवति तत्रापरा
धे साधवो हि अनुकम्पया नन मेव पाण्डव समं स्वतया हि तत्र कृपामेव कुर्वन्ति नतु तत्र पराक्रमं कुर्वन्ति दैवबला

राम २

संध्याभ्रकृचारुजवर्णेनांगेन संध्यादिलिंगं चेंद्रलेखां च विभ्रते ३४ इति नामा सतेंद्रसीतस्यां जस्मप्रबोधं चेतत् २८
सर्वयाद्रुपमेंद्रतिर्णस्यरोहत्वा विस्मयस्यज्ञान निचमत्यं वाऊतत्वा इतिणवाऊ प्रकोष्ठेमणिबन्धिस्याने।
प्रतमालां कृत्वा इतिणाइस्तकृत यातर्कमुद्रया उपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तं योगशास्त्रे एकपाद
मथैकस्मिन्विन्यस्य ऊरुसंस्थिते इतरस्मिंस्तथा बाहुं वीरासनमिदंस्मृतं तर्कमुद्रा चोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरं
ग्रेमिथः संयोज्य वाग्लोः प्रसार्यवन्यत्र प्राकृतर्कमुद्रेतिमानिकाः इति ३७ ब्रह्मनिर्वाणब्रह्मानंदः तत्र
समाधिका अतमाश्रितेयोगकल्पां योगपदं च वामजानुदत्तोकरणा येविशेषाणा पाश्रितवैतत्सव्वा।

लिंगं चतापसाभीष्टंमस्मदृण्उजटाजिनं अंगेन संध्याभ्रकृचा चेंद्रलेखां च विभ्रते ३४ उपविष्ट
दर्भमायां हस्याब्रह्मसनातनं नारदाय प्रवोचेतेप्रस्तुतिस्पृशंतां सतां ३८ कृतोरोदक्षिणसव्यं
पादपमवजानुनि बाहुप्रकोष्ठेतमालां आसीनं तर्कमुद्रया ३० तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रि
तं व्यपाश्रितं गिरिशं योगकल्पं सलोकपालामुनयो मनूनामाद्यं मनिप्रांजलयः प्रणेमुः ४० सद्
पल्लम्पागतमात्मयोनिमुरा सुरेशोरभिवंदितांघ्रिः उत्थाय वक्रेण शिरसाभिवंद्य तमहं नमः कस्य
यथैव विसृः ४१ तथा परे सिद्धगणा महर्षिभिर्देवैस्समेता दनुनीललोहितं नमस्कृतः शाद्दश
शाकप्रेषवरांतप्रणामप्रहृष्टस्त्रिवात मधुः ४२ अतिब्रह्मा लांनं जानीतामोप्रविश्य जगतो यानि
वीजयोः शांतः शिवस्यचपरस्यतन्नहस्मंनितरं ४३ प्रीतामनवः तेषामायमुखं ४४ प्रदक्षमेवि

त्वांमनमस्तिर्यश्यास्य कृपापस्यमहर्षिभिः सहितानेनीललोहितमनुवर्तनेपिनस्मेवेदनेवृक्षः एवसर्वे
नमस्कृतः प्राहृहत्वाप्रणामोदैवेयंस्मृतं ४ ब्रह्मापितेमानीचनं इमस्कृतोषितं स्थापितं वेधयेप्रदेवमोसहजानम
इति विश्वस्यास्यशत्नांतरदैन्नःजगतोयातियाशुतिः अकृतिवांजपयः शिवः प्रकृष्टः तयोः कारणतत्स्थापिनि

५ [illegible]

श्री॰ भा॰ चं॰ ४ ८

अवमधुनयं २ सापूर्वधर्मपत्न्यातस्य दक्षा तिरस्कृतं सती देहं यज्ञे जहावित्यर्थः अन्नसमुद्ये यस्मिन नगयाः तेशिरोस्तवर्हि
षः मन्यविंतेभाणमिन्नतास्तौदेवम ३ प्रकृष्टं शांकुं नानिलप्रानिसर्वांगे गात्रैषामतभवेत तमषुषायजावा
शिष्टः ४ ५ येषांनेत्रांति विनष्टानितेनभगस्ययो बाहुभ्यां कृतबाहवः पूष्णो हस्ताभ्यां कृतहस्तास्तुभवंत।

श्रीमहादेवः नापरंप्रजेशबालानां वर्णयेनानुचिंतये देवमायाभिभूतानां दंडस्तत्रधृतोमया २
प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णो भवत्वजमुखं शिरः मित्रस्य चक्षुषेक्षेत भागंस्वंबर्हिषोभगः ३ पूषातुय
जमानस्य दद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् देवाः प्रकृतसर्वांगा येमउच्छेषणंददुः ४ बाहुभ्यामश्विनोः पू
ष्णो हस्ताभ्यां कृतबाहवः भवंत्वध्वर्यवश्चान्ये बस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत ५ मैत्रेयः तदासर्वाणिभू
तानि श्रुत्वामीढुष्टमोदितं परितुष्टात्मभिस्तात साधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ६ ततोमीढ्वांसमामंत्र्य
शुनासीराः सहर्षिभिः भूयस्तद्देवयजनं समीढ्वद्वेधसोययुः ७ विधायकार्त्स्न्येनचतद्यदा
हभगवान्भवः संदधुःकस्यकायेनसवनीयपशोःशिरः ८ संधीयमानेशिरसिदक्षोरुद्राभिवीक्षि
तः सद्यःसुप्तइवोत्तस्थौ ददृशेचाग्रतोमृडं ९ तदावृषध्वजद्वेषकलिलात्माप्रजापतिः शिवाव
लोकादभवच्छरद्ध्रदइवामलः १० भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः औत्कंठ्याद्बाष्पकलया
संपरेतांसुतांस्मरन् ११ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनः प्रेमविह्वलितःसुधीः शशंसनिर्व्यलीकेनभावे
नेशंप्रजापतिः १२

अथधूर्जटेः अंशेनजरा विनाः बलस्य पुमःपुरेणे वा पूर्मपूर्ति यस्मीढुष्टमः शिवः तेनोक्तं परितुष्टैः विप्रैः ६
तदा मीढुष्टमं शिवं यागं सदक्षा यं मित्वा मंत्र संपाद्योऽप्ता नासीराः देवाः सहमीढुषा वेधसा च वर्तमानाः स
मीढुद्वेधसः ७ कार्त्स्न्येन हस्ता बाहादिसाधारणं विधाय ८ ९ पूर्व वृषध्वजद्वेषेण कलिलः कलुषीकृ
तः आत्मायस्य सः तदा शरत्कालेनोद्रहृदइवामलोभवत् ९-११ १२

भवांस्तु सुस्पष्टमतिः स्वतः समस्तदृक् सर्वज्ञः तया मायया हतात्मा येषां ते सुखमवबकर्मानुगतविशेष
स्तत्पयार्थेनुग्रहं कर्तुमर्हसि ४८ तवैतामात्म्येनोक्ता स्वस्तनमाहत्वा विनिद्रिभिः तयाहतस्य स्वतस्त्वा
मस्य समाप्तस्य प्रजापते र्यज्ञस्य हे मनो यत्राध्वरेषु याज्ञिकाः भागिनो विभागतदन्तु भागाहंतमाहृय
ननयामको निनीयते फले ४९ ५० हे मन्यात्मवनातरमातो नयमहृत ५१ भागास्तवातित्वा

भवांस्तु पुंसः परमस्य मायया दुरन्तयास्पृष्टमतिः समस्तदृक् तया हतात्मस्वनुकर्मचे
तःसु स्वानुग्रहं कर्तुमिहार्हसि प्रभो ४८ कुर्वध्वरस्योद्धरणं हतस्य भो त्वयासमाप्तस्य
मनो प्रजापतेः न यत्र भागं तव भागिनो ददुः कुयाजिनो येन मखो निनीयते ४९ जीवता
द्यजमानोयं प्रपद्येताक्षिणी भगः भृगोः श्मश्रूणि रोहन्तु पूष्णो दन्ताश्च पूर्ववत् ५०
देवानां भग्नगात्राणामृत्विजां चायुधाश्मभिः भवतानुगृहीतानामाशु मन्योस्त्वनातुरं
५१ एष ते रुद्र भागोस्तु यदुच्छिष्टोध्वरस्य वै यज्ञस्ते रुद्र भागेन कल्पतामद्य यज्ञहन्
५२ इति श्री भा ४ [illegible] षष्ठो ६ मैत्रेय उवाच इत्यजेनानुनीतेन
भवेन परितुष्यता अभ्यधायि महाबाहो प्रहस्य श्रूयतामिति १ राम.

तृष्णेति हे रुद्र यावदिष्टं यदि तिष्ठाधिसंयोगस्य सेवतो याचमानस्य छिद्रः स्वबाधिष्ठोर्थः तावानेव तस्मा
त्तेन रुद्रेण दत्तेभागेन ... कल्पतामस्य यज्ञो ५२ इति श्री भावार्थदीपिकायां षष्ठः ६ मम मे विस्तृतत्व
नः स्वतादन्तभवादिभिः यत्तप्रवर्तयत्विप्रवर्तिताणि [illegible] १ प्रजानयो ःननीतः प्राणितोस
वतेना भिक्षितेहेपराबाहो विदु २ राम. राम. राम. राम.

श्री
भाग.
टी.
२९

तमेवागमनीयानि मृणालसूत्राणि ह्यंभोरुहि हिरण्मयं वृन्दा नायकेति वस्तुलक्षणं तमेवकेन स्येनकिरीटेन न्रष्टः नीलालकाइव भ्रम
राः नैसर्गिकं कुण्डल युक्तं मास्यं यस्य सः कंबादि भिरायुधै श्रैयस्ता योऽयं हि रण्मये भुजैः युक्तिः कपिकारवच्छोभमा
नः भुजाबाहिरण्मयत्वं कीयूरकं कण्णमुद्रिकायलकारैः २० वनमाविप्रिज्ञा वपुजेतमीयमसृदारोदा सोवलोकश्र
तयोः कलयालेशेन पार्श्वं भयातं भ्रमन्ती सज्जनस्नामवेदाम त्र्यजनेषवानहंसायस्मिन्नः रेज्यमानः शोभाति शायनी
यमानः २१ स्रसन्नभ्रमतां भृत्या नायकायेयाते २२ हतकच्वः निरस्तनप्रभाः सन्नजिह्वागद्वाचः ससाध्वसाः तन्म
हिम्ना भिन्नचित्ताः उपतस्थुः तद्युनः यस्य महिम महिमानं प्रति नस्र वागे वर्त्मन्निये या तेपियथा सति गुणातिसम्बन्ध

हरण्मयो हिरण्मयश्रीमान् केकिरीटरत्नप्रो नीलालक भ्रमरमण्डितकुण्डलास्यः कंबुभुजकशार्ङ्गचापगदासिचर्म
संयुग्मैर्हि रण्मय भुजैरिव कर्णिकारः २० वक्षस्थपिप्रिजवधूर्वनमालसुदार हासावलोककलयारमयंश्च वि
श्वं पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामर राजहंसः श्वेतातपत्र शशिनोपरि रज्यमानः २१ तमुपागतमालक्ष्य सर्वे
सुरगणादयः प्रणेमुः सहसोत्थाय ब्रह्मेन्द्रत्रिलनायकः २२ तत्तेजसा हतरुचः सन्नजिह्वाः ससा
ध्वसाः मूर्ध्ना धृताञ्जलिपुटा उपतस्थुरधोक्षजं २३ अप्यवाङ्मनसोर्यस्य महिमात्मभवादयः यथा
मतिगृणन्ति स्मकृतानुग्रहविग्रहं २४ इतो गृहीतार्हणसाधनोत्तमं यज्ञेश्वरं विश्वसृजं परं गुरुं सुन
न्दनन्दाद्यनुगैर्हतात्मसुरा गणास्तं प्रपेदे प्रयतः कृताञ्जलि २५

वनृकृतः ··· टीकृतः कृतग्रहार्थ येन विग्रहाः तं यद्वा तेषां सर्वान्मनोहेतुः तेन यस्य महिम हि मा विभूतिमात्र त्र
यार्थपयोः ····· तत्रतावद्दत्तस्तुति प्रकारमाह इत इति गृहीतमर्हणसाधनोत्तमं येन तेऽईणमात्रेण साध्यमहं
णो पुमम् मूर्धन्येषु श्रीमान् मार्हणमात्र मेवयेन गृहीतमित्यर्थः यद्वा कश्यपः प्रपेदे गृहीतमर्हणसाधनो त्तम भवतितथा
गृहीत्वा प्रपेदे इत्यर्थः गृहीतेति पाठः सुगमः गणान् स्तुवन् प्रपेदे शरणं जगाम दत्तं क्रतिकं सदस्य श
नूशुः प्रलेष्टयोषितः ऋग्यजुष्मन्तः सिद्धायजमानीयलोकपालयोगिब्रह्मागिदेवाख्यप्रहवेति जगृहीः प्रांगांप
ञ्चविधाभरणाग्रा ······ २५ रामः

२९

यद्दिवि यच्च पि पृथिव्यां पुराभूतो मया भुवानूनत्वा पितया इंगे भृतः पितामहनानसूये दित्तो यीतिपुरुषमेव
नदिनाहवलवंधुषवप्रालणाभासंगुपितभूतवदरंरोति यांशुवयो हवृत्ताउपेतानास्ति २३ तत्रहेत
माह वियेति ससाभूत्वा तमस्माकं पुरा ह्याचीः किमर्थं प्रात्मनलमवितव द्यावेदं प्रात्मतत्त्वप्र
विहे सेपहायवतेतनता पितृतमित्यर्थः तत्सास्यानेहं परमत्तरूप २४ ससरव प्रसपकारेनात्तीया
त्वया सा वितिसुविदितत्वेन वाल्मा प्रततयाहे तदर्शिताया विसरन्तपसनमस्पतिदयायुगीक
हतत्त्वाव भयानतनुमहप्रहाभवतनाहंतामेदं त्वया मप्यिभूतो यदपि पृथव्यः तव्म
वेपुवववाभगवानतदावलवारवे मुक्तलदवस्रतग्रतेषु २५ वियालपोडलधाकव्वतः
सविघानुसान् तस्मविहप्रयमेतत्स्याक तत्त्वालणानाम मरवविपतृपामिपालः २
पशूनितविमोप्रतहीनदंडः २४ सोमोमयाविदितततूहत्त्वा तभार्यात्तिमोडहकि
विशिलोवगणप्ययतत्वा सूर्यांकपर्ततमहसनुलिदयासाहस्राष्प्रयासमगवान्नहृतोन
तव्धात् १७ मेवेयः तपाच्युवसमीन्यासत्त्वत्यासान्नमवितां कपसत्ताततयामासमोपा
ध्यायत्किमतिभिः १९ वेम वेयत्तु संततदे त्रिकपालेर्द्विजोत्तमाः पुरो नर्यं निरवपत्वीर
संसर्गं मुहये २२ प्रवर्गणातहृविधायमधानोविप्रापत्ते पिपाविप्रहृयापयोतथा
प्राडरभूत्तरः २६ तदातप्रभयाक्रांतेशाप्रोक्तयंत्याहि क्षोरसा प्रसक्तेततयानीतःमार्ष
प्रभुः यथातेतमांप्रयातात्तदित्तवान् स्वरूतेनेवयन्तात्तुगृहेणोतनपोत् नमयातत्त्वतिशयोक
तेमितर्थः २८ अन्नमत्तिश्नोन्नतातःअपाध्यायसहितः सत्तिगाहिभिः मनचतयामास २९ वी
राणप्रमध्याहीतांससंसर्गं हततरोषस्य प्राहृयविह्वलस्य २० इयानहृविधाः प्रहृत्यामहेविप्रह

श्री भा० स्कं० टी० ४

सदस्यास्तु निरीश्वरेहलाधुर्यनलोभिनस्त्वग्रहीतिमत् हिंसात्मकत्वादिविरक्तिमाशासनाः स्तुवन्ति हे शरणद अस्याश्रयपदे उत्प
त्त्यध्वनि संसारमार्गे वर्तमानानामस्माकं सार्थः समूहः ते पादौकः न... येतूपनिवासकरायां स्थानि अशरणो निराश्रयमस्याना
शून्य उरुक्लेशाश्च दुर्गाणि स्थानानि यस्मिन् अंतक एव योग्रो व्यालः तेनाविष्टे तस्मिन् के विषयतृणाय मृगतृषि सति आ
त्माहंकारादस्यदेहादौ ममताभारायेदिसो हृत्सयैवकमावो यस्य सः द्वंद्वानि शीतोष्णादीन्यश्वभ्राणि गर्ता यस्मिन् खल
एव मृगा व्याघ्रादयस्तेभ्यो भयं यस्मिन् शोक एव दावाग्निर्यस्मिन् कामेनोपसृष्टः पीडितः २८ श्रीरुद्रस्त्वेवं

सदस्या ऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरण उरुक्लेशदुर्गेन्तकोग्रव्यालान्विष्टे विषयमृगतृष्यात्मगेहोरुभारः द्वंद्व
श्वभ्रे खलमृगभये शोकदावेज्ञसार्थः पादौकस्ते शरणद कदा याति कामोपसृष्टः २८ रुद्रः तव वरद व
राङ्घ्रावाशिषेहाखिलार्थे ह्यपि मुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये यदि रचितधियं माविद्यलोकोपविद्धं
जपति न गणये तत्त्वत्परानुग्रहेण २९ भृगुरुवाच यन्मायया गहनयापहृतात्मबोधा ब्रह्मादयस्तनु
भृतस्तमसि स्वपन्तः नात्मन्श्रितं तव विदन्त्यधुनापि तत्त्वं सोयं प्रसीदतु भवान्प्रणतात्मबन्धुः ३०

मम निंदा न दोषायेत्याह तवेति आशिषा कामेन सेव्ये निष्कामैः रचितधियं मामभिनि
वेशिनं विमुक्तं अविद्याहीनो लोकः यदि अपविद्धं जपति आक्रोशति तज्जल्पितं न गणये यतः परोनुग्रहः तत
रांणां वा योनुग्रहस्तेन २९ भृगुस्तु स्वभावतस्तत्त्वज्ञानहीनाः अतोस्तीव हतं मम जन्मोच्छ्रितेत्तमसेत्याह य
न्माययेति आत्मतत्त्वमतिः स्वं श्रितं तव तत्त्वं न विदंति प्रणतानामात्मा... धन्वयः ३० राम

रामाय नमः राम राम राम राम

20

नन्वात्मनात्मा मे भेदरहस्य सम्बन्धस्तु पुत्रत्वेन जीवस्तु मनुवर्त्ते मायन्नेन किं मिनव्यामेदृहश्यात्सोऽप्यवत्तानइति
माभगवान्नानी व्यालीनत्वाके अपमस्तु नत्वं स्वरूपस्य जीवधर्मनामानवत्वं व्रणागच्छेतनाश्रमेमतानहमस्तु इमि
तिमयाति सम्बन्धेपतित्वमभवान् अहं ह्यनित्वात्मेवेन नाधनः अहं इत्येवेतुः उपरतानिहतमात्रप्रियेला
व्रत्यानव्यायथात् अतएवकं मेदहूतं अन्यवत्त्वअत्यं द्वितीयादयं भवतीति श्रुतेः भीवस्याविवस्त
नखेवभ तत्वानदेवस्यएवाश्य ...... येयप्रविष्ठिअप्रमिभूतं स्तं द्वैवमन् तयायथापुरुषस्तं
नभावमुपैत्यनतस्या माया धीतिरूपमुपतिष्ठइ इत्यतामाद्वि मातिवाक्ते तामहत्वा यवता यामीयने

इत्युक्ताह अहं स्वधामपुरतावितलमप्यवस्थं छिन्नाद्यमेकममयंमतिविश्वमायां तिष्ठस्त
यैद्धहस्वलप्रपन्नतस्यमात्से भवानुपादि अहं इत्यात्मनत्वः २६ भतिनः इत्युः ततनवयमन्
तहइ पाणात्ममीणवयहविद्याभावदि नासः धर्मापलस्त्वामिदं त्रिहृदयमात्यमतोय
स्थमपिदेवमसोऽसवस्या २७

भवानित्यर्थः अहेत्वविद्योपाधयो मायाभिभूताः सम्बोधयतिअत्रः त्वमेवैषवोल्लहद्वारूपरतिभावः
अतएवमाभेदहहिभगवान्नाथयिष्यतिअहमनामहशार्वसमतगतः कायत्वापवमित्यादिनाः १ अ
त्तितोपिस्वापयायोहमतेः स्ववितिभूत्यनन्तमउपाधिमतरछन्नयुपिता माहहादिदेवताइयाःतया
पितेदीपो देहापात्म मेवेवहतायहादिवस्तुः तवतत्वनिमिः किंतस्यधर्मस्यापदेनापलत्वाभूते
स्विहत्याःपतिप्रयमायावाअन्तवत्वरूपस्याभिन्नातवोऽहं यदर्थं यस्यासिद्धयोअधिकारेणाप्रहोय
वस्याः अमतमवत्तः अतद्यपेभेदेवतानामविवत्तानिप्रयमयेः यमाधेवस्या इत्यर्थः पतमग

गमभावप्रार्थयदर्थः अतोऽहं देहाद्यपि देवहूते विशे
षेणाश्रितवानसीत्यर्थः २०

श्री. भ. गी. टी. २१

सिद्धा इति त्वत्कथामृष्टमभिनंदतुः स्तुवंति अयं नो मनोगजः तत्कथैव मृष्टं शुद्धं पीयूषं तद्वती या नदी तस्यामवगाढः
प्रविष्टो दावाग्नितप्तसंसारतापं न स्मरति स्मन नमनो निर्गच्छति उत्तसंपन्नः ब्रह्मप्राप्त इव २५ यजमानी दक्षप
त्नी सोऽतिद्दत्ते स्वागतं तवागमनं ते श्रीपूयपत्ता शिरसादीनः कबंधमात्रः पुरुषो यः करचरणाद्यवयवैः शोभते
यिनश्रो भवेत्तथा त्वां विना अंगैर्यजनांगैर्मखो न शोभते इत्यर्थः श्रियायुक्तस्त्वं स्वभक्तान् कं विनयः
२६ लोकपाला अभिमानाहरका भगवंतं त्वं पश्यंत ऊचुः दृष्टः किं न दृष्ट इत्यर्थः ततः प्रसन्नहृदे:

सिद्धा ऊचुः अयं त्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यां मनोवारणः क्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्तोऽवगाढो न संस्मार
दावं न निष्क्रामति ब्रह्मसंपन्नवन्नः २५ यजमान्युवाच स्वागतं ते प्रसीदेश तुभ्यं नमः श्रीनिवास
श्रिया कांतया त्राहि नः त्वामृतेऽधीश नांगैर्मखैः शोभते शीर्षहीनः कबंधो यथा पुरुषः २६ लो
कपाला ऊचुः दृष्टः किं नो दृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वं प्रत्यग्द्रष्टा दृश्यते येन दृश्यं मायया ह्येषा भवदीया
हि भूमन्यस्त्वं षष्ठः पंचभिर्भासि भूतैः २७ योगेश्वरा ऊचुः प्रेयान्न तेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयि प्रभो विश्वात्म
नीक्षेन्न पृथग्य आत्मनः अथापि भक्त्येश तयोपधावतामनन्यवृत्त्यानुगृहाण वत्सल २८ ताम

प्रेक्षमाविष्टं किं मत्त्वादृग्भिरसद्ग्रहैः पश्यामि हि भिन्नं दृष्टिये अयं भावः शुद्धविज्ञानं त्वं शुद्धं मतिर्भासि यस्या
कं तत्र हि भूते हि याणं ये युक्ताः भक्तापत्तसिनो जीव विज्ञावइवावभासि यत्त्वं तत्त्वमस्यादि हि यदा वा नभवसि यिगः
सजीवितमिति २७ योगेश्वरा ऊचुः भेदं न भजतो मननुग्रह भाक्तमस्य मानः स्वामिभूतं सभावे न भजतां मम अनुग्रह
प्रार्थयमानाः स्तुवंति द्वाभ्यां प्रेयानिति विश्वात्मनि परब्रह्मणि न पश्येत् आत्मनः पृथक्त्वेन दर्शनं अमृतः अमुष्मा
द्भयः नेप्रोष्टोनास्ति आत्मनो जीवान् पृथक्त्वेनेति तथापि वत्सलत्वे हृदि यत्र अनन्यवृत्त्या भक्त्या पाद्योपभक्ताभ।

अ॰ ६ श्रीमद्भागवत टीका ॥

त्मा रयो न विदंतीति श्रुतत्वात् केनचित् मानेन तत्त्वज्ञानमात्रं विमुक्तिं विना इह नैतत्सिद्धिर्यथार्थमस्ति ग्राहकेन्द्रि
द्रियैः गुणास्त्विद्रियस्य यद्गात्रा ज्ञानाधीनाः कारणस्य सत्त्वादि ॥ १ ॥ २ ॥ तत्त्वेन्द्रियविषयः सर्वोऽपि मिथ्येति व
लक्षणमस्तु मायामात्रमिदं तत्त्वतः परं गुणपञ्चमेव ननु पुनर्भावदर्शितं तन्नीयतया नु पदपदं च स्वरूपाणि वि
द्विषः स्वपद्मीतिनयात्तेभ्यः जन्मदेहफललिप्ताः ॥ २ ॥ अविद्यानाशात्मा स्वयं भवति यत्नो यत्न ब्रवननाय ब्रह्मणो गुहे
केन ब्रह्मणा एवं सुखः इयत्तत्त्वमेव न तेनोपयन्ते नलिनपत्रात्मा इव ज्ञानेनोपलीयते विज्ञानरूपक्रमभूतस्य
मायाः शक्ते यस्मिन्निति भावशयनेऽस्मिन् ज्ञाने तद्रूपाभावमितीयं सम्भवामो यातमेव यश्च तेषु वतो

अस्तोवाच तेनत्स्वरूपं भवतो ज्ञोपदार्थमेदं ग्रहैः पुरुषो यावदीदृशं ज्ञानमपार्थमस्तु
स्वभावमयो माया मायया ज्ञातिरिक्तो यतस्त्वं ॥ १ ॥ तद्भवाद्य इदमस्य श्रुतविश्वभावनं वपु
रानंदरूपमनोहरं दृष्ट्वा सर्वविद्यिर्यो न हथा युधि भञ्जदेहरूपपममहामि ॥ २ ॥ पुनः
यज्ञोपेन तवयजनायकेन स्तुतो विष्णुः पञ्चपतिनाप्यदस्तकोपान तेनलंभावशब्दनाम
प्रातमेव यत्सन्निमित्तिनकथाइष्टापूर्तीर्हि ॥ ३ ॥ अन्येयः पुनः अनविनंतवभगवन्निवेदि
तेयत्तत्मनायवमिहिकर्मनाशमे विभूतये यतनमेदंरीयवीनमम्यते स्वयमनवर्तती भवान् ४८

स्मारः मे यशाहेतनयहि साधुलवो लस्ते भावमूढकं नयस्त्र इति भावस्वावयंतमाभोयसेति संबो
धनं वा ॥ ३ ॥ अनेषयस्तुकर्मा गानुति जनस्तनमुप्तेन मम लेनंब्रयुज्यतेन भगवति तन्तदभावमालस्य
विस्मिताः स्तुवंति अनन्विनो अधेस्मानं यथायस्मात् आत्मना स्वधर्मकर्मा शासित्यनति भूमिनं तत्त्वमेलि
प्रसेयमश्रुश्रमे विभूतये संपदे भूयसी तत्त्वीममेदं मेहः यदायतं इति सर्वविभक्तिकत्वमितः यामि

श्री भाग. टी. २२

देवास्तु सत्यं वयमिह देवाः तथापि न ··· दाग्रन्तयो स्त्वमेव नान्यः कश्चिदित्याहुः पुरेति कल्पापाये प्रलये वि
हृतं कायेनात्मनन्दरीकृत्य संहृत्य मेवायः पुमान् उरगेन्द्र वर्ष्मणि शयने शय्यां तस्मिन् शेषशयने करा विमि
ष्टैः स्तैरन्तः लोकादिवासिभिः विमृषितनाद्विभिन्नतिनाध्यात्मपदवी तात मार्गे यस्य सर्वत्र वर्तनात् इदानीं भवत्तोः पधिव
र भिन्नक्तो भिन्नवसितस्मि ४२ गंधर्वाः प्ययमस्त्वयं भिया केवलं सर्वान विपामेष्यत्वेनायष्णाकयामः त्व
मेव तत्परमेष्ठ्यः अन्यत्स्वदंशाश्च वेत्याहुः अंशा यस्य इति देवि भूमन् महत्तम क्रीडाभांडं क्रीडोपक

देवा ऊचुः पुरा कल्पापाये स्वकृतमुदरीकृत्य ··· ते त्वमेव यस्तस्मिन् सलिल उरगेन्द्रादिश
यने पुमान् शेषेसि स्वदृग्भिर्विमृषितनाध्यात्मपदविः स एव प्राणात्मार्थः पधिव भिन्नयानवसि
नः ४२ गंधर्वा ऊचुः अंशा यस्य देवमरीच्याद्यस्तु ते ब्रह्मेन्द्राद्या देवगणा रुद्रपुरोगाः क्रीडा
भांडं विश्वमिदं यस्य भूमन् तस्मै नित्यं नाथ नमस्ते करवाम ४३ विद्याधरा ऊचुः त्वन्मायया र्था
मभिपद्य कलेवरेस्मिन् कृत्वा ममाहमिति दुर्मतिरुत्पथैः स्वैः त्याजितोपि मद्विषयलालस आत्ममो
हं युष्मत्कथामृतनिषेवक उद्व्युदस्येत् ४४ राम राम राम

रणं विश्वं भांडं यस्य तस्मै नमस्कर्मः ४३ विद्याधरास्तु केवलं विद्याभिः संपदः प्राप्यंते गृहे कार्यविद्यासेह
निवृत्ति स्त्वत्कथा श्रवणं विना नास्ति इत्याहुः अर्थं पुरुषार्थं साधनं कलेवरं अभिपद्य प्राप्य त्वन्माययास्मिन्
ममाहमिति ताभिमानं कृत्वा आत्ममोहं युष्मत्कथामृतनिषेवकः उद्व्युदस्येत् परित्यजेत् नान्यः तत
स्तैः पुत्रादिभिरपि त्याजितो दुःखितः सन् परित्यक्तो देवत्वेत्याहुः त्याजितोपि दुर्मतिभिः स्वैः विषयेषु वा लालसा तस्मा
यस्य स भवेत् ४४ राम २२

अव्यभिचारिणी भक्तिः कथं स्याज्ज्ञानीयानां बहुत्वादित्याशंक्याह॥ जगतानन्दवादिषु निमित्तेषु दैवतो जीव
हृदा हृद्याभिप्रसन्नो गुणायस्याः तयास्वमायया त्मनिस्वरूपरहिता ब्रह्मादिभेदासतिये न तस्मै स्वसंस्थ
याकेवलस्वरूपावस्थानेन च विनिवर्तते तो भेदभ्रमो गुणाप्लुत इत्येवमुक्तम् नियेन तस्मै ॥३९॥ प्राहू ब्रह्मलो
नि नमस्तेश्रितसत्वाहं तमनेयेन ग्रतोभयादिफलप्रसविनेस्मरगुणान्तं निरंकुशानंदकथमित्याशंक्याह
यस्य काष्टानं नाहं वेदापि श्रपरे ब्रह्मादयस्तु न विदुः तस्मै ॥४०॥ अग्निर्मुखमस्य मूर्ति प्रणामीति यस्य तेजसा

जगदुद्भवस्थितिलयेषु दैवतो बहुभिद्यमानगुणयात्ममायया रचितात्मभेदमतये स्वसं
स्थया विनिवर्तितभ्रमगुणात्मने नमः ॥३९॥ ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्वाय धर्मादीनां च सूत
ये निर्गुणाय च यत्काष्टां नाहं वेदापरेपि च ॥४०॥ अग्निरुवाच यत्तेजसाहं सुसमिद्धतेजा
हव्यं वहे स्वध्वर आज्यसिक्तं तं यज्ञियं पंचविधं च पंचभिः स्विष्टं यजुर्भिः प्रणतोस्मि यज्ञं ॥४१॥

४१...... सुसमिद्धं प्रदीप्तं तेजो यस्य सोहं स्वध्वरे शोभनेऽध्वरे हविर्वहामि आज्यसिक्तं यज्ञियं पात्रं यज्ञं य
ज्ञमूर्तिं पंचविधं पुनश्च तै रेव यत् उक्तं सम्यक् इष्यते पंचविधो अग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि प
शुः सोम इति पंचभिर्यजुर्भिः मंत्रविशेषैः स्विष्टं सम्यक् प्रतिगृहीतं तमेवाह पंचभिः आश्रावयेति चतुरक्षरं अस्तु श्रौ
षडिति चतुरक्षरं यजेति द्व्यक्षरं ये यजामहे इति पंचाक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कार इति एतैश्च चतुर्भिश्च त
भिः सुहुत्वा प्रायश्चित्तैरेव च हूयते तं यज्ञं ह्याप्यामि महादृक्षः प्रसीदत्विति ॥४१॥

श्री
भाग
टी०
२३

योऽहंजगतःकारणंस्रात्मैवेश्वरश्च उपद्रष्टा साक्षी च स्वप्रकाशश्च निर्गुणश्चेति स एव ब्रह्मा च शर्वश्चेत्यन्वयः
५० कुतइत्यतआह् आत्ममायामाविश्य जगत्सृष्ट्यादि कुर्वन् ब्रह्मा च शर्वश्च शक्तियोगजितां संज्ञां धारया
मि ५१ तस्मिन्केवलेऽद्वितीये स्वमायया समानजातीयभेदरहिते ब्रह्मणि आत्मनि ब्रह्मरुद्रभूतानि च भेदेनाज्ञः पश्यती
त्यर्थः ५२ द्विधाऽऽत्मानं न पश्यति निःसहायं तमात्मानं यथेति ५३ तस्मादेवमेकत्वं पश्यन् कृतार्थो भवतीत्या

श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरं आत्मेश्वरउपद्रष्टा
स्वयंदृगविशेषणः ५० आत्ममायांसमाविश्य सोहंगुणमयींद्विज सृजन्रक्षन्हरन्
विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचितां ५१ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ब्रह्मरुद्रौचभूता
निभेदेनाज्ञोनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वाङ्गेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् पारक्यबु
द्धिंकुरुतएवंभूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदां सर्वभूतात्म
नांब्रह्मन्सशान्तिमधिगच्छति मैत्रेयः एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिं अर्चित्वा
क्रतुनास्वेनदेवानुभयतोयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः कर्मणोद
वसानेनसोमपानितरानपि ......तदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६

त्रयाणामेकोभावः स्वरूपंयेषां ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्ट्या उभयतः अङ्गैः प्रधानेनच ५५ स्वेन
भागेनयज्ञावशिष्टेनतदवस्यतेसमाप्यतेनेनेत्युदवसानेनकर्मणा सोमपानितरानपिउपाधावदित्यन्व
यः तदास्यतदवस्यकर्मसमाप्त्यवभृथरूपंयस्याभवतितथास्नातवान् ५६ राम०

२३

ब्राह्मणाः सर्वे तिस्र इति त्रिभिः सदस्याः ऋत्विज ४५ गां पृथ्वीं रसायाः रसातलात् दंष्ट्रया व्युज्जहर्थ विशे
षेण उद्धृतवान् मानसियोगिभिः स्तूयमानः हे त्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञो वागः स्वरूप क्रतुविशेषः क्रतुरूप यज्ञ
रूप कल्पसूत्र इज्जायतः क्रतुः कर्मयज्ञो निवा ४६ स त्वमस्माकं त्वद्दर्शनमाकांक्षतां प्रसीद प्रस

ब्राह्मणा ऊचुः त्वं क्रतुस्त्वं हविस्त्वं हुताशः स्वयं हि मन्त्रः समिद्दर्भपात्राणि च त्वं सद
स्यर्त्विजो दंपती देवता अग्निहोत्रं स्वधा सोम आज्यं पशुः ४५ त्वं पुरा गां रसाया महासूक
रो दंष्ट्रया पद्मिनीं वारणेन्द्रो यथा स्तूयमानो नदन्लीलया योगिभिर्व्युज्जहर्थ त्रयीगात्र य
ज्ञः क्रतुः ४६ स प्रसीद त्वमस्माकमाकांक्षतां दर्शनं ते परिभ्रष्टसत्कर्मणां कीर्त्यमाने नृ
भिर्नाम्नि यज्ञेश ते यज्ञविघ्नाः क्षयं यान्ति तस्मै नमः ४७ मैत्रेय उवाच इति दक्षः कविर्य
ज्ञं भद्र रुद्राभिमर्शितं कीर्त्यमाने हृषीकेशे संनिन्ये यज्ञभावने ४८ भगवान्स्वेन भाग
न सर्वात्मा सर्वभागभुक् दक्षं बभाष आभाष्य प्रीयमाण इवानघ ४९

भ्रष्टसत्कर्मणाम् हे यज्ञेश ते नाम्नि नृभिः कीर्त्यमाने सति यज्ञविघ्नाः क्षयं यान्ति एवंभूता
य तस्मै नमः २७ इत्यनेन प्रकारेण सर्वैः कीर्त्यमाने हृषीकेशे विष्णौ स्वयं संनिन्ये प्रवर्तयामास ४८ स
र्वात्मा तथा सर्वभागभोक्ता अपि भगवान् विष्णुः स्वेन भागेन दक्षं प्रीयमाण

श्री॰ भा॰ च॰ टी॰ २४

निःकृतिश्शाठ्यं तयोर्याभ्यां कलिस्तत्स्वसा दुरुक्तिश्चेत्यर्थः २ यातना तीव्रवेदना ४ प्रतिसर्गोऽनुसर्ग एव यद्वा प्रति-
सर्गः प्रलयः प्रथमेस्य प्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वेनोक्तमधर्मवंशस्यैवमिति वक्तव्ये नष्टादिहेतुत्वात् मनः
पुण्यवंश हरेरंशो ब्रह्मा तस्यांशाद्देहार्धाज्जन्म यस्य ६ जगतो रक्षायां स्थितौ ७ सुनीतिः सुरुचिश्च जाये तयोः

तयोः समभवल्लोभो निकृतिश्च महामते ताभ्यां क्रोधश्च हिंसा च यद्दुरुक्तिः स्वसा कलिः २ दुरु-
क्तौ कलिराधत्त भयं मृत्युं च सत्तम तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातना निरयस्तथा ४ संग्रहेण मयाऽऽ-
ख्यातः प्रतिसर्गस्तवानघ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यं विधुनोत्यात्मनो मलं ५ अथातः कीर्तये वंशं
पुण्यकीर्तेः कुरूद्वह स्वायंभुवस्यापि मनोर्हरेरंशांशजन्मनः प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपाप-
तेः सुतौ वासुदेवस्य कलया रक्षायां जगतः स्थितौ ७ जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरुचिस्त-
योः सुरुचिः प्रेयसी पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रुवः एकदा सुरुचेः पुत्रमंकमारोप्य लालयन् उत्तमं
नारुरुक्षन्तं ध्रुवं राजाऽभ्यनन्दत ८ तथा चिकीर्षमाणं तं सपत्न्यास्तनयं ध्रुवं सुरुचिः शृण्वतो
राज्ञः सेर्ष्यमाहातिगर्विता ९ न वत्स नृपतेर्धिष्ण्यं भवानारोढुमर्हति न गृहीतो मया यत्त्वं कु-
क्षावपि नृपात्मजः ११ बालोऽसि बत नात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतं नूनं वेद भवान्यस्य दुर्लभेऽर्थे मनोर-
थः १२ तपसाऽऽराध्य पुरुषं तस्यैवानुग्रहेण मे गर्भे त्वं साधयात्मानं यदीच्छसि नृपासने १३॥ राम-

ज्येष्ठा ८ तयोः प्रियाप्रिययोरपत्ये अयं ध्रुवचरितमाह पंचभिः रथ्याद्यैः सुरुचेः पुत्रमुत्तममंके लालयन् ८ तथाऽं-
कारोहणं चिकीर्षमाणं ९ गर्वोक्तिमेवाह त्रिभिः नृपतेर्विष्ण्यमासनं त्वं यद्यपि तज्जोऽपि भवान्नारोढुमर्हति ११ १२ ३

राम २४

स्वेनैवात्मभावनात्मरायमेयं प्राप्नोति स्थित्युद्भवेनस्मात्मापि ५२ ५४ आहेति ये भक्तास्तेषां अनन्यभावानां मे वै गतिर्यस्तेषां
लयकालस्वमाशान्तिरीश्वरमिव ५५ बृहस्पतेः शिष्यामयाश्रुतं ६० पदंपविशेयश्राकर्ण्यपनध्यानुकीर्तमेये
न्मआत्मनः परस्यापि श्रद्धयैतत्साम्यमनेन सर्वदाप्नोति ६१ इति श्रीभावार्थदीपिकायां चतुर्थे सप्तमः ॥ दक्षकन्यान्वये प्रा
सादन्त्यजनकथोदिता मन्वन्तरान्वयप्रासाध्रुवचर्याप्यष्टभिः १ अस्मिन्मेनुरुद्दतक्रान्तिर्दोषमन्वन्तरानः भ्रातानि

तस्मादप्यनन्यभावेन स्वेनैवावाप्स्यथापसे धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः ५७ एवंदाक्षायणीहि
त्वापतीःपूर्वकलेवरं जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८ तमेवदयितंभूयआवृंक्तेपतिमं
बिका अनन्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुष ५९ एतद्भगवतःशम्भोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः श्रुतंभा
गवतःशिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पते ६० इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणं यो
नित्यदाकर्ण्यनरोनुकीर्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ६१ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेसप्तमो
९ ध्यायः मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोरुणिर्यतिः नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेत
सः १ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन् असूतमिथुनंतत्तुनिरृतिर्जगृहेप्रजाः २॥एम

मितेन क्रमेण दक्षतपसा लोकपाणेद्र रोः एवं तावन्मनुकन्यान्वयो मैत्रेय मरीच्यादीनां ब्रह्मपुत्राणां वंशवर्णितः
तत्रावशिष्टं किं हि सा इह सनकाद्या इति नावसन्न नाप्यितः ऊर्ध्वरेतसस्तेनैष्ठिकाः अतस्तेषां वंशो नास्ति १ अधर्मो
पि ब्रह्मपुत्रस्तस्य वंशमाह मृषेति वन्नभिः दम्भः पुत्रः नारायणमाया नइ वितावेहीनयोः सोदरयोरपि दापत्य
मधर्मोप्राप्तवान एवमग्रेऽपि प्रजाः अप्रजः २॥ ताम

मरणापदा जयोः पङ्क्तिमार्गो गुरुस्यन्तमेवा श्रयपारणं जनतनो भजस्तनान्यस्मिन् निजधर्मे भाविते शोधितं २२
तमेवाश्रयेन तन्नस्तविते सर्वोत्तमस्त्तु प्रपञ्चयति नान्यमिति हन्तनष्टे हीनेदीपवन्यश्रेयया ईहते ब्रह्मादिः २३ संज
ल्पिते विलापेन युच्यश्रयेस्यागमो यस्मान याभूते वचशाकर्ण्य २४ २५ विस्मितस्यन्कृतं देवाहन्त्र होते जः प्रभा
वः २६ २७ विकल्पमाना पमानविवेके सत्यपि भिन्नान सन्ति किं तमोहकल्पिताण्वः स्यष्ठः कृतः यन्मृत्युः स्वबा

तमेव वत्साश्रय एतत्स्य वत्सलं मम स्तभिर्मस्य पद्मान् पङ्क्ति अनन्यभावे निजधर्मभाविते मनस्यव
स्थाप्य भजस्व सकृच्छे २२ नान्यतनः पश्यपलाशालोचनात् स्वच्छिद् नमस्यायामिकं चन योमरणेते हृ
तहृद्वातयस्य श्रियेनरेरेणविन्नतपमाणया २३ श्रीमैत्रेयउवाच एवं सजल्पितमानराकर्ण्यार्थ
प्रामेवचः सन्तिय स्यात्मनात्मानं तिष्ठन्सामपितुः पुरान् २४ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वा वास्य विको
षितं स्पृहान्त धर्म्यस्य तद्वेन प्राणिनामाह विस्मितः २५ अहो तेजः क्षत्रियाणां मानभङ्गमसृष्यता वा
लोऽप्ययं हृदाधत्ते यत्समात्तरसमीहत्वः २६ नारदः नाधुनाप्यवमानेन समानेन वापि पुत्रक लक्ष्याम कु
मारस्य सत्तस्य क्रीडनादिषु २७ विकल्पे विद्यमानेपि न ह्यसन्तोषहेतवः पुंसो मोहमृते भिन्ना यल्लो
के निजकर्मभिः २८ परितुष्येत्ततस्तात तावन्मात्रेण पूरुषः दैवोपसादितं यावद्वीक्ष्येश्वरगतिं बुधः २९
अथमातोपदिष्टेन योगेनावरुरुत्ससि यत्प्रसादं स वै पुंसां दुराराध्यो मतो मम ३० मुनयः पदवीं यस्य
निःसङ्गेनोरुजन्मभिः न विदुर्मृगयन्तोऽपि तीव्रयोगसमाधिना ३१ ॥ रामायनमः

नविजनकर्मभिरेवंतिभवेल्लियतः २८ उपशामोपदेशेन निवर्तयति परितुष्येदिति षड्भिः ईश्वरस्य गतिं वीक्ष्य ईश्वरानु
कूल्यं विनानायमाःफलहेतवा इतिज्ञात्वा २९ दुष्करत्वं तव समन्वयमाश्माह अथेति द्वाभ्यां यस्य प्रसादं स वरो हृद्याम
सिस्कृतिः ३० तिः सर्वानीत्र योगयुक्तानस्समाधिनामृगयन्तोऽपि यस्यापदवीमाश्रानविदुः स देवोदुराराध्यः ३१ ॥ राम

विषेनेयपृथ्येनेममवावेरुं जिनवावे २४ उहसथ्यातोण्यंतः पुरमहत्वान् अत्ता २४ शोकएवदावाग्निलेनदावाग्निना
लनेवृक्षियनासावालापचकार २६ व्याजिनस्यङः खस्यभ्रमेमात्तमपराधेयरेष्ठमासस्याः यथनः परेभ्योङः खं
हदातियः सः सदनमेवङः खंमुनौ २७ ऊर्मागयामयाङदरेशृहीनेः तस्माएवत्तम्येनह्रुद्रुस्त्रु ऊर्मागतमेवा

मैत्रेयउवाच मातः सपत्न्याः सउक्तिविद्धः सुसंहमादस्ततोयथाहिः हितामित्यनेपितरेमत्र
वावेजगाममातुः सकहन्सकाशो २४ तत्रिःश्वसनेस्फुरितापरोष्ठमनीतिकत्मगानहसवाल
निशाम्यनमोरमुखाविनातेम विम्यथेयज्ञहितेसपत्न्या २५ सोत्तरुपधैर्यंविललापशोकद
वाग्निनादावलतेवबाला वाक्यंसपत्न्याः स्मरतीसरोजश्रियादृशावाष्यकलामवाह २६ दीर्घं
श्वसतीह जिनस्यपारंअपश्यतीबालकमाहबाला मामंगलंतातपरेषुमस्थाभुंक्तेजनोयत्परङः
खदस्तत् २७ सत्यंसुरुच्याभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः स्तन्येनहृद्धश्चविलज्जतेयाभा
र्येतिवावोढुमिहस्पतिस्मा २८ आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्रापियदव्यलीकं आराधयाधो
क्षजपादपद्मंयदीछसेध्यासनमुत्तमोयथा २९ यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभि
पत्ते अजोध्यतिष्ठत्खलपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यं ३० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयंएवशोक
धन्याउरुदक्षिणैर्मखैः इष्ट्वाभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यं ३१ ॥ तमाराधनमः

हयामांमिङस्यतिः अपतिर्भायेतिवोढुंसीकत्तैविलज्जतेवाशस्त्रास्वीयति २८ पितृभार्यानेनसमाशामातः सप
त्नीतया ः पियउक्तेनएमातात्वपुरुषभिस्याहितनसआतिष्ठकरसुध्यासनयदीच्छति २९ परिचर्यंतिषव्याविश्वस्य
विभावनायानासीकृतागुणामिपतिः सतत्रगुणापिद्धानयेनतस्याजिनआत्माश्रनः श्वसनः प्राणास्तैयेनतैरभिवंद्य ३०

श्री भा॰ टी॰ २९

मधुवनाख्येन योगस्थय च मधुवने ४२ अध्ययनाभावेपि आत्मननेऽचिन्तानियोग्याइ देवतानमस्कारादीनिक्व
नितिय मनियमाऽऽ क्ताः आसनकल्पनच कृशादिभिः स्वस्तिकादिभिश्च ४३ प्राणेन्द्रियमनसामलत्वाच
न्तेयुरस्येति प्राणायामप्रत्याहारोपुरणमाह अभिध्यायदित्यादिषड्भिः गुरुणाधीरेणमनसागुरुणा
हरि ४४ स्तवोश्रुस्तदर ४५ रमणीयाप्रमगानियस्यडोह्य स्वाईक्षणप्रहणोऽहे तणोधारयतीनितद्यानमहरा

तेन्तानगस्थभद्रं तेयमनायात्तटांघ्रुचि पुण्यमधुवनेयमसाग्निध्योनित्यदाहरे ४२ स्नात्वानुसव
नेतस्मिनकालिंघासलिलेपिवं कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनः कल्पितासनः ४३ प्राणायामे
नत्रिद्वताप्राणेन्द्रियमनोमलं शनैर्व्युदस्याभिध्यायेनमनसागुरुणागुरु ४४ प्रसादाभिमुखंश
श्वत्प्रसन्नवदनेक्षणं सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुन्दरं तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणा
धरं प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवं ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनं
शंखचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजं ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवलयान्वितं कौस्तुभाभर
णग्रीवंपीतकौशेयवाससं ४८ कांचीकलापपर्यस्तलसत्कांचननूपुरं दर्शनीयतमंशान्तं
मनोनयनवर्धनं ४९ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चतां हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्र
म्यात्मन्यवस्थितं ५०॥ राम॰

ओष्ठमीक्षणं चारुमसृणकुंकुमांरयतीतिवा रक्तंशस्तयस्तुाटवक्तेयनंसर्वैश्रुरुषार्थानिधिनिमर्थः ४६ पुरुषे
पुरुषलक्षणसयुक्तं ४७ कौस्तुभमाभरणंग्रीवायस्य ४८ कांचीकलापेनपर्यस्तेपरिवेष्टितेमनोनयन
योर्वर्द्धनंहर्षकरं ४९ हृत्पद्मकर्णिकायायद्धिष्ण्यमध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्चतामात्मनिमनसिस्थितं

स

कृ

26

५ राम॰ २९

श्रेयसां काले उपस्थिते ३१ सुखदुःखयोर्मध्ये यत्सुखमतिपुण्यक्षीणे दुःखमतिपापक्षीणे स्यात्मानं तोषयंस्त।
मसः पारमोक्षं प्राप्नोति ३२ किंच गुणैरधिकान्मुदः इति मुदं लिप्सेदित्येव मैत्रेदृष्टा प्रीतिं कुर्यात् न तत्त्वस्यामि
मर्षः अनुक्रोशं कृपां कुर्यात् न तु तिरस्कारं समानान्मैत्रीं न तु स्पर्द्धां ३४ ३५ ज्ञात्वा भावं प्राप्तवतः अतएव।

अतो निवर्ततामेष निर्बन्धस्तव निष्फलः यतिष्यति भवान्काले श्रेयसां समुपस्थिते ३१ यस्य यद्दै
वविहितं स तेन सुखदुःखयोः आत्मानं तोषयन्देही तमसः पारमृच्छति ३२ गुणाधिकान्मुदं
लिप्सेदनुक्रोशं गुणाधमात् मैत्रीं समानादन्विच्छेन्न तापैरभिभूयते ३३ ध्रुव उवाच सोयं शमो
भगवता सुखदुःखहतात्मनां दर्शितः कृपया पुंसां दुर्दर्शोस्मद्विधैस्तु यः ३४ अथापि मेऽविनी
तस्य क्षात्रं घोरमुपेयुषः सुरुच्या दुर्वचोबाणैर्न भिन्ने श्रयते हृदि ३५ पदं त्रिभुवनोत्कृष्टं जिगी
षोः साधु वर्त्म मे ब्रूह्यस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितं ३६ नूनं भवान्भगवतो योङ्गजः परमे
ष्ठिनः वितुदन्नटते वीणां हितार्थं जगतोर्कवत् ३७ इत्युदाहृतमाकर्ण्य भगवान्नारदस्तदा प्रीतः प्र
त्याह तं बालं सद्वाक्यमनुकंपया ३८ नारद उवाच जनन्याभिहितः पंथाः स वै निःश्रेयसस्य ते
भगवान्वासुदेवस्तं भज तं प्रवणात्मना ३९ धर्मार्थकाममोक्षाख्यं य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः एकं ह्येव
हरेस्तत्र कारणं पादसेवनम् ४० ॥ राम

विनीतस्य दुर्वाक्यबाणैर्भिन्ने हृदि न स्थितं न तिष्ठति ३५ अनधिष्ठितं त्रिभुवने उत्कृष्टं पदं जेतुमिच्छोर्मे
साधु वर्त्म मार्गं ब्रूहि ३६ [illegible] कत्रुरति याति न तु रागज्ञानो यो नारदः सुभवात् न च लिंगा विरुद्धेत्वा
दयत् हितायाटति ३७ निःश्रेयसस्य अभिप्रेत्या नार्थस्य यन्ता कामा वित्यन्त आह भगवान्वासुदेव एव अत

श्री॰ भा॰ च॰ टी॰ ३२

विरक्तो भजेत तं किमर्थं विमुक्तये ६१ हरेश्चरणाभ्यां चर्चिते मण्डिते ६२ अर्हितं सम्यक् समर्पितं अर्हणमर्चादि
यस्मै ६३ किं वा न रिष्यते नश्यति प्रपतति इति विकल्पः प्रश्नः ६४ मा स्म अदन् निर्वासित इति तस्या अप्यनादरं नवान् ६५
स्मा स्मादन्ति किं स्वित् खादन्तीत्यर्थः ६६ यस्य यशो जगत्प्रावृङ्क्ते आप्नोति ६८ विपुलयन् विस्तारयन् ६९

विरक्तश्चेन्द्रियरतौ भक्तियोगेन भूयसा। तं निरन्तरभावेन भजेताद्धा विमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तं परिक्रम्य
प्रणम्य च नृपार्भकः। ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्चरणचर्चितम् ६२ तपोवनं गते तस्मिन्प्रविष्टोन्तःपुरं मु-
निः। अर्हितार्हणको राज्ञा सुखासीन उवाच तम् ६३ नारदः राजन्किं ध्यायसे दीर्घं मुखेन परिशुष्यता।
किं वा न रिष्यते कामो धर्मो वार्थेन संयुतः ६४ राजोवाच सुतो मे बालको ब्रह्मन् स्त्रैणेनाकरुणा-
त्मना। निर्वासितः पञ्चवर्षः सह मात्रा महान्कविः ६५ अप्यनाथं वने ब्रह्मन्मा स्मादन्त्यर्भकं वृकाः।
श्रान्तं शयानं क्षुधितं परिम्लानमुखाम्बुजम् ६६ अहो मे बत दौरात्म्यं स्त्रीजितस्योपधारय। योऽङ्कं प्रेम्णा-
रुरुक्षन्तं नाभ्यनन्दमसत्तमः ६७ नारदः मा मा शुचः स्वतनयं देवगुप्तं विशाम्पते। तत्प्रभावमविज्ञा-
य प्रावृङ्क्ते यद्यशो जगत् ६८ सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभुः। एष्यत्यचिरतो राजन्यशो वि-
पुलयंस्तव ६९ मैत्रेयः इति देवर्षिणा प्रोक्तं विश्रुत्य जगतीपतिः। राजलक्ष्मीमनादृत्य पुत्रमेवान्व-
चिन्तयत् ७० तत्राभिषिक्तः प्रयतस्तामुपोष्य विभावरीम्। समाहितः पर्यचरदृष्यादेशेन पूरुषम् ७१
त्रिरात्रान्ते त्रिरात्रान्ते कपित्थबदराशनः। आत्मवृत्त्यनुसारेण मासं निन्येऽर्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयं च त-
था मासं षष्ठे षष्ठेऽर्भको दिने। तृणपर्णादिभिः शीर्णैः कृतान्नोऽभ्यर्चयन्विभुम् ७३ तृतीयं चानयन्मासं नव-

ध्रुवो मधुवने किमकरोदित्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तः स्नातः प्रयतः शुद्धः ७१ कपित्थानि बदरा-
णि च यस्याशनं यस्य आत्मवृत्तिर्देहस्थितिः तदनुसारेण ७२ तृतीयं चानयत् इत्यादि वचनत्रयं पादावहित्यन्वयः
प्रतिमासं मासाहारसंकोचेन तपोतिरेको वक्तव्य इत्यर्थः ७४ राम ॥

राम॰ ३२

ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेन प्राणक्रियाधारणया स्थिरेण अनन्यवेदी श्रीनेत्रकरीरेण धारणे ज्ञाति
विशेषणानि ध्याने सिद्धत्वान्नियतस्थायध्योन्तुमामेव नऊलमेकादशास्कन्धे नान्यानि विनयेद्वयः स्मिते।
भावयेन्नुखमिति ५१ समाधिमाह एवमिति त्वगोश्रोत्रमंयत्रेसत् ५२ जप्याम्नेत्रे ५३ द्रवाणं बाह्य सलिले
रितिधाले हृदयेत्रैवन्यैरेवाम्बुभिर्जलमादिभिः ५४ अधिष्ठानमेवाह स्थलव्यासपाय द्रवमयी शिलादिभिः।

स्मयमानमभिध्यायेन्सानुरागावलोकनं नियतेनैकभूतेन मनसा वरदर्षभं ५५ एवं भगवतो रूपं
सुभद्रं ध्यायतो मनः निवृत्य परया तुष्ट्या संपद्धं न निवर्तते ५६ जप्यश्च परमो गुह्यः श्रूयतामे तया
तत्र यः सप्तरात्र प्रपठन् पुमान्पश्यति खेचरान् ५७ ओं नमो भगवते वासुदेवाय मन्त्रेणानेन देवस्य
कुर्याद्द्रव्यमयीं बुधः सपर्यां विविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५८ सलिलैः शुचिभिर्माल्यै
र्वन्यैर्मूलफलादिभिः शस्ताङ्कुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्या प्रियया प्रभुं ५९ लब्ध्वा द्रव्यमयीमर्चां
क्षित्यम्ब्वादिषु वार्चयेत् आभृतात्मा मुनिः शान्तो यतवाङ्मितवन्यभुक् ६० स्वेच्छावतारचरि
तैरचिन्त्यनिजमायया करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयङ्गमम् ६१ परिचर्या भगवतो यावत्यः पू
र्वसेविताः ता मन्त्रहृदयेनैव प्रयुञ्ज्यान्मन्त्रमूर्तये ६२ एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतं परि
चर्यमाणो भगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ६३ पुंसाममायिनां सम्यग्भजतां भाववर्धनः श्रेयो दि
शत्यभिमतं यद्धर्मादिषु देहिनां ६४।। नाम-

नैमित्तो मन्त्राधारक एव स्तन्नाह मार्कण्डेयाभ्यां शृङ्गनात्मना मनदिनः मितेन वन्द्ये ज्ञेय इति तस्या ५६ यत्करि
ष्यतीति तस्यानीमवतारसाचुर्याभावात् ५७ पूर्वसेविताः सेवनेकारितः कार्यं तेन विहिताः स्तथैः मे चहृदयेन द्वा
दशाक्षरेण ५८ एवं मन्त्री त्यामनोगतं यथा भवेति तथा कायादिभिर्मत्त मनसा चाविर्भाव परिचर्यमाणो धर्मार्थ

श्री
भा० ४
टी०
२८

नवमेनदृढविनत्वा लब्ध्वा नत्वा हृदयानुध्रुवः प्रत्यायात्याकरोद्राज्यं पित्राऽदत्तमितीर्यते एवं भगवद्वाक्येन गतभयः १
स वै ध्रुवः योगस्य विपाकेन तीव्रया नितिश्चलया गृहादिष्टुं यः स्थितमपि पदातद्दृष्ट्वा हित्वा दसौ तावद्रूपं तं ददा
भगवन्नेवांतः स्वरूपमाकृष्टं तत्तिरोहितमुपलक्ष्य नेत्रे उन्मीलितः सन् तदवस्थयाऽऽदृष्टं गतः स्फुरितं तादृशं २ आगत
साध्वसः ज्ञातसंभ्रमः क्षितिनमय्य आननेनास्वाम सम्भ्रममेवाहदृदृग्भ्यां प्रपिबन्निव त्रिवदयप्रपन्नवदनमास्येन चुम्बन्निव
वावदन् आस्येन चुम्बन्निवावदन् भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदते मर्थः ३ विवक्षन्तं तद्गुणान् कीर्तयितुमिच्छन्तं अतद्वि
दं स्तव्यापरिज्ञानेन तं अस्य ध्रुवस्य सर्वस्य च हृदयवस्थितत्वात् ज्ञात्वा ब्रह्ममयेन वेदात्मकेन शंखेन च भगवता प्रति

मैत्रेय उवाच त एवमुत्सन्नभया उरुक्रमे कृतावनामाः प्रययुस्त्रिविष्टपं सहस्रशीर्षापि ततो गरुत्मता
मधोर्वनं भृत्यदिदृक्षया गतः १ स वै धिया योगविपाकतीव्रया हृत्पद्मकोशे स्फुरितं तडित्प्रभं तिरोहि
तं सहसैवोपलक्ष्य बहिःस्थितं तदवस्थं ददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्वसः क्षितावन्दताङ्गं विनमय्य
दण्डवत् दृग्भ्यां प्रपश्यन् प्रपिबन्निवार्भकश्चुम्बन्निवास्येन भुजैरिवाश्लिषन् ३ स तं विवक्षन्तमतद्विदं
हरिर्ज्ञात्वास्य सर्वस्य च हृद्यवस्थितः कृताञ्जलिं ब्रह्ममयेन कम्बुना पस्पर्श बालं कृपया कपोले ४ स
वै तदैव प्रतिपादितां गिरं दैवीं परिज्ञातपरात्मनिर्णयः तं भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरं परिश्रुतोरुश्र
वसं ध्रुवक्षितिः ५ ध्रुव उवाच योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्तिधरः
स्वधाम्ना अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यं ६॥ राम

पादितो गिरं स्तुतिरूपेति शेषः प्रतिपन्नामिति पाठे तां वेदात्मिकां परिज्ञातः परात्मनो ईश्वरजीवयोर्निर्णयो ये
न सः ध्रुव एवम्भूतो भाव प्रेमयस्य असत्वरं स्थिरं यथा परितः श्रुतविख्यातं उरुश्रवः कीर्तिर्यस्य ध्रुवा क्षितिः स्था
नं यस्येति भाविनिर्देशः ५ इदानीं यदुक्तं स भगवान् भूतैः तिभिः स्वांशशक्तिसमकाशैः स्तोकैः स्तौतीति ध्रुवः योमे
प्रसुप्तां लीनामिमां वाचं अन्यांश्च प्राणान् इन्द्रियाणि स्वधाम्ना विश्वचिच्छक्त्या संजीवयति यतः अखिलाश्च वागादिज्ञानक्रिया

राम
२८

भूतानि प्राणादीन्द्रियाणि च ग्रामो येनेयस्मिन्नतन्मनग्राक्रम्य रूपं पवित्रं समध्यायन् २१ धारयमाणस्य मनः तस्य
तेजः सोऽकृतमसा क्रवेनः कृपिता २६ तस्याह्लिहेन निपीडितायाक्रान्तामनीमुहीनतरा अहेननामसमेश्वा
केश्वहं शाहस्यनप्रेमकत्वाद पाश्रानोरमेराश्रेवसममनाधिकरणं रूमेदे राधिष्ठितानतरोनोपेध्यायदेयदे
मव्यतोरहितिणतस्थ्ननमतितहन् २२ अमपदध्यास्ययमाहतस्मिन्नक्रवेविश्वंविश्वात्मकविश्वमानमवः स
काशात् अनन्ययाधिया स्वात्मामेददृष्ट्या अभिध्यायति किंकृतात्मस प्राणेनहावनिबध्य विश्वमानम
वनर्थमपिवेमासंहाहरात्काहरोदहति वायुभक्तोजितश्वासो ध्यायन्देवमधारयत् २४ पंचमे
मास्यत्रुपामेजितश्वासोऽनुयात्मजः ध्यायन्ब्रह्मपदैकेन तस्थौ स्थाणुरिवाचलः २५ सर्वतोमनु
आक्रम्य हृदि स्थितेन्द्रियाश्रयं ध्यायन्भगवतोरूपं नाद्राक्षीत्किंचनापरं २६ आधारं महदादीनां प्रधा
नपुरुषेश्वरं ब्रह्मधारयमाणस्य त्रयोलोकाश्चकंपिरे २७ यदैकपादेन सपार्थिवार्भकस्तस्थौ
तदंगुष्ठनिपीडिता मही ननाम तत्रार्द्धमिभेन्द्रधिष्ठिता तरीव सव्येतरतः पदे पदे २८ तस्मिन्नभि
ध्यायति विश्वमात्मनो द्वारं निरुध्यासुमनन्यया धिया लोका निरुच्छ्वासनिपीडिता भृशं सलोक
पालाः शरणं ययुर्हरिं २९ देवा ऊचुः नैवं विदामो भगवन्प्राणरोधं चराचरस्याखिलसत्वधाम्नः वि
धेहि तन्नो वृजिनाद्विमोक्षं प्राप्ता वयं त्वां शरणं शरण्यं ३० श्रीभगवानुवाच मा भैष्ट बालं तपसो
दुरत्ययान्निवर्तयिष्ये प्रतियात स्वधाम यतो हि वः प्राणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि संगतात्मा
स्वकीकृत्यस्मत्प्राणनिरोधे कृते विश्वप्राणनिरोधो जात इति भावः ३१ एवं प्राणनिरोधं कदाचिदपि न विदुः अ
खिलसत्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्य तव तस्मात्तु जिनात्कष्टात् ३१ मनोमात्मात्कोमोवाल: कथंचन तस्मात्प्राण
निरोधस्य नस्माद्दुःखाननपाहम्पुण्यमपि विश्वरूपेण गतात्मा केवलं प्रश्नमनेन इति ३२ इति श्रीभागवते भावार्थदीपिकायां अष्ट
मः ८

श्री
भा च
टी
२५

ऽन्तः कथामृतश्रवणाय सत्संगं प्रार्थयते द्वाभ्यां भक्तिं मुहुः प्रवहतां संगेनांजसैव नातिनमोदं किं च याचे मे अत आह
येन महत्संगेन अंजसा यत्नं विनैव तद्गुणकथामृतपानानियतस्मितनेनेछ्यारागमिथ्यास्मि भवद्गुणकथैवामृतं तस्य
पानेन मत्तः सन् ॥ कथामृतपानस्य साधकत्वमाह न इति ते न स्मरंति नरां प्रियमपि मर्त्यदेहं न स्मरंति नानुसुहृदयो ये च
सुतादयः अदः मर्त्यमनु संबद्धाः तानपि ते न स्मरंति ये तु हे अब्जनाभ भवदीयपादारविंदसौगंध्ये लुब्धे
हृदयं येषां तेषु कृतः प्रसंगो येषां भवत्सत्संगादिति नाहं हाभिमानानुनिहानिरशोत्पति १२ ननु एवं विलक्षणानपि ते
किमिति अभिमानेव रूपत्रितश्रुत आह तिर्यंगित्यादिभिः परिचितं तथाम सतत्ग्रहेत्सुविशेषायस्य महदादीम

भक्तिं मुहुः प्रवहतां त्वयि मे प्रसंगो भूयादनंत महतां अमलाशयानां येनांजसोल्बणमुरुव्यसनं भवाब्धिं
नेष्ये भवद्गुणकथामृतपानमत्तः ११ ते न स्मरंत्यतितरां प्रियमीश मर्त्यं ये चान्वदः सुतसुहृद्गृ
हवित्तदाराः ये त्वब्जनाभ भवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषु कृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्न
गद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिः परिचितं सदसद्विशेषं रूपं स्थविष्ठमज ते महदाद्यनेकं ना
तः परं परम वेद्मि न यत्र वादः १३ कल्पांत एतदखिलं जठरेण गृह्णन् शेते पुमान्स्वदृगनंत
माद्यः तदंके यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोकपद्मगर्भे द्युमान्भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै १४ ॥

नेकानि कारणानि यस्य हे अज ते इदं स्थविष्ठं विराड्रूपं केवलं वेद्मि अतः परमेश्वररूपं न वेद्मि यत्र वादः श
ब्दानां यारो नास्ति तद्ब्रह्मस्वरूपं च न वेद्मि अतोऽभिमानेन निवर्तते इति भावः १३ तदेवं भगवद्रूपं पयातः
पदं यत्नान्नाईश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांत इति एतत् त्रैलोक्यं पुमान् शेते स्वात्मनि स्वदृक् न
हि यस्य योगनिद्रा तद्गुणात् अनंतसखः शेषसहायः तदंके शेषोत्संगे यस्य नाभिरेव सिंधुः समुद्रः त
स्मिन् रोहतीति तथा तस्य कांचनलोकपद्मस्य गर्भे कर्णिकायां द्युमान् तेजस्वी ब्रह्माभवत् तं प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ राम
२५

नन्वेवा गासैन्द्रियमात्मक्तिं यथावस्यात्तदयः प्रसिद्धानाहमित्यम आह एक इति अनुविश्य पुरुषो त्वमेक एव तस्यामा
ययाः अमहत्त्वे गोक्षिद्रियादिषु स्थितः सन् तत्तद्देवताद्यैर्नानेवभासि न तत्त्वव्यतिरेकेणान्तान्तर्यायाति
परः कश्चिदस्तीत्यर्थः २ अपि च कीदृक्तेव दयाद्यो ज्ञानादिशक्तिं यथावत्तद्भवेदिति यस्मात्ब्रह्मणोपि ज्ञा
नेन स्थीनमेवास्माहत्वं त्वं नयावत्पुनर्यज्ज्ञानेन भवेत्तत्पारणे प्रपञ्चोन्मासाइदं विश्वमवरुद्धमपश्यन् कथम
स्मः पुरुषः प्रभुः मत्स्याद्याप्रपन्नान् कल्पे आपदर्णां मन्त्रांस्त्रैयामधिज्ञारणं हन्तनिविदात्सर्वेन्द्रियजीवेनेतत्त्व
न्तातत्त्वपकारं ज्ञानतां कथं विस्मर्यतेऽपवेश्यं नेतामम भजतः कृतज्ञाद्यमर्थः ८ पेचमाहदयाः कामायर्थे

एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायाख्ययोरुगुणया महदाद्यशेषं सृष्ट्वानुविश्य पुरुषस्त
दसद्गुणेषु नानेव दारुषु विभावसुवद्विभासि ३ त्वं त्वा यावत्पुनर्येस्मदहं विस्मृतत्वमस्मदु
द्दवनाद्यमवस्यपन्नः तस्यायवणं प्रारणोलब्धयाद्दं क्लेविस्मर्यतेऽज्ञानविदाकथमात्तेषां ८
त्वं ते विशुद्धमनयस्त्वमायया तेषेनाभवाप्ययदिमोहमणमस्यदेतो अर्ह्णेतिकल्पकतरंक्त
नयोपभोगपमिस्त्वेतिपतत्स्पर्शनेनरकेपि तृष्णा ४ यानि हनिस्त्वं तु दृश्नात त्वपादपद्मध्याना
द्दवजनकं पात्रं व्रवणानवाप्यात् मात्रह्मणोसमहिमन्याषिनाथमाह्मत्किंतनकामित्वलि

भजेतितेपि मम्र ८ स्याद्धत्तनमिति भक्ताप्ययोजनमस्मरणोनहिमोदेदे तेत्वामनस्यदेतोः कामायर्थे भजे
तितेत्वत्तेविशुद्धमनयः वोक्तितविनाः पतत्स्त्रोकल्पनकेत्वामहेतितद्याक्रणकल्पे नदेदेनोपभोगपमव
स्थितिततेस्ह्मायोपेनहिमाद्दयतस्पर्शेनविषयमंयपजन्तु मग्वेतन्नरकोपि भवति ४ नतु तत्मादि
मस्तमकामैः आप्यनेति कामम भजनेत यस्मादित्नत आह यतिस्तमहिमानि तितोमदहयेः पिमाक्षत
नेमवतीत्यर्थः अनकस्यात्मिनाकालेनत्लिनानेस्वेडितोहिमानाम्नतेनामामानास्तीति किमवत्तव्य

श्री भा० व० टी० ३१० ३

व्यवसितेसंकल्पितं १९ तन्मयस्थास्मीतिं तदिच्यपेत्ता यामाहृता मेरितिमार्यांम्याहेभद्र अवाहितिति निवासोय
स्मिनुभाहितमर्पितं २० याम्याक्रमणायश्चाम्यमाणानांयस्थ नाहं यत्तमोमेत्रीतस्यावलीवहेसम्रृहवत्अ
वोतरकल्पवासिनोयस्याहयिष्यासलोकत्रयनाशोप्यनश्वरं धर्मास्याहयोनुतत्रैरूपाःवनौकसःसमर्थ
यः यत्यदतिरणीकृत्यश्रमनस्थवति २१ एतनस्थराज्यानंतरं भविष्यतीत्याह मस्थितइति तस्य पृथिवीं हत्वा

श्रीभगवानुवाच वेदाहंतेव्यवसितंहृदिराजन्यबालकं तत्प्रयच्छामिभद्रंतेदुरापमपिसुव्रत १९
नान्यैरधिष्ठितंभद्रयद्भ्राजिष्णुध्रुवक्षितिं यत्रग्रहर्क्षताराणांज्योतिषांचक्रमाहितं २० मेढ्यांगोच
क्रवत्स्थास्नुपरस्तात्कल्पवासिनां धर्मोग्निःकश्यपःशुक्रोमुनयोयेवनौकसः २१ चरंतिदक्षिणीकृ
त्यभ्रमंतोयत्सतारकाः २१ प्रस्थितेतुवनंपित्रादत्वागांधर्मसंश्रयः २२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशास्ता
यानंतरतनाः श्रन्येषनीवृतंमातात्वाप्रिसाप्रवेदयति २३ इष्टमायज्ञहृदयंयज्ञैःपुष्कलदक्षिणैः
भुक्ताचेहाशिषःसम्यगंतेमांसंस्मरिष्यसि २४ ततोगंतासिमत्स्थानंसर्वलोकनमस्कृतं उपरिष्टा
दृषिभ्यस्त्वंयतोनावर्ततेगतः २५ मैत्रेयउवाच इत्यर्चितःसभगवानतिदिश्यात्मनःपदं बाल
स्यपश्यतोधामस्वमगाद्गरुडध्वजः २६ सोपिसंकल्पजंविष्णोःपादसेवोपसादितं प्राप्यसंकल्प
निर्वाणंनातिप्रीतोभ्यगात्पुरं २७ ॥ राम०
वनंभावेभ्यःस्वनंप्रतिनीर्थमभवेत्कृतमतिरहितारतिष्यति २२ किंचइष्टामांयज्ञोहृदयंयस्यायमस्तिमते
२४ त्वयाश्रुतसंकल्पितमपिमइत्कास्यनवज्ञाहादेवंभविष्यतीत्याहत्वद्भ्रातरीतिसामुहविः प्रवेदयति २३ यतः
स्थानात् २५ ... निदिश्यपदन्ता २६ संकल्पजमनोरथयापादसेवयाप्रापितंसंकल्पस्यनिर्वाणंसमाप्तियस्मात् राम० ३
२२

ननु ममापि स्वापाद्यवस्थावत्वेन को जीवाद्विशेष इत्यत आह तेनैवात्र निरित्ति: जीवविलक्षण एव इति दर्शितं वैलक्षण्यं
एवमेवाह तं निर्ममतः जीवत्वं तन्मूलस्याज्ञानस्याभावात् तेनैव परिशुद्धः सत्वमलविरहितः विशुद्धः सत्वसः तमात्मानं च नजडं
न मविकारः सत्वविकारो न मादिगुरुत्वः सत्वादिमानं तं न भगवान् सत्वभगादीनः तेगुणानां उयाणामधीशः
सत्वपरं तत्रः कुत एतद् त्वलक्षणमित्यत आह शुद्धस्वस्थितिं शुद्धे स्वानामवस्थां अखण्डितया स्वदृष्ट्या चित्स्वरूपाद्वा
यद्यपि सिद्धे निरत्वमप्यत्र ततो शुद्धिवृस्थितिमिमन्वद्दृष्ट्याभावः तथापि तेन एव तं स्थितौ पालने अधिमक्तः
यत्नतः विघ्नानाशो विसः २४ तमेव ब्रह्मरूपिणा ज्ञानेन नमस्कृतेति यस्मिन्निति यतैत्समस्मात् इदं विश्वमभ

तं निर्ममं कायपरिशुद्धविशुद्धमात्मानं कूटस्थमादिगुरुं यो भगवांस्त्वदीशः यः शुद्धस्वस्थितिमखण्डि
तया स्वदृष्ट्या द्रष्टा स्थितावधिमखो व्यतिरिक्त आत्मन् २५ यस्मिन्निदं सदसदात्मतया विभाति माया विवेकविधुतिस्रजिवाहिबुद्धिः
तं नित्यमुक्तपरिशुद्धविशुद्धमेकमानन्दमात्रमविकारमहं प्रपद्ये २६
सत्याशिषो हि भगवंस्तव पादपद्ममाशीस्तथानुभजतः पुरुषार्थमूर्तेः अप्येवमर्य भगवान्परि
पाति दीनान्वाश्रेव वत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् २७ मैत्रेय उवाच अथाभिष्टुत एवं वै सत्यसंकल्प
नधीमता ध्रुवेणानुरक्तो भगवान्प्रतिनन्द्य इदमब्रवीत् २८॥ रामायनमः

वो यस्मात् एकमखण्डमायमनादि २९ सकाममभजनादपि मोक्षमाशास्मान् आह हे भगवन्पुरुषार्थः परमानं
दः स एव मूर्तिर्यस्य तस्य तव पादपद्मं आशिषो राज्यादेः सकाशात् सत्या आशीः परमार्थफलं हि निश्चितमेक
स्य तथा तेन प्रकारेण तमेव पुरुषार्थस्यैव निष्कामनो नित्याशवस्त्वनुभजतः यद्यप्येवं तथापि हे अर्य स्वामिना
दीनान्सकामानप्यस्मान्भगवान्भवाम्यरिपातिरिस्मात्सम्प्रत्ययः स्याव यतः अनुग्रहे हि नावः कानः पुरव
पुः यथा नवप्रसूतानां धेनुर्वत्सानां पयःपानादिना हिक्कादिभ्यो रक्षति तद्वत् ३०॥ राम

श्री भा टी ३१

एवं विसृष्टः सन् तस्य पुत्रस्य मिथ्या इत्येवेति तस्य दास्यं विना अन्यमर्थमात्मनो न वै वाञ्छति यदृच्छया लब्धमनःसमृद्धयः स
ङ्क्षितं याते ३६ प्रस्थितमाह आकर्ण्येति सम्परेत्य मृत्वा आगतमाकर्ण्य यथा नृप इदं ध्रुवे विश्वासं न चकार अभ
द्रस्य मम भद्रं कुतः इति मत्वा ३७ पश्चात्पिहितं इति देवर्षिवाक्यं श्रद्धाय ३८ ब्राह्मणादिभिः पर्यस्तः परिह

मैत्रेयः नैव मुकुन्दस्य पदारविन्दयो रजोजुषस्तात भवादृशा जनाः वाञ्छन्ति तद्दास्यमृतेऽर्थमात्मनो यद्
च्छया लब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायान्तं सम्परेत्य यथागतं राजा न श्रद्दधे भद्रमभद्रस्य
कुतो मम ३७ श्रद्धाय वाक्यं देवर्षेर्हर्षवेगेन धर्षितः वार्ताहर्तुरतिप्रीतो हारं प्रादान्महाधनं ३८ सद
श्वं रथमारुह्य कार्तस्वरपरिष्कृतं ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च पर्यस्तोऽमात्यबन्धुभिः ३९ शङ्खदुन्दुभिनादेन ब्र
ह्मघोषेण वेणुभिः निश्चक्राम पुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४० सुनीतिः सुरुचिश्चास्य महि
ष्यौ रुक्मभूषिते आरुह्य शिबिकां सार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तं दृष्ट्वोपवनाभ्याश आयान्तं तरसा
रथात् अवरुह्य नृपस्तूर्णमासाद्य प्रेमविह्वलः परिरेभेऽङ्गजं दोर्भ्यां दीर्घोत्कण्ठमनाः श्वसन् विष्व
क्सेनाङ्घ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबन्धनं ४३ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्नि शीतैर्नयनवारिभिः स्नापयामास त
नयं जातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवन्द्य पितुः पादावाशीर्भिश्चाभिमन्त्रितः ननाम मातरौ शीर्ष्णा
सत्कृतः सज्जनाग्रणी ४५ सुरुचिस्तं समुत्थाप्य पादावनतमर्भकं परिष्वज्याह जीवेति बाष्पगद्गदया

तः ३९ ४० सुरुचिः सुनीतिश्चास्य राज्ञो महिष्यौ उत्तमेन सह याये काभेव शिबिकां नरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्या
शे समीपे ४२ विष्वक्सेनाङ्घ्रिसंस्पर्शेन हतं समस्तमघमेव बन्धनं यस्य ४३ जातः उद्दामोद्गतो मनोरथो यस्य ४४
अभिमन्त्रितः पितुराशीर्भिः संस्कृतः सज्जनाग्रणीः ४५ ४६ ॥ रामाय नमः

सम ३१

मायाविनः सकाशमस्य यत्स्वउत्तमे स्वहेः पदं तदेके नैव जन्मना लब्ध्यापि स्वमात्मानं मनः असिद्धार्थम प्राप्तमनोरथ
ममस्मयतनुकृपार्थत्व्विदपि २८.२९ नापि मे वा इ समाधिनेति साध्यं बद्धिः नैकेयत्र्यैकेभवायस्मिन् बहुजन्माभ्यस्तने
न्यर्थः प्रणामस्त्व्यादि समयेपात्तयाधिन्य (८स्य हरेः पाद छायां याथा स्थितमात्मानं स्मरणादु छायामुपेमति पृथ
कृमतिमेदद्दष्टिः स्वरूपाकाशमिति भावः ३ अनात्मेयुनात्म स्मृत्यन्नज्ञानमेवेकृतः सकाशापदं नवनदस्याच
यावितवानस्मि ३१ अनन्तेकारणे स्वभावयति मतिरितियतद्विमे हृये त्वयाप्यथः प्राप्स्वब्दिः अत एव सहन्न शीलेः
नाधुनातः प्यवसानेन इत्यादि समयमपि नारद स्मवचोयेन गृहीतवान् अस्मिन्स्य ममतिविदूषिता ३२ किंच

विदुरः स्वउत्तमेयमसमयेपदं स्वर्मायाविनस्त्व सकाशार्चनार्जितं लब्ध्यापि सिद्धार्थमिवैकजन्मनाकथं
स्वमात्मानमनंस्यनार्थवित् २८ मैत्रेयः मान्सयत्नावाद्वासौ हृदि विक्रासनान्मरन् नैकृन्मति
यतन्मेति तस्मान्नापमुपयिवान् २९ अवः समाधिनानेकापदेनयमदविदुः स्वनेदारयऊर्ध्वंतमः
मामेरहृवद्भिरमृणपादयोः छायामुपेत्यागतः पृथग्गतिः ३० अहो वतसमानात्म्यमनन्दभाग्य
स्यापश्यत भगवद्भिः पादमत्त्वगतायायेव सदनवतं ३१ मतिविदूषिता देवैः पतद्भिस्सहितभिः
येनारद्वचस्त्वष्णनाथाद्वि वमसतेनमः ३२ दैवीमायामुपाश्रित्य ब्रह्मपारवभिन्नदृक् नेपश्चिनीयेप
मतिश्रान्तयान्त्वद्दृजा ३३ मयैतस्मार्थितेनास्य विदितं मेवनानापुपि प्रसायजगदात्मानं तपसा उग्र
तादृतं ३४ भवद्भिरमया येह भवभाणविवर्जितः ३५ स्वात्मस्पयस्कुनामोत्थात्मानो मेभिद्यतोवत ईशा
रात्स्यणाउत्पन्नयुवलीका निवापनः ३६ ॥ तामसः

दैवीमिति प्रथमः स्वभातिविप्यत्सद्वितीये अत्र नमपिश्चाते तत्रानस्य गुणः शतिद्वारादुद्गादृदयमेकेत्रये
नामुमतमत्वामि ३३ किं स्वमयापश्माय यत्स्यात्स्थितेतत्त्वस्य आर्थितमाहकिदमिति ३४ एतदेवसंदर्शनमाहस्वा
रास्तितिजानन्दप्रपञ्चेतमर्का शादिमानः लीलाकृत्यनमसामितिनः यावितः लीलनहत्यतेनिवादर्शनपवमेवेयः
यथायमः ईस्यराच्छ्रत्रवीतिः पलोकारान्तवरत्नकेशान्यायतनं तु ३५ ॥

श्री भा च मी २२

उपजह्नुः विकिरन्मतीः मतयः ५९ यत्रमयनेतमे ६२ ६३ अगन्तामहं पञ्चादिमन्योवा ... ६४ ६५ कुरुवयसे
माम योवनेयन्तवक्त्राः प्रजापस्मिन् ६९ प्रत्यसेहई ६१ इतिश्रीभावार्थेवनथेनवमः ९ दशमेभ्रातहेनुणाय

उपजह्नुप्रभृंजानानात्मन्यःदाशिषःसती स्पृणवनवनगीतानिप्रविशाङ्गवनेचितः ५९ महामतिभ्रा
नमवे मतस्मिन्भवनोतमे लालितोनितरांविश्रान्यवमहिवदेववत् ६० पयःफेननिभाशय्यादान्तारु
क्मपरिच्छदाः आसनानिमहार्हाणियत्रयोक्तमाउपस्कराः ६१ यत्रस्फटिककुड्येषु ... मरकते
षुच मणिप्रदीपाआभान्तिललनारत्नसंयुताः ६२ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः कूजद्वि
हंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैदूर्यसोपानाः पद्मोत्पलकुमुद्वतीः हंसकारण्डवकुलैर्जु
ष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४ उमात्रपोसौराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतत् ऋत्वाहृष्टाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरं ६
५ जीवेषानव्रयंसुप्रग्रहकृतीनांचसंमते श्रन्वक्रमपुत्रेनराजाभुवंवंशेश्रवःपति ६८ आत्मानंचप्रवयसं
आकलय्यविशांपतिः वनंविरक्तःप्राविशद्धित्वमायात्मनोगतिं ६९ इतिश्रीभागवतेवहथेनवमः २
मेधेयः प्रजापतेर्दुहितंवेशिरसुमारस्यवैध्रुवः उपयेमेभ्रमेनामतस्यांतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभा
र्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगया
यांबलीयसाहतःपुण्यजनेनाद्रौतन्मातास्यगतिंगता ३ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पि
तः जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयम् ४

लाणामकरोद्वयं चकथ
बालकाण्डेमस्यविक्रमश्च
ते योषितारत्नभिवातिमनोहरंकन्यारत्नवेतिवा २ यदेणाक्षौहिमवनिहतः आनाविनिपाठ्यइत्यगातिं
गताशूलेनवध्यः ३ कोपामर्षशुचांद्वंद्वकातेनार्पितोव्याप्तः जैत्रेजयनेतपुण्यजनालयेअलका ४

सकस्यां प्रीतिर्नो संभवति तेनाह यस्येति नमन्ति भवन्ति रूपो यस्या स्वयमेव निन्दे रूपमवन्तीति ४१ इहतु देव
तः ४८ देवी देवी स्वयंभुवमानः अभिषिञ्चमाना नाभ्यां जनाभ्यां पयः सुदास्य स्वादा ५० शिवनयः दर्शनम
मग्नः वनितानां स्तुवन्ति ५१ ५२ एवमिति यदाहितं पित्र्याद्युपलालन परामृश्याते ५३ पुरवाणी पतिनयन
निवृततनुभिः सत्सृतैः फलमञ्जरीपुष्पैः पूगानां पोतैर्वा लड्डुकैः नानाविधैः उपस्कृतैः प्रतिष्ठापयामि त्वमेवेणान
मम प्रसन्नो भगवानस्तु नमै स्यादि निर्देशिः नमेन मन्दिर भूतानि निष्पापइवत्व ४० इत्यम [illegible] २७
भवत्र्यामननमामप्रमविहृतो भगवान्तु मनेवा वस्त्रमद्वतुहनः ४८ सनीतिरसजनन
मालाभ्यां प्रियः स्वतः उपायप्रजहाबाधितं इतम्प्रश्नानिर्हता ४९ पयसनाभ्यां सस्वाद
नेत्रजैः सलिलैः शिवैः नदाभिषिञ्चमानाभ्यां वीरवीरस्तुतामहूः ५० नोग्राशं हननताती
हि सातेप्रभ्रूतीर्हा मनिलभ्रूमिरनसोवलितामण्डलभवः ५१ प्रभ्यविनतयाबत्रभग
वान्मागणतातिंसा यदनुप्राप्ति नाथी रामस्तुतिस्तुस्कंदुर्जयं ५२ तात्मप्रानेजनेवेष्ट वंसभा
तान्नृपः प्रीणकविलीहृतः स्तयमातोरिपालस्तु ५३ नवनवोपमस्कि मेलसभाकनारण
सदेदैः कदलीफलैः पूगफलप्रनद्विधैः ५४ मुनपलवबलामस्व मुक्तादामविलेपिभिः
उपस्कृतेनपतिष्ठावमपाकर्भैः मदीपकैः ५५ प्राकारैः गोपुरागारैः शालैकुम्भपविकूटैः स
वंतो लक्ष्मी श्रीमद्विमान शिलवसुभिः ५६ मृण्मयतादवश्याहकमार्गेयं दनमविते नाना
दतैः पुष्पफलैः तण्डुलेर्वलि भिर्युतैः ५७ प्रवापयत्थिहजापनवृतवप्रभाविप्रयः सिद्धाथात
यं ग ५७ ब्रलपलवाप्रवामोमिवप्रजप्रक्षाकामानिवतापाविपिशलवनमस्ति यत्र जनेषु ५४ गोपुरा
गापश्च सातवाभाः पीरकसः परिवतवोप्रतिमानामिवशिवशिरके योः जोतियथा ५८ वतुरमार

श्री भा व टी ३३

निरः प्रमरवैरस्तनाः प्रकीर्णा रेनतितिह यो सन्वयः २८ प्रायो बाल्ल्येन विमकण्ठसंक्षिप्ताअवयवायेषां २
आतताथिने तास्याभिः २१ इति ध्रुवनित्यशापिनमापिनामित्याहरनुधराः विम्रप्रायुवः यतः मत्रवान् प्रतियो
गः पुनरयोगः तस्माक्षेकिनः नमस्तेनावायाहंतोः २२ विस्फुरन्त्यः नडितोयस्मिन् नेनग्रामयतः स्तनयित्नवोः
भलेः संक्षिप्यमानानोशिरोभिस्ता ककुं भैः ककुभिर्देमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गाभिः २७ हारकेयूर
कुंडलस्त्रीवद्रस्यनैः प्रास्तलास्ताश्र्णप्रवोरतवीरमनोहरः २९ इतावक्षिप्तशरनरेरणाजि इलोग
णाः तदिपववर्तस्तायवो प्रायोविद्रकणवयवाविंडवृक्षरसैक्वविक्रीडितप्ययाइव २ अपपपमानः
सनदाः तनाथिनमदामरगोकथनवेनतमः धुवीदितनपिनाविशद्धिबानमापिनावेदविदीषितजनाः
इति ध्रुवंस्त्रिरथः त्वमारथिपनापरेयाप्रतियोगपाकितः शस्त्रावलाहजलपेरिविरितेनमस्तनादिवदि
दृशोन्वह्यपन् तपिनाह्मादिनव्यामचनानीकनसर्वतः विस्फुरत्तडितादिव ग्रामयेत्तनयित्नुना वद्धि
रुधिरसंवासुकरयएमनमेदमः नियनर्गगनाद्रसकवेधान्यप्रजोनच ततखेदपणतगिरितिये
नः सर्वतोदिशः नरायविनितिषामसनलाः साधवविणः २४ अहृपोद्मानिनिश्वासावमनोयिक
गा भिश्च्यधावतजानंताः सिहव्याघ्रारक्षयुथगः समदक्रुम्भिभीमसः सा व यन्सर्वतोभुव प्रा
समादमहानादः कल्यान्तरवभीषणाः २७ एवंविधान्यनेकानि त्रासनान्यमनस्विनां सिस्रक्षुः ति
गमगतय आसुर्यामाययासुराः २८ ध्रुवेप्रयुक्तामसुरैस्तां मायामतिदुस्तरां निशाम्यतस्यमुनयः
प्रानचाप्यस्मिन् २३ ननुयुर्निपवनिर्त्यथीः मसहजनीशारीर मिमस्वरविदस्त्रेयाकादिरमः भुक्तमार्षमेदो सिस्यो
ग्तोनियताः २४ माप्रमवर्षण अप्रमसदिनेयहर्षतहतः २५ अन्नानिवनिःश्वासोयेषां २६ नामनविभयकरा
गोतिगमाः हाससानिः प्रहतिर्यषाश्रमसरागलसादिशाः शब्दशानननेनयज्ञापवोयते २८ नम्प्ससेकल्याणआशा

राम ३३

कदानुचराभूताद्यः इत्यौगादितवान्येनशाखवादेन कृतान्तः उपदेशोपलिप्सियः ७ एकैकं त्रिभिः त्रिभिः
यैवसर्वान्नयोहश्च प्रनानिह्वान्युपदद्दनुजज्ञान ८४ तेपितन्कामामहनानाग्रस्नमविघ्नतुणंयथासवयै

गतोदोषोदिशोराजा कृशानुवृसेविना इदंशीहिमवद्दोणपोनुतीयुग्मकसंकुलो ५ इत्योशेखमदा
वाङ्ःखदिशस्थानुनादयन् वेनोद्विग्नदृष्ट्राःनदलस्पदेवैग्रसेसृष्टा नतोनिक्रम्यवलितउपदेवम
हाभटाः असहनाविनादनमभियेनकदायुधाः ७ सनानायननावीडग्रधन्नामहारथः यदोययो
गायन्सर्वानहत्वाणोस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवेल्लल्लाहस्तमेस्तरिपुभिःसवपवद्दि सनानिरनमात्मानमा
नुमामसन्कमनस्यनन ९ तेपिवामस्नन्दयानःयादस्वर्गमिवोद्गाः धारेविद्यन्नुगपद्विगुणमविकी
र्षवः १० ततःपरिघनिस्त्रिंशःप्रासमुद्गलपट्टिशयै शक्तोष्ट्रिभिशूलनेडीभिः विग्नवाजिशरैरपि ११ अथ
वर्षमुशपिनाःसरघसहस्राणि हकन्नखनखनीकानिश्रुतानानयोदशा १२ ओतानपादिः भू दश
सूर्धगण्हरिणा नयुयाहश्यनक्रन्नआसारन्यथागिरि ह्राह्राकारनदेवासोत्सिद्धानोदिवःदेवा
श्ननोयमानवामर्योमयः उपपजगर्णवे १४ नदसयानवुनेगुजयकामिषयामध्ये उद्दतिष्ठद
श्च नीहारादिंस्कारःयन्नतिसृपजयनुयनुकशद्विघनोस्वदसुरुदन्न असोवेब्यधमाह्वानवेता
नीकमिवानलः १६ तद्यनवापनिम्नकाभिनावमगोपिस्तसा वायनानिविसृकःतिम्मागितोन
शानयोययथा २० ॥ राम०

वेधद्भिःषड्भिःप्रतिकनेमिकुवः २० विग्नवानेविविग्नपते २१ यानास्यानेनकुनोगिरिवनेवाहश्चयत २२ स
र्याःस्वयंनल्पः २४ यानथानपुरानाजयाकामिषुजितंजितमिति जयप्रकाशके …… यमनन्तचूर्णं
यामास २६ दमोणिकवचानि १० ॥

भो

श्री भा. स्कं. टी. ३४

त्वयस्तस्यैसायुः सज्जिधानी कथामन्यथा कृतवानित्याह सर्वभूतात्मभावेन तिद्वाभ्यां ११ अनुध्यातः हरिचिन्तितः
न तत्पुंसां हरिदासानामपि सम्मतो नैव समतः १२ सतां व्रतमेवाह सद्भिः तितिक्षया मीत्रेषु करुणया समेषु मैत्र्या अविशे-
षेण तत्प्रसमत्वेन च १३ ततः कृतार्थो भवतीत्याह संप्रसन्ने इति गुणैर्विमुक्तः तदवतत्कर्मणा जीवनलिङ्गशरी-
रेण निर्मुक्तः सन्निर्वाणं सुखात्मकं ब्रह्मप्राप्नोति १४ भ्रान्त्या हन्तृत्वमेवाहं करोमीति यदा नीतन्नात्मनो भ्रातृहन्तृत्वादिरि-
वेष्यः तत्त्वान्योन्यतत्त्वादिकमपीत्याह दशभिः भूतैः पञ्चभिरारब्धैर्देहाद्यकारणपरिणतैर्योषित्पुरुषश्चेति प्रसिद्धः

सर्वभूतात्मभावेन भूतावासं हरिं भवान् आराध्यापदुराराध्यं ... तत्परमं पदं ११ स त्वं हरेरनुध्यात-
स्तत्पुंसामपि संमतः कथं त्ववद्यं कृतवाननुशिक्षन्सतां व्रतं १२ तितिक्षया करुणया मैत्र्या चाखिल-
जंतुषु समत्वेन च सर्वात्मा भगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्ने भगवति पुरुषः प्राकृतैर्गुणैः विमुक्तो जी-
वनिर्मुक्तो ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति १४ भूतैः पंचभिरारब्धैर्योषित्पुरुष एव हि तयोर्व्यवायात्संभूतिर्यो-
षित्पुरुषयोरिह १५ एवं प्रवर्तते सर्गः स्थितिः संयम एव च गुणव्यतिकराद्राजन्मायया परमात्मनि
निमित्तमात्रं तत्रासीन्निर्गुणः पुरुषर्षभः व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं यत्र भ्रमति लोहवत् १७ राम.

तयोर्व्यवायात् मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिह संसारे भवति १५ एवं तावत्सर्गः प्रवर्तते एवं पालकाका-
रणैर्भूतैरेव स्थितिः हन्तृदेहाकारपरिणतैः संयमः सत्र परमात्मनि मायया गुणानां व्यतिकरात् तत्र स्वतः १६
नन्वजडानां देहानां गुणानां वा कथं सर्गादिहेतुत्वमत आह निमित्तमात्रे पुरुषर्षभः ईश्वरः यत्र यस्मिन्निमित्ते सति कार-
णात्मने यथा संस्कारो मे तिष्ठति लोहः प्रवर्ततेऽतत्त १७ राम. राम. राम.

३४

39

नवविपक्षान् श्वाननूनास्रायन् ६ इति कुरुश्रेष्ठ मः ९ प्रकारश्चोन्नयत्नात्मात्स्वयं हृष्टामनः सर्वे स्वाग
स्यबाश्वामासम्भुवन्नत्नोपरे शानाः पुद्वलबलवयना पुत्रदेशाति श्राम्पउपसश्चपयंमागयत्नानिर्मि
ते नानायणास्वतेस्यरदेके शानामात्रस्यो श्रस्तविचत्तप्राणेसंस्कृषे नानायणाङ्ङ्गनमस्तुयंघ्रजनतः से
दयनः सत्वः सुवर्णामयाः पुत्राः मूलवानायेषाकन्नेद्दलानावासोत्तियत्नाय याते शातावितिः स्यता

पुनमः औत्तानपादे भगवांस्तव शार्ङ्गधन्वा देवोऽहिंस्यादवननार्तिहरो विपक्षान् यन्नामधेयमभि
धाय निशम्य चाद्धा लोकोऽञ्जसा तरति दुस्तरमंगमृत्युं ३० इति कुरुश्रेष्ठ रानयः मैत्रेयः निशम्य गद
तो मेवमृषीणां धनुषि ध्रुवः संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्य यन्नारायणनिर्मितं १ संधीयमान एतस्मिन्मा
या गुह्यकनिर्मिताः क्षिप्रं विनेशुर्विदुर क्लेशा ज्ञानोदये यथा २ तस्यार्षास्त्रं धनुषि प्रयुंज
तः सुवर्णपुंखाः कलहंसवाससः विनिःसृता आविविशुर्द्विषद्बलं यथा वनं भीमरवाः शि
खंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैः प्रधने शिलीमुखैरितस्ततः पुण्यजना उपद्रुताः तमभ्यधावन्कु
पिता उदायुधाः सुपर्णमुन्नद्धफणा इवाहयः स तान्पृषत्कैरभिधावतो मृधे निकृत्तबाहू
रुशिरोधरोदरान् निनाय लोकं परमर्कमंडलं व्रजंति निर्भिद्य यमूर्ध्वरेतसः ४ तान्ह
न्यमानानभिवीक्ष्य गुह्यकाननागसश्चित्ररथेन भूरिशः औत्तानपादिं कृपया पितामहो
मनुर्जगादोपगतः सहर्षिभिः ५ मनुः अलं वत्सातिरोषेण तमोद्वारेण पाप्मना येन पु
ण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ६ नास्मत्कुलोचितं तात कर्मैतत्सद्विगर्हितं वधो यदुप
देवानामारब्धस्तेऽकृतैनसां नन्वेकस्यापराधेन प्रसंगाद्बहवो हताः भ्रातुर्वधाभितप्तेन त्वयांग
भ्रातृवत्सल ८ नायं मार्गो हि साधूनां हृषीकेशानुवर्तिनां यदात्मानं पराग्गृह्य पशुवद्भूतवैश
इति कुरुश्रेष्ठपरिक्षार्त पितोलीभगवेमहूलागत अपानेपुत्रेऽभ्याऽन्यताः फलाप्यत्तोत्रमतानृपघन्कवो

श्री भाग. टी. ६ ५

एवंभूतस्य स्तुः सर्ववादिसंवादिस्थानतः विवादस्य तामाह यस्माहं केचिदिति पुंसः कामेवात्मावतः क्रतिस
कामाधीनः कामः करोति कामः कर्त्ता कामः कारयितेत्यादि २२ ननु कर्मादीनां जडत्वादिना समस्तत्रयतो।
पितोमिमत्वाकत्रमकर्मफलतत्राह स्वयम स्थानतत्राप्रमेयस्य तथाविमलदेहेनः नानासुमनोनामस्याय स्मा
न चिकीर्षितमेव तावत् कोपि नवेद स्वयमस्य सम्भवो यस्मान्नमीसुरं कोवेदनकोपिस्विदेति पाठे सति तत्र न
स्वजानामावाद्वि शेषविवादस्य सूः नथाम स्तिकोश्रुद्धावेदक इहसुवो वतः प्रजानामनत्यं विस
हिः अर्वागेवास्य विसर्जने नास्य कोवेद यत आवभूवेत्यादि २३ इत्याविवादस्य मलतोपयोगमाह नवेतश्रा

केचित् मेरदृक्षमेवं स्वभावसुप्तरेन पके कालेपरे दैवं पुंसः कामंतात्मे २२ अव्यक्तस्यप्रमेयस्य
नानाशक्त्युदयस्य च नवै चिकीर्षितं तात कोवेद सव सम्भवः २३ नवेतप्तुत्रककात्ह तात्पर्य
नावगाः विसर्गादानयोस्तात पुंसो दैवं हि कारणं २४ सवविदेव जनति सएवा वहिः
तिवम्रथापिमनहे कामग्ज्यते गुणकर्मभिः २५ एवंभूतिष्ठभूतात्मा भूतात्माभू
तभावनः स्वशक्त्यामाययायुक्तः सृजत्यत्ति पाति च २६ तमेवमस्तु न तात देव
दृचात्मनो योद्दिजगत्परायणः....

यस्मै बलिं विश्वसृजो हरन्ति गावो यथा वै नसि दामयन्त्रिताः २७ वास.

नदेतीत्वः उक्तमेवहेतः सवत्ति विसर्गादानयोस्त्वं जन्मनोः यद्दा विसर्गादानयोर्जन्मनोः
यद्दाविसर्गाः सृष्टिरादानं संहारः दैवमीश्वरवक्ता २४ नथापि निर्लेपतामाह स एवेति २५
अनहेकारत्वेहेतमाह एवं इति २६ समस्मीश्वरतत्त्वातत्था प्यहे कामादि मुयात्तमेक भावा इतिव
दनश्चाहतमेवानेव तत्त्वभिः स्यत्सुमनमणमामोमस्याना ....तमूयं हित्लोगकृतमे वत्स्वधारो हेतः यस्मै

ननु सर्वे निमित्तं न दृष्टिनस्मान्निरोधात् सृष्ट्यादेरसंभवादित्यत आह सत्त्वादिनिरूपकालमनाक्रमेण
गुणानां प्रवाहः तेभ्यः तेन विभक्तसृष्ट्यादिलयवीर्य यक्रियैव मन्यते कालोऽपि न एतन्नुपदेश आत्मयत्न
हरेः प्रकालशक्तिः इति भगवानुक्तिमात्र २८ ननु पितृ्रादिः सृजति पालयति हरिरिति वीतादिः
नत्वोश्रुत्वमत्र निजत्वेन पितृादिना तेन पुत्रादि सृजनयोनादिकम् स्वतः कैवलादिकं नाम
यत्नेनैक … सयतश्चनतोऽनादि सृष्ट्यादयः श्रुतौ पश्यति शक्तिः यथाभावः पितृादयोऽनन्तउपचारादित्यनेनसा

सत्त्वादिदं भगवत्कालेन शक्त्यागुण प्रवाहेण विभक्तवीर्यैः कर्तेति कर्तृत्वं निहन्त्य हन्ता चेमाति भूमः
एवं नृर्तृविभाव्या १८ सृजनानकरः कालेनादिरादि क्रुत्स्नाययः तेनतेनेत्रजनयन्मायन्यत्वतो
नकम १९ ननुस्वप्नेनस्वविपनत एवं सावत्स्वमन्त्रोति प्राणामस्य शक्तः तेधात्मनामनुधातन्य
नीशायथारजोस्मनिलभ्नेन सङ्गः २० श्रीयुतायतयजानां नयेनान्यवतिभु उभाभ्यार हृता
तस्याडुलक्ष्मीविदधानासो २१ नम

तं ये त्वकारणकिं नो प्रसरवत्तद्वियंनस्यवेकारणमिति २१ न चैवं मनोऽपि वैधम्यप्रसक्तिः एतपातभावा
दित्याह हाभ्यां मवा इति मन्मनुनपुरुषसमत्वयाभवत्ति नयान्नुनाम्नः अभ्यन्नोः प्रतिप्रानः नस्य विभूत
कल्पे सम्मतेनकमे णानयनादि निसहसूत्रान्मादमा पांवनमनुप्रनोध्याः कर्मादीनां न प्रवाभावेन
प्रतिलधमविनि प्रतिलयावत्मः मनुराजांमीवनेन यथाराजमनेमः प्रकाशजलं गत्यादि प्रवेशय
नानित्स्वे धर्म एवमेसृष्ट्यास्य सामिभेदाः ३ मुवयकालमृत्युः यंवमुकालमनोरणरवो
वह्वायुपरचयमर्याहो उपनयदेवादेस्मस्मांनि उपवेधायचयाभ्यात्मनोसाविभुः दुःखत्यक

श्रीभागवतटिप्पणी ४४

तत्प्रियश पादत्तत्रियप्रश्नमतः अम्रमानसि २ नवेरस्यकारणमसीत्याह नभवानिति अव्ययभावयो मेमजसमनोः
३ कथं नहि सहहतेत्यादि शुद्धिलजाह अहन्नमिति आभाति प्रकाशते जायते इत्यर्थः अव्यक्तानात् देहादावात्मधिया
न यथा भिया वंधः विपर्ययो दुःखादि ४ नमस्यान्कृष्णवायभगवते भजस्वेत्युक्तस्तेषान्वयः सर्वभूतात्मको वि

धर्मनधज्ञवान भो भो नृप्रियदा यादवपतिर्भणोस्मि नेतानञ्च यन्नेपितामहाद्देवाद्दैवेडस्य जनसमजः २
न भवाननवधीयतो नयदाभ्रातरंतव कालएव हि भूतानां प्रभुरप्ययभावयोः ३ अहंतमिति यो
धीरः मत्वानात्मन्घमस्यहि स्वाज्ञीवाभावनजत्वानायथाबंधविपर्ययौ ४ तस्माक्षमस्व भद्रंते
भगवंतमधोक्षजनत्र सर्वभूतात्मभावेन सर्वभूतात्मविग्रह ५ भजस्व भजनीयाङ्घ्रिमभवाय भवच्छिदं
युक्तो विरहितं त्याज्ञसाह्यमात्ममायया ६ हतीतिहि कामेनपयपन्नोगर्भमतः तमोज्ञानपदे विश्व
क्रितः वदाहेगास्यस्वजनपादयोरनततोंवावयमगस्त्यक्रम ७ मैत्रेयः सराजराजेनवराय चोदिता
ध्रुवो महाभागवतो महामतिः हरोसबव्रचलितामति येयातरंतयतेनेडरेतययेनभः ८ तस्य प्रीते
तेन मनसा तांदत्तैरविडस्तततः पश्यतीनदयेमोपिस्वपुरं प्रतिपेयत ९ यथाय ज्ञनयज्ञांशाक्रत
भिर्भूरिदक्षिणैः द्रव्यक्रियादेवतानां कर्माकर्मफलप्रदं १० सर्वात्मन्यच्युते सर्वेतीव्रौघां भक्तिमुद्वह
न्न ददर्शात्मनि भूतेषु तमेवावस्थितं विभुं ११ तमेवं शीलसंपन्नं ब्रह्मण्यं दीनवत्सलं गोप्तारं धर्मसे
तूनां मेनिरे पितरं प्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं शशासक्षितिमंडलं भोगैः पुण्यक्षयं कुर्वन्नभोगैः व

ग्रहोपशम ५ ६ कामंमत्संकोचेनअविशंकितः निःशंकः अनंतरमानिकटं ७ सुवरायचोदितः तदुक्तवादुउ
पपृष्ठमवतंसमतः सर्वेषंरतिवडाहस्यायो नस्तो ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानां कर्मणां अपफलरूपकर्मफल
प्रदंदेवयः १० सर्वस्यात्मातिकसवेसर्वोपाधिवर्जिते १२ अभोगैयेज्ञायनस्थाने १३ राम॰

तमाराधनेचनव स्तुणाकुमेवेत्याह यः पंचवर्षः सन्नेवमातृवाक्यात्रिलोक्याम्मूर्ध्नि पदं स्थानं लेभे लब्धवानुसि इदानींतमे
वान्विच्छ अवलोकयगुणेभ्यो न्यः अपंक्तिआलानिघस्मिन् किंयावच्छिन्नोमुलावा २८ हरिध्यानतत्प्रमाहस्रग
अनवच्छिन्नोनाये आत्मनिमनस्विगुणाच्छिन्नेआत्मदृग्ध्रुवः सन्नुत्तमंभेदोयस्मिन् तदिदं भेदमसत्वप्रतीयसि प्रती
यतेने २९ तदन्वेषणफलमाह तेनतदाश्रयेनध्याताकालनयवे ३० उपदेशमाशास्त्रमाह संयच्छे निद्राभ्यामतीकृते

यः पंचवर्षो जननीं त्वं विहाय मातुः सपत्न्या वचसा भिन्नमर्मा वनं गतः तपसा प्रसमगत्वामाराध्य
लेभे मूर्ध्नि पदं त्रिलोक्याः २८ तमेवमङ्गात्मनि मुक्तविग्रहे व्यपाश्रितं निर्गुणमेकमक्षरं आत्मा
नमन्विच्छ विमुक्तमात्मदृग्यस्मिन्निदं भेदमसत्प्रतीयते २९ त्वं प्रत्यगात्मनि तदा भगवत्यनन्त आ
नंदमात्र उपपन्नसमस्तशक्तौ भक्तिं विधाय परमां शनकैरविद्याग्रन्थिं विभेत्स्यसि ममाहमिति प्र
रूढं ३० संयच्छ रोषं भद्रं ते प्रतीपं श्रेयसां परं श्रुतेन भूयसा राजन्नगदेन यथामयं ३१ येनोपसृष्टात्पुरुषा
११ लोक उद्विजते भृशं न बुधस्तद्वशं गच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनं गिरिशभ्रातुर्धनदस्य त्वया कृतं य
ज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तं प्रसादय वत्साशु सन्नत्या प्रश्रयोक्तिभिः न यावन्महतां
तेजः कुलं नोभिभविष्यति ३४ एवं स्वायंभुवः पौत्रमनुशास्य मनुर्ध्रुवं तेनाभिवंदितः साकमृषिभिः स्वपु
रं ययौ ३५ धनदोपकारस्यः मैत्रेयः ध्रुवं निवृत्तं प्रतिबुद्ध्य वैशसादपेतमन्युं भगवान्धनेश्वरः तत्रा
गतश्चारणयक्षकिन्नरैः संस्तूयमानोभ्यवदत्कृताञ्जलिः १

अगादेनीघमन्युयस्मात्सोयंनिवृत्तंति येनतेपौर्यस्त्वात्तथामान ३२ अन्यमत्त्वमाकार्येभिन्नमाह हेलनमितिद्वा
भ्यां यद्यतः जघ्निवान् ३३ इतिश्रीभावप्रकाशे एकादशः ११ द्वादशे धनदेनाभिनंदितः प्रस्थानतः यज्ञैरिष्ट्वाहरिं
स्थानमाप्तवानितिकीर्त्यते ध्रुवस्योदयातिर्तत्त्वेनाना १ राम राम राम

श्री माघ टी. ३२

अन्तर्मनेन नरदेवसभे वीरदृष्यो मनुष्याणां सदामवतद्रम्यस्थितो किरीटादिभिः सहितो वाहुलीकुंडलो युयौ १ उत्तम
गाथ्यः श्रुणुष्व श्लोकः तस्य किंकरो नौविज्ञाय मनुकृतिषुः पार्थस्त्वथानाविति इदं तसाधुमनेनेमं प्रेमेणाविस्मनेनसज्ञाये
मः तस्य नामावलिरूपं ग्राम २१ समर्द्दनं तिमघा रीरस्येव विस्मयदारा दाभिप्रायेस्त्वनीस्त्वयन्तनयितवान् २२ अ
न्तर्मानदेवसभे वीरतत्र्वंजो यथामो किंकरो नावकरुणाभुजेनाणो स्थितावद्रम्य मदीसवासमैकिरीटद्वा
राहृद्याकं कुंडलो २ विज्ञायतानुत्तमगाथकिंकरावमुंमितः साधुमविस्मतक्रमः ननामनामा
लिरूपान्स्य तुष्टिः पार्थस्त्वथानाविति सद्दनांजलिः २१ तत्र सपादाभिनिविष्टचेतसः स्थितेसद्धांज
लिं प्रश्रयनम्रकंधरं समर्दनदानयम्न्यसस्मितं प्रमुखं नवपंक्तं नामसमनो २२ ससर्दनदाऊचन्तुः
भोभो ताजसभर्दनवावरोवद्रितः स्फुरत् यपंचवर्षं त्वय सामवादेवमतीत्यपत् २३ तस्याखिलज
गद्धातगवादेवस्य शार्ङ्गिणः पार्षदाविह संप्राप्तौ नेतुं त्वां भगवत्पदं २४ सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं
त्वया यत्सूरयोः अप्राप्य विचक्षते परं आतिष्ठ तच्चंद्रदिवाकरादयो ग्रहर्क्षताराः परियंति दक्षिणं २५
अनास्थितं तो पितृभिरन्यैरप्यंग कर्हिचित् आतिष्ठ जगतां वंद्यं तद्विष्णोः परमं पदं २६ एतद्वि
मानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना उपस्थापितं सामुष्मन्नधिरोढुं त्वमर्हसि २७ मैत्रेय उवाच निशम्य
वैकुंठनियोज्यमोः मुख्ययोः मधुच्युतं वाचमुरुक्रमप्रियः कृताभिषेकः कृतनित्यमंगलो मुनीन्प्रणम्या
शिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्य धिष्ण्याग्र्यं पार्षदावभिवंद्य च इयेष तदधिष्ठातुं बिभ्रद्रूपं हि
रण्मयं २९ तदोत्तानपदः पुत्रो ददर्शांतकमागतं मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दत्वा आरुरोहाद्भुतं गृहं ३०॥
यातस्य पार्षदौ २४ सुदुर्जयं तेन स्तयः समक्षयोपियदप्राप्य केवलमथ स्थिता स्वरूपं तिस्तुदादयः प्रदक्षिणं
यथाभवति एवं परिगाम्य निनदातिष्ठ आतिष्ठ २५ २६ आरुह्यमाधिमाधिरुह्यारोहणाभिप्रायमेव २८ मधुच्यवतेस्र
वती निमधुच्युतं तापांजनेमधुच्युतं यस्यां नां धर्मं तस्यां विणीमपस्यः कृतनित्यं क्रममेवा लंवालकेनायेन समभ्यवाद

टी २
म २

राम ३२

बहवः सवायामाः संवत्सरा यस्मिन् तं कालं त्रिवर्गसाधकं नीत्वा अविचलानि संतानीन्द्रियाणि यस्य २४ इदं
देहादिमयवन्मायया आत्मनि तस्मिन् रचितं मन्यमानः अथादिमाद्धिरण्यगर्भपतिश्रविचाररचितेति २५ आ(
त्मादेहात्मात्मादिमाधिकमपि पश्चात् कालेनाय स्वयमनित्यमिमां कलया विविक्त्य विशाला बदरिकाश्रमे २६
नयनत्वं तमसः प्रयोगमाह तस्यां शिवं वा नरं विनाशमश्रुवि शेषतिस्थानाह्यमाउक्ताः विसृज्य करणं इति

एवं बहुसर्वं कालं महात्मा विचलेन्द्रियः त्रिवर्गोपपन्नं नीत्वा पुत्रे याद्दायासने २४ मन्यमान इदं २
२४ विश्वं मायारचितमात्मनि अविद्यारचितं सर्वं गन्धर्वनगरोपमं आत्मन्यात्मपरं मृत्युं देवलस्वं को
पाः ततः प्रापेविज्ञान्वनस्याः अभ्रेडलेजलधिमवलस्मां कलज्यकालाय स्वभिति सम
ययौ विशाला २६ तस्यां विसृज्य करणं शिवं वां विनाशवादानमनेजितं महत्मनमाह ताः स्वस्था
लेदेयारभगवमति रूपएतस्मायेस्वलदयवहितो व्यस्वजनसमाधौ २७ भक्तिर्दाभगवतेन्द्रवहं(
तत्वज्ञानेर्वाणकलयामकांच्छमानः विक्लियमानहृदयः पुलकाचितांगानात्मानमसरं
हमा विनिसृष्कलितः २८ स्वदेहं विमाना सानन्दं सोचनद्रुवः विप्राज्ञयहःपादिशाकाय(
तिमिवोहितं २९ ।। राम:

शामाहयोयमाः आसनादीनि सक्तेमेवोक्तानि जितमानमद्राणोयेन आहृतानि तानि येनमनःप्रतिनि
धिमतेस्थूलविराड्रूपे एतन्मनोदृष्टायुक्त्या यमात्मावहितोध्यानं पेयमेद्भ्रवः समाधौ स्थितः सन्
एतस्थूलस्यस्वजनत २ एवमेजसेतिय दरोमन्तिः अकर्षेणवहन अमोऽहोदिमियात्मानतमस्मारप
लोमकलितः अपदीनाभिमानः तद्वज्ञवः आनन्दवाष्पकलया विज्ञत्रुणाभिन्नयमानः विक्लियमाने
इवहृदयेयस्यपुलकैर्व्याप्तांगः ३०।।

श्री भा॰ टी॰ १८

तस्याधिरूढं तेन प्राप्तं पदं यो भुवि स्थितः क्षत्रबंधुः तद्वियोगमवेत तमममवर्षपूगस्य प्रदेशोपि अरोहमिच्छेदपि किं तस्य कल्याः
यथा कः क्षत्रबंधुः आरोढुमिच्छेत् कयं षट्पंचवर्षो षट्सु पंचसु वर्षेषु प्राप्तवर्षो यस्य सः अल्पैरेवाहोभिर्वैकुंठं प्रसाद्य यत्
स्थानं प्रमवाप तत् ४२ पृष्टो मामत्वं पृच्छसि ४२ इत्यादि तिमितः ध्रुवस्यानुयोग्य यस्य प्रष्टा प्राप्ताद्य अघमर्षणं।

यः क्षत्रबंधुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपि वर्षपूगैः षट्पंचवर्षो यदहोभिरल्पैः प्रसाद्य वैकुंठमवा
प तत्पदं ४२ मैत्रेय उवाच एतत्तेभिहितं सर्वं यत्पृष्टोहमिह त्वया ध्रुवस्योद्दामयशसः चरितं संमतं सतां
४३ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् स्वर्ग्यं ध्रौव्यं सौमनस्यं प्रशस्यमघमर्षणं ४४ श्रुत्वैतच्छ्र
द्धयाभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितं भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्लेशसंक्षयः ४५ महत्त्वमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः
शीलादयो गुणाः यत्र तेजस्तदिच्छूनां मानो यत्र मनस्विनां ४६ प्रयतः कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनां
सायं च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य चरितं महत् ४७ पौर्णमास्यां सिनीवाल्यां द्वादश्यां श्रवणेथवा दिनक्षये
व्यतीपाते संक्रमेर्कदिनेपि वा ४८ श्रावयेच्छ्रद्दधानानां तीर्थपादपदाश्रयः नेच्छंस्तत्रात्मनात्मा
नं संतुष्ट इति सिध्यति ४९ ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेमृतं कृपालोर्दीननाथस्य देवास्तस्यानुगृ
ह्णाति ५ इदं मया तेभिहितं कुरूद्वह ध्रुवस्य विख्यातविशुद्धकर्मणः हित्वार्भकः क्रीडनकानि मा
तुर्गृहं च विष्णुं शरणं यो जगाम ५० इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे द्वादशोध्यायः १२॥

प्रापणात्प्राणतम् ४३ अच्युतस्य प्रियस्य चेष्टितं श्रवणाद्यो वर्तते तेन तस्य भक्तिर्भवेत् ४५ तीर्थं महत्त्वमिच्छतां स्थानं गुणमाप्त्यश्च भ
वन्ति ४६ समवाये सभायां ४७-४८ नेच्छन् न किंचिदिच्छन् तत्र श्रवणे आत्मने आत्मना तुष्टः स संतुष्टो भवतीति हेतोः सिद्धिमाप्नो
ति ४९ किंच समस्थ भगवन्मार्गे अमृतं तस्य ज्ञानं दत्तवतो यो दद्यात् ५० ध्रुवस्य चरितं मया अभिहितं मातुर्गृहं च हित्वा ५१

राम १८

दीनां हित्वाग्रं दुर्गमं त्रिविष्टपं यास्यामीत्यनुस्मरत् ३१ व्यवसितमभिप्रायं ज्ञात्वा तौ पार्षदौ देवमार्गेण विमानेनेति वा
३२।३३ मुनीन् सप्तर्षीनपि अतिव्रज्य परस्ताद्धि स्थितः पदमेत्य यानं ध्रुवा गतिर्यस्य सः ३४ यत्तु भ्राजमानं स्वरुचैव यस्य प्रकाशेन लो
का विभ्राजन्ते येनानुग्रहा निष्कृपास्ते यत्र न व्रजन्त्यनुगतवन्तः ३५ अच्युतप्रियबान्धवा येषां ३६ अनिमिषं अनलसं ज्यो
तिषां चक्रं चाविश्राद्धि नेश्वये निमज्जम् अति मेधां स्तम्भस्थाने गतो गंभीरवेगो मेढी गवां गणा इव ३८ आतोद्यं वीणां वितुदन् वादय

सवैस्वलोकमारोढुं सुनीतिजननो ध्रुवः । अन्वस्मरदगं हित्वा दीनां यास्ये त्रिविष्टपं ३१ इति व्यवसितं त
स्य व्यवसाय सुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरोयानेन गच्छतीं ३२ तत्रतत्र प्रशंसद्भिः पथि वैमानिकैः
सुरैः । अवकीर्यमाणो ददृशे कुसुमैः क्रमशो ग्रहान् ३३ त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिव्रज्य मुनीनपि । प
रस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोः पदमथाभ्यगात् ३४ यद्भ्राजमानं स्वरुचैव सर्वतो लोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजन्त एते
यन्नाव्रजन्जन्तुष्वयेऽननुग्रहा व्रजन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशं ३५ शान्ताः समदृशः शुद्धाः सर्वभूतानुरंज
नाः । यान्त्यञ्जसाच्युतपदमच्युतप्रियबान्धवाः ३६ इत्युत्तानपदः पुत्रो ध्रुवः कृष्णपरायणः । अभूत्त्रयाणां
लोकानां चूडामणिरिवामलः ३७ गंभीरवेगोऽनिमिषं ज्योतिषां चक्रमाहितं । यस्मिन्भ्रमति कौरव्य मेढ्यामिव गवां
गणः ३८ महिमानं विलोक्यास्य नारदो भगवानृषिः । आतोद्यं वितुदञ्श्लोकान्सत्रेऽगायत्प्रचेतसां ३९
नारदः नूनं सुनीतेः पतिदेवतायास्तपःप्रभावस्य सुतस्य तां गतिं । दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदवादिनो नैवाधिग
न्तुं प्रभवन्ति किं नृपाः ४० यः पंचवर्षो गुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता । वनं मदादेशकरोः

तृप्येन साक्षात्स्वयं भगवन्माहात्म्यप्रसंगेन ध्रुवमहिमानं प्रचेतसां सत्रे श्रीनारदः श्लोकानगायत् ३९ नूनमिति प
ति देवता यस्याः तस्याः सुतस्य तपःप्रभावः तस्य तां गतिं कलमधिगन्तुं वेदवादिनो मुनयोऽपि नैव
भवन्ति अभ्युपायान् भगवद्भजनादीन् दृष्ट्वापि किं पुनर्नृपाः ४० नृपः प्रभावगतिं चाविविक्तामपि दृष्ट्वा गुरुदाराः पितृपत्नीः

श्री
मार्क
टी
२५

यवीयसमनुवलात्कनिष्ठे ॥ २१ स्त्राप्रियाभार्या २२ २३ निमिश्चयहूनोपमोथः २४ ममसर्वे तेजाः सुह्मसञ्जमनुस्तते
मवायमनोमहिषीनंदत्ताविरजान् पाहन्रगुरुप्रमरवान् द्वादशास्तुनानस्तत २५ १७ अगाद्दविउरवागवव
मत्तानेजः उम्मर्न्तंकलहस्ताःसमेविराः वत्सरोस्यपतिं गुरुः यवीयांसंप्रमोसृते ॥ सर्वीघ्रिवन्सास्पे
ष्ठाभार्यास्ततदेहात्मजान् पुष्यात्रणांतिरमेकनेचशेष्ठमसत्तुमस्तय १२ पुष्यात्रणस्यप्रभाभार्यादोषावेदे
वभूवतः प्रातर्मध्यंदिनसायंसनिदासांम्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनिशियोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः
व्युष्टासुतंपुष्करिण्यामर्वतेजसमारद्ये १४ मर्वतः सुतमाकूत्यापुत्यामनुमवापद मनोरसूतमहि
षीविरजान्नड्वलासुतान् १५ पुरुकुत्संमनिद्युम्नंसत्यवन्तमतंव्रतं अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशि
बिमुल्मकं १६ उल्मकोजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७
मनीयाशस्यपत्नीसुपुवेवेनं ... सुनीथा ... दोषौश्यात्मजराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् १८ यमंगरो
पुः कुपितामुनयः किल ... शशापतमपुरोहितं एकरं २९ अराजकेतदालोके
दस्युभिःपीडिताप्रजाःजातोनारायणांशेनपृथुराद्यःक्षितीश्वरः २० विदुरः तस्यशीलनिधेःसा
धोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः राज्ञः कथमभूद्दुष्टाप्रजायद्विमनायया २१ किंवांहोवेनमुद्दिश्यब्रह्म
दण्डम ... युजत् दण्डव्रतधरेराजनि मुनयोधर्मकोविदाः २२ नावध्येयः प्रजापालः प्रजाभिरघवा
नपि यदसौलोकपालानांविभर्त्योजःस्वतेजसा २३ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथात्मजचेष्टि
ते श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः २४ ॥ रामायनमः सुयेषा २५ मथनेहेतः अराजकेइति
आयः प्रयामास्तीनोनेनरक्षितत्वात् २० यद्यस्मात् प्रजायोहेतुविमनाः मन्यया २१ किंचत्र्यंहः अपराधेनमु
द्दिश्यअलत्ता २२ यतोयमधर्मेष्वपिनावध्येयः अवज्ञायोग्योपिनभवति २३ परावरविदामध्येअतिश्रेष्ठः २४ राम.
२५

एवं पंचभिरध्यायैर्भगवच्चर्यानुवर्णिता अथैकादशभिः त्रिंशद्युचारिणस्तुत्याने नरनारायणयोर्वक्तुं श्याल फ
वान्येषु श्रेणो येन पितापुत्रकृत्यादितत्तीर्थानि अत्रत्वोऽध्यायो भक्ति येस्य १ अनन्तायेश्रेष्ठो २ नारदेन प्रचेतसोऽप
वर्णिताः कथाः अष्टनैमात्रिमान्नमाहममन्यद्विहेनस्पदर्शनेनयस्यहृदे ३ परिचर्याप्रकाराः क्रियायोगाव
वरादेयेन प्रोक्ताः ३ स्वयमप्रोक्तं प्रचेतसाभिः ४ ५ अत्र स्वदेशे जातार्गिवन्ताः अत्र स्वदेशमनुक्रामति अवस्थे
न्यादितो पितुः सार्वभौमप्रियनेस्तुते अधिराजामनवेअधिस्थायादेनमासहसनिवृत्तिभिः ७ आत्मानमवर
स्तनः निधामको प्रागविगीयवर्णिते अत्र स्वदेशे नियमाधिरोहि अत्रत्वोऽध्यायो भगवत्प्रयोजनेषु
पत्त विद्यः प्रथमोमे २ विदुरः केनप्रहेन मैत्रेनामकस्यापत्यानि सन्तनः कस्मान्नवायस्थ्यानाः
तृतीयसमासत ३ मत्त्येमसत्भागवततत्वादेवदर्शनं येनयन्ताः श्रियायोगः परिचर्याविधिः रेः ३
स्वयमप्रोक्तेः श्रुत्ये भगवान्त्व गुरुस्थः इजमालेभक्तिमन्तानारदे निर्तिः विल्ल ४ यास्ताहेवी
एतानवर्णितामगतान्कथाः मनश्रुत्यवेत्रमन्त्वान्नाचमर्देति ५ मैत्रेयः अत्र समात्तृ
लः नरपतिनरिप्रस्थितेवनं सार्वभौमश्रियनेन्द्रः धिराजामनेपितुः ६ मनस्मनोनयानानानिः मा
भुवबोधयमैकात्म्यमानरम्यत्रमतन ८ ग्रामगस्थिन्नमागरिपञ्चमध्यमप्रलापयः स्वरूपमवहन्या
तोनात्मनोन्यनरे तत ९ नग्रान्थवधिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मतिः लक्षितः पतितालानाप्रशोनाति
पश्यत्रास्नावस्थानः आस्वन्जानन् आत्मनोनामनदृलते स्वयं सर्वस्मारम्यः मनकथञ्चतेत्रमानितान्यानि
सम्पूर्णमितः मशोनोविग्रहमेरोपाम्निनस्रवलोधरमेनकान्तोयस्य ८ कथंभूताः अन्यवस्थित्रायायागः मर्प
वानिमत्तनदरवकममनस्रप्रायोयस्य ९ जन्मादीनामिवकृतिर्यस्य प्राभूतोलक्षिताः अतन्मतिः ननेषामिवे
मतियस्य सर्वसतात् अपांतम्बविसिम्बलायस्यानन्तलनहतात्स्थितः १०॥

श्री भा. च. टी. ८

तस्मादितियोगपतयोगेः ३९ पत्न्येषासात ३० प्रमोक्षंस्वतेनेमेतितथातस्मा वयवत्त्मकापाद्गर्भे मादेवेश्वरप्रज्ञामती ३८ माता
मह्मस्नुमत्ता हिपुत्रीस्वनीथा ३९ मगयुलेश्वकः सन्तेहस्तु वेनोमस्था गाढ्ढतीति जनः मर्वोपातेन तुष्टोष्ठ ४ आक्री
डेक्रीडस्थानेबालामणुतिवामारयत ४१ विवसद्दृशु ४२ दुर्मेनसस्नमत्कृपयनिर्सवाक्यान्याहुप्रायत्तानितिभिः प्र
यन्ता: येनेरस्याविनः तस्यैतः कृत्स्नितेरपमे: स्थतडर्भेवेआरंभित्तमशाकोडुःखेयनविंदति ४३ सर्वेषामवैःसहस्रादि।

तस्मात्स्तुकुयवश्रुसप्ताहे समास्यमलोबरः हिरणमयेन पात्रेणाभिस्वमादायपायसं ३९ सविशान्नमूतोराजा
हीनांजलिनोदने स्वयज्ञायमसपुत्रः मादात्स्माउदारधीः २० मातत्स्वमवनेराज्ञी प्राश्यवेपल्युरादधे गर्भंका
लउपावृत्ते कुमारंसषुवेप्रजा २८ सबालएवपुरुषो मातामहमनुव्रतः अधर्मांशोद्भवं मृत्युंतेनाभवदधार्मि
कः समराप्तनपुंथमस्यगजुर्वेनगोव्रुः द्रुमसाधुर्मगान्त्रीनानवेनोमोतमरोजनः ४ आक्रीडेक्रीडतोबा
लान्वयस्यानपिहाहताः प्रसह्यनिरनुक्रोशःपशुमारममारयत ४१ तंविचक्ष्यखलंपुत्रंशासनैर्विविधैर्नृ
पः यदिनिप्रापयितुंकल्पोभृशमासीत्सुदुर्मनाः ४२ प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेप्रजागृहमेधिनः कदप
त्यभृतंदुःखंयेनविंदतिदुर्भरं ४३ यतःपापीयसीकीर्तिरधर्मश्चमहान्नृणां यतोविरोधः सर्वेषां यतआ
धिरनंतकः ४४ कस्तंप्रजापदेशंवैमोहबंधनमात्मनः पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदाः गृहाः
४५ कदपत्यंवरंमन्येसदपत्याच्छुचांपदात निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशनिवहागृहाः ४८ एवंसनि
र्विण्णमनान्नृपोगृहान्निशीथउत्थायमहोदयोदयात् अलब्धनिद्रोनुपलक्षितोनृभिर्हित्वागतोवेनसुवंवह

यांतरसीयगा ४८ सेप्रजापदेशंपुत्रव्याजमपिआत्ममोहेनवंधनंयस्याः यदर्थाः यशिशिमाः क्लेशदागृहाभवंति ४५ इदानी
निर्वेदहेतवेनकान्तिमनमेव सदपत्यभिनंदति कदपत्याभिति शुचांपदात् शोकैनास्थानात्र वृत्तेहेतुः निर्विद्यतेति तत्कृतं
गृहतः कदापत्यात् गृहाः क्लेशनिवहाभवंति ४९ महतामुदयानाविभूतीनामुदयोयस्मिन् तस्माद्गृहात् तः या ८

४२ [?]

ग्रभारीतत्वः कामकर्मणा वलात्सपाशिनो नरस्त्वा यभवेदिति यो नवत्रंगस्य पुत्रोस्य विक्रमप्रादृग्रीगरत्पादिना २५ अ
पात्यामास विश्वगतवीर्यो सि २० यस्ते गृहीतमानो पि वाचं निसृजत प्रापुत २६ आहूताश्चाहूताः गृहान् सोमपात्रामि
रहयतेन गृहमीति ३० इह जन्म निदानवन्नाक ईश्वरोपि अद्यतनस्थितं कथं विज्ञानमप्याप्यमसयपवप्राय श्रितैः त्वा
ननात् किं न प्राक् कृतसेवमगुमतिर्यथाप्रमात् इदं क् गुणाधिको पित्वं प्रजारक्षितः ३१ अतो यथा देवा हविः
मैत्रेयः श्रीगोवृमेधराजर्षिं तानहार महामते नाजन्मदेवतानस्मि नाहृताव्रतवादिभिः २५ नमुखर्षि
स्मितानानयजमानमथोत्विजः हवींषि हूयमानानि नरत्तनगृह्णाति देवताः २६ राजन्हवींषि हुत्वा
नि घ्नत्र्यासादितानि ते कुंडात्मिपात यामा निघोनितानि स्तवतेः २७ न विद्मो हदेवानां हेलनं व
यमपि यज्ञं गृह्णाति भागान्रत्तान्सहेवाः कर्मसालिताः २८ मैत्रेयः श्रीगोह्विनवचः श्रुत्वा
यजमाना सुडमनाः न मरुञ्चासुरजन्दाते सदस्पतेर्नृसया २९ नागच्छेत्पाद्मनादेवानरा हानि
गृहानिह सदसस्पतपोभूतविप्रवद्यमस्याहाले ३० सदसस्पोऽब्रवीत् नारदेवहूमवत्तोनाहतां वा
त्मना विस्थतं अस्पेपकं प्राकृतमहे यदि ते हूकत्वमप्रजाः ३१ न यास्ता यथ यमहृते आत्मानं स प्रजे
नृप ह्रीतिप्रत्राप्रमस्य प्रवरामातिपतभुक् ३२ न यावत्स भागधेयानि गृह्णी घ्नति दिवौकसाः
यपत्नप्सुघःसात्रासपत्नायहतिं हुतः ३३ ताग्नाकामान्नतिर्दिप्यायान्याकामय ते ननः आ
रापितो यथैवेश न यात्रप्रमता फलोदयः ३४ इति अविसिता विप्रा सप्रमाताः प्रजायते पुत्रो
गृह्णाति नयात्यानं स प्रजेस...पक स्याप्रनीयस्तराह इष्ट्यति ३१ न यावस्ति सभागान् गृह्णीवेति यपते
हविः सात्रात्र्यः स्यात् अतस्तेन सह सर्वे देवा याग मिथानीतमथः ३२ गच्छति तक्रान कामान् हरिः केप
रपात् नमाहना सानिति ३७ मजातयप्रजोमनवेशितिष्ठयग्नुस्यनरपेण प्रविशप्तयतयानस्तुतिः
यत्नो देविसपमवः शिपिविष्टं न वपयन्तु प्रतितिष्ठतीति ३८ राम.

तदेवाहुः श्रीजनकभयादिति श्रुत्वा दृढ्वतः राज्ञा नृहः ८ अस्माकमप्यनिहंतारात मित्याहुः अहे येष्वापदः पोषक
स्याप्यनर्थविभर्तिप्रश्न्यां तितदेवाहुः वेनइतिनिहेपितः नियतोऽस्माभिः १० मातपितृप्रपालितिभिः प्रार्थयि
ष्यामः तस्यापानकं स्वस्य तस्यानकस्य प्रयोहेतुः तस्यानकृतं विहृहि ११ गृहोमस्त्वैश्वर्यसामभिः प्रियोनि
भिः १३ निक्षिप्तानामानंतं ... पि १४ माविनस्तेन माविनहूपतः १९ अस्माय वीर्य अस्मान्त्याः यथा
श्रीजनकभयादेवेकृतोराजानदृढ्वतः ततोऽप्यासीत्सुवेनस्पकर्षस्मान्नत्तिनिदेहिनां ८ अहेविप
यः पोषकस्याप्यनर्थमता वेनः प्रहत्येव बलेः सती यामगर्भसंभवः १० निहेपितः प्रजापालः
प्रजिनोमतिवेप्रजाः १० तथापिमात्वयेसाम्यतासास्तत्पानकस्य शोत यादि हुस्त्रिसहृतोव
नोऽस्माभिः कृतो नृपः ११ मालितायदितो वाकेनमहीप्यामधर्मेकृत लोकपिकाकासंद
गंदहिष्यामः स्वतेजसा १२ एवमप्यवमायेनमुनयोमत्कृमप्रवः उपकृत्यानुवर्तनमा
तपित्वार्थसामभिः १३ मुनयऊचुः नृपवर्यनिबोधेत यन्नेविज्ञापयाममाः आभुक्ष्मी
वलकीतीनांतवतात विवर्धते १४ धर्मश्चाववितः प्रेमाकाश्चनः कायवृद्धिभिः लोकावि
प्रोकाविनश्यथानोऽजपमस्तिनां १५ सतेमाविनशोहीप्रजानां हेमलद्दण्णः यस्मिन्
विनष्टेनपतिरेश्वर्यादेववोहति १६ राजन्नसाधुमातेभ्यः वोतादृशैः प्रजा ... इत्स्मा
घ्यावलितराहाग्निहस्त्र त्वमोदते १७ यस्यत्वेष्ठदेवेवभगवानमज्ञपुरुषः इज्यतेस्वेनधर्मे
णजनैर्वर्णाश्रमात्मके १८ तस्यराज्ञोमहाराजभगवान्भूतभावनः परितुष्यतिविश्वात्मा
तिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरेश्वरे लोकाः सपाला ह्येतस्मै
हरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयंतपोमयं यज्ञैर्विचित्रै

यथा प्रात्सं १७ २० सर्वलोकाश्च ... तन्मापकामज्ञाश्चसंग्रहंलनियत्कृति तयांतविचित्रैर्

प्रजेपु रोहितादय स्तुविविविधा: प्रचोदितवेत: तं नन व वसेत मपिता पशुपतिनिहितेनाहयथे
ति ४८ सा स्तव: रुद्रत: भर्तविष्णवेनाथ ग्रदणितमित्यथ: ४९ इति व तयोरपा: ५१ वन
देशोतनु पुत्रभयादयोगद्विजै: प्राभिभिन्न यवेनाप्यशोस्मान्तेदेयनुचाने हेमदर्शित: हेमोचित
का: पशुसमानरूपता वर्तिन: १ प्रमात्यादीनाम सम्मतमापिया छातरेम१ हेलैश्वर्थ: मत्स्य
विस्तायनिर्विद्यगातं पतिं प्रजा: यो हि नामा न्यसुह्रद्गणादय: विचिकित्सचामतिबोधका
नतायथ्यानिग्र ६ पुरुषक्र योगिन: ४८ अलतयत: पदवी प्रजायते हे तोदृशा: प्रत्यु
पस्त्यतेपुरी ३ योन्यमेतानभिवयसा स्तवोन्यवेदयन्या स्वमत विपुव ४९ इति
श्रीभागवते तन स्क ३ द ध्या १२ श्रीमैत्रेय: भगवा दयार्तमुनयोलोकानादे
महर्षित: गोपुर्यसति वेनृणाय रूपेता पशुसाम्यता १ वीरमातरमाहूयमनीषावल
वादिन: प्रकृत्याम्मतवेनमभिषेचन्याति भुव: २ आन्नानृपासनगतवेनमत्य ग
शासन निलिल्युट् स्तव: सय: सर्वत्र स्ता उवा स्तव: ३ समुत्रूह ६ न यथा न तन्न हाष
विभूतिभि: प्रवमने महाभागान् तथा: समाचित: स्तत: ४ एवं मदोपनुत्तिक्तोनि उ
पाइवहिय: पर्यरन रथमास्थाय कं पयन्निशाद सी ५ न यष्टव्यन दातव्यन होतव्यं द्विजा
ज्ञाकोचित एवं तावारयद्धमभिभीघोषे णा सर्वत: ६ वेनस्यावेनदच्युमनयो दुर्वृत्तस्य
विचेष्टितं विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोचु: स्म सत्रिण: ७ अहोउभयत: प्राप्तं लोकस्यव्य
सनं महत् दारुण्युभयतोदीप्ते इव तस्करपालयो: ८ रामायनमोनम: रामः
त्या संभावितासमत ३ वैरालीनावभलुदाम्न ११ नय स्थाने राजा मन्येन ग्रह्णोव भूतिभिर्लोक
पासत्रिष: मिलिता: ह त: ७ सूलत: चा गत सुदीप्तप्र ज्वलितेकाष्ठे तत्म ध्य वर्तिना पिपीलिका
दीनां यथा उभयतो व्यसनं एवं तस्करे भ्य: पलकाच्च: विप्रप्रमितवर्था: ८ रामायनमोनम:

नरा त्वानान्वीस्वभुवोमहत्तमवेत्कि येत्यादुस्म ३७ एवंमघतरुषयः स्थितास्तदाधावतौवौ यारांणांभृतिःपांसुःस
मुत्थितः ३८ नमदानैघालोकस्यपवेलपतांजिह्वामतांवोपदृवमारुप ३९ गौरप्रायंमरानकंहीनसत्वंनरपर
मात्मायपांशाप्रमायांगदोषदर्शितोपिजनः लपतोलोकानावारयन्निरुषयः ४० शकानांतुविद्याणांप्र
वारणेपदोषइति किवन्तमुसमदनापिश्वातोपिविप्राणांणिपदिदीनानांसमुपेतकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मलप
स्यवेति ४१ ४२ अत्रोपेत्तादोषपरिहारायनरांगम्यत्यादिविनिश्चित्यमहीपतेन्तरतरसामभ्युतिमितरुषयःसं
वीतेणास्थितान्महोत्पातानहृलोकभयकतान् अथमदमनाछ्यायादस्युभ्यानभवेद्भुवः ३७ एवंमघतेरु
षयोधावतोसर्वतोदिशः पांसुःसमुत्थितोभृतिःवांराणांमभिलेपतां ३८ तदुपद्रुमवाञ्जायलोकस्यवभ्रल
पताम् धर्मेश्रुपरतोतस्मिन्नमोसेवजिनांसतां ३९ गौरप्रायंजनपदंहीनसत्वंमराजकं लोकान्नावार
यन् शान्मप्रमितहोषदर्शितः ४० ज्ञाललासमदकुशान्तोदीनानांसमुपेतिकः स्रवतेब्रह्मतस्यापिभि
न्नभांडात्पयोयथा ४१ नागस्वेश्रोत्रजर्षेरथ्यसंस्थानमर्हति अंगोववीर्योहिस्यानेपुंसिकेयावायथा
४२ विनिश्चित्यैवमृषयोविपन्नस्यमहीपते ममंथुरूरुतरसानत्रासीद्राहकोनरः ४३ काककृष्णोतिह्र
स्वांगोहस्वबाहूर्महाहनुः ह्रस्वपान्निम्ननासांगोरक्तालस्यामूर्धजः ४४ तंतुतीवततेदीनंकिकरोमीतिवा
दिनं निषीदत्यवदुस्तानस्तुनिषादस्ततोभवत् ४५ तस्यवंश्यपास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः येना
हरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्वणं ४६ इतिवनश्रीसनहंशः १४ मैत्रेयः अथतस्युनर्विप्रैरपुत्रस्यमही
पतेः बाहुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १ तत्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ऊचुःपरस्परं
संख्यातंनपरातेयद्यरुषयएवलंपतालोकामावारयत् कथंभूताद्का वैवर्वनिवारयितशंकाअपितत्किं
तस्मिन्निवारणेतन्माचरणादिदोषदर्शिनः नवोदासवनवोवायकुत्रहीनोपैत्तापातयाद्यतिप्रसंगात नवाम्नतत्रि
जातकंरात्राजमराजवन् अंगवंश्यांकुरस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्यवेदहममंथुरितियोजनं वाहकोवामन ४३ ४५
किरिकाननेगोचरआश्रयानेबुद्धादिपूर्वपापसानेतवहेतुः येनाकारणसाविहरात् ततस्त्वस्यवंशःतथाभ

प्रणादिष्ठमेन देहोस्मि रेः कृतास्त्रं स्थाः स्मृताः तेषां सतां लोहे लनमत्तं २२ बालत्वात्त्वः इतिदं त्रनादि प्रदमोहिता २३
मनं स्वेतो विहृतायसो २५ २६ देहे भवति नृपते: श्रोतेन पतिर्देवेश्वरः इत्येतं दत्वा इति भावः २७ बलिश्चकार
दिवं श्रुत्रभक्त्या राध्य २८ २९ तता सत्कृताः भग्ना यां याभ्रात्मा ३० ३१ पतिव्रतीति विनिश्चत् प्रभुभवेन विना
पतेन पुण्ड्रि हिषये न जाति मि र्विताय मानेनस्त्रगः कृता हरेः स्त्रियः स्वलसाः प्रदर्शाति कांक्षितं तं दे
त्वा जारपति मुपासते २३ वेनपुत्रात् बालि शावने सूर्यवांशधर्मेयमे मानिनः येहां तिदं पति हि
चे २४ कोयन्न पुरुषो नामय त्रवाभक्ति तीरुपी भर्तृ स्वदे विहृताला यथा जारेकजं इषिता २५ विन
बुधाः प्रभवो व शापयोः देहे भवति नृपतेः सर्वदेवमयो नृपः तस्मात्मात्कर्ममि विशाय जं धरा नमः
त्सरः बलिचमसं स्वत मनोमः कोप भक्तु मान् २८ मे जेयः इन्द्रा विपर्ययमतिः पार्थीयान्नपत्र गतः
प्रनीयमानस्तथा त्रां नचके भक्तमगतः २९ इति ते सत्कृतास्तेन द्विजाः पतितमानिनः भग्नांशभव
याजाया तस्मिवि दुरत्तुरमुत्स ३० हत्यातोहत्वता मेक्षमायः महतिदा कृताः जीवतगरमावाप्य कृते भस्म
साद्रुवे ३१ ताय मेहेत्स हृतो भरदेवनरा सने योषियतपाति विलुति निहत नय त्रपाः ३२ कांवे तपति व
तीनवेनमेक मृतं प्रभम् प्राप्तं इह पामे स्वयं यदन्न गृहं भाजनः ३३ इत्यत्वय सिताहृत भक्ष्यां हमा
मयः तिजम् हु हतातै वैने हत मम्पृत निस्या ३४ ऋषिभिः स्वाश्रमपदं गतो प्रत्तकले वरं सतीयोपाल
यामास विद्यायोगेन शोभती ३५ एकदा मुनयस्तेन सरसत्स्मिलास्तृताः हत्वा श्रीमात्कयाः चक्रु
हतत्रमात्रः यदन्न गृहं विष्ठयः सर्वी हृह मेक्षयं प्रामाः ३६ पूर्वे ग्रहमम्नवः हुकृतेः हकारैः ३७ स्वाश्रमप
दं प्रति ऋषिभिर्नेनयमनेहत्वा विद्यायोगेन मंत्रसहितया प्रगता ३८ पुत्रं बालवन्मार्गः मरस्वत्या सतिले स्त्रासुता

श्री॰ भाग॰ दश॰ ९०

ततत्कार्यविशेषैः स्त्रीकृतमनुष्यकृत्येनामपूर्तेः विशेषतो यदूत्तमस्य सतः परमस्य मद
नुरूपाणि कर्मकषणानि कर्माणि शृणुयादित्यर्थः अनुवृत्तेः फलमाह मर्त्य इति ४९
श्रीमत्याः कथायाः श्रवणकीर्तनानुकारी या चिन्ता याऽनुसवं एधितयानहमानतनिष्ठत्वेन तत्

इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि
कर्माणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनुवृत्तिमिच्छ
न् ४९ मर्त्यस्तयानुसवमेधितया मुकुन्दश्रीमत्कथाश्रवणकीर्तन
चिंतयैति तद्धाम दुस्तरकृतान्तजवापवर्गं ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोपि ययुर्यद
र्थाः ५० छिन्नवतं तत्कुरुगायपवित्रलीलाविप्रस्तकल्मषकदंबकमुक्तिरूपं
स्त्रीणां सदुक्त्यजकृतान्तजवापवर्गं ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोपि ययुर्यदर्थाः ५
२ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे श्रीकृष्णलीलाचरितवर्णने नाम नव
तितमोऽध्यायः ९० समाप्तोयं दशमस्कंधः राम॰

स्यधाम लोकं नेति लोकत्वेऽपि कालेनाकलितामित्याह दुस्तरेति दुर्लभत्वं कथाया तत्त्वमाह
ग्रामादिति ५० इति श्रीभागवतदीपिकायां दशमे नवतितमोऽध्यायः ९० ॥ ९०

डु
उत्रा १: दशमस्कं: प: १८७

44